

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**KAŞGARLI MAHMUD'UN DİVANÜ LUGAT'İT-
TÜRK'ÜNDE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT
İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ GÜNÜMÜZ KAZAK
TOPLUMU İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GULNAZ KRAUBAYEVA

BURSA 2009

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**KAŞGARLI MAHMUD'UN DİVANÜ LUGAT'İT-
TÜRK'ÜNDE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT
İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ GÜNÜMÜZ KAZAK
TOPLUMU İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GULNAZ KRAUBAYEVA

DANIŞMAN

Prof. Dr. YUSUF OĞUZOĞLU

BURSA 2009

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda.....numaralı Gulnaz Kraubayeva'nın hazırladığı "Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat'it-Türk'ünde Yer Alan Sosyal ve İktisadi Hayat İle İlgili Söz Varlığının Günümüz Kazak Toplumunda İçinde Değerlendirilmesi" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../2009 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

**Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)**
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar : Gulnaz KRAUBAYEVA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 288
Mezuniyet Tarihi : / / 2009
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

KAŞGARLI MAHMUD'UN DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK'ÜNDE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ GÜNÜMÜZ KAZAK TOPLUMU İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda yazmış olduğu Divanü Lugat'it-Türk adlı eseri Türk kültür ve medeniyetini yansıması bakımından Türklüğün temel eserlerinden biridir. Bu çalışmada Divanü Lugat'it-Türk'de yer alan sosyal ve iktisadi hayatla ilgili terimlerinin Kazak Türkçesindeki görünüşleri değerlendirilmiştir. Terimlerin günümüz Kazak toplumunda yaşayıp yaşamadığını belirlemek için sözlü tarih araştırması gerçekleştirilmiştir. Farklı köylerde yaşayan ihtiyarlar, meslek taşıyan insanlarla konuşulmuştur. Bin yıllık süre geçmesine, bu süreçte farklı siyasal egemenlikler yaşamasına, kırılma noktalarının olmasına rağmen Kazak toplumunda kültürel devamlığın olması Türk milletinin ne kadar sağlam kaynaşmış yapıya sahip olduğunu gösterir.

Anahtar Sözcükler

Kaşgarlı Mahmut
Divan-ı Lügat'it-Türk

Türk kültür ve medeniyeti
Sosyal Hayat

İktisadi Hayat
Kazak Türkçesi

ABSTRACT

Yazar : Gulnaz KRAUBAYEVA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 288
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2009
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

SOCIAL AND ECONOMICAL VOCABULARY IN MAHMUD AL-KASHGARI'S COMPREHENSIVE STUDY THE DIVANU LUGAT'IT-TURK AND EVALUATION THIS VOCABULARY USAGE IN NOWADAYS KAZAKH SOCIETY

Divanu Lugat'it-Turk which was written by Mahmud of Kasghar in the 11th century is one of the principle works of Turkish world for it reflects the Turkish civilization and culture. In this study, reflection and appearance of some terms concerning social and economic life present in Divanu Lugat'it-Turk in contemporary Kazakh Turkish are evaluated. In order to determine whether the words are still alive in contemporary Kazakh society an oral history study has been conducted. Various old man in different villages has been interviewed.

Key Words

Divanu Lügat'it-Türk Turkish Culture and Civilization Economic Life
Mahmut of Kashgar Social Life Kazak Turkish

ÖNSÖZ

Kaşgarlı Mahmud'un günümüzde yaklaşık 1000 yıl önce kalem aldığı Arapça sözlük incelediğinde derin bir sözsel gözleme ve Orta Asya Türk sahasındaki geniş bir alanı kapsayan topraklarda yaşayan insanların kültürünü yansıtan araştırmalarına dayalı olduğu görülür.

Kaşgarlı Mahmud'un bu önemli eserinin üzerinden yüzyıllar geçmiştir. Bu süreçte Orta Asya, İran Çin, Rusya gibi güçlü kültürel bölgelerin etkisi altında kalmış kimi zaman işgallere uğrayarak bu dış kültürler empoze edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında kültürler üzerinde coğrafi değişikliklerin, nüfus hareketlerinin dinlerin getirdiği değişikliklerin, sanayi devrimleri, bilgi çağı gibi dünyadaki doğal değişiklikleri elbette payı bulunmaktadır.

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında aldığımız yüksek lisans derslerini takiben gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada Divanü Lugat'it-Türk'ün yaptığı tespitlerin üzerinden bu kadar değişimi zorlayan dönemler geçtikten sonra ne kadarının yaşandığı Kazak toplumu örneğinde incelemeye çalışılmıştır. Çalışmanın kaynağı, metodu bu araştırmanın giriş bölümünde belirtilmiştir. Bu noktada bu çalışmanın doğal olarak doktora gibi kendisinden hem metodolojik hem de içerik yönünden orijinallik beklenmeyen bir ürün olması gerektiği gözden uzak tutulmamalıdır. Ama biz buna rağmen gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada kendimiz içinde yaşadığımız dilini, kültürünü bildiğimiz Kazak toplumu içinde tarihi metodolojinin sözlü tarih – yerel tarih yöntemini kullanarak araştırma ve inceleme yapıp yeni sonuçlar elde etmiş bulunuyoruz. Bu sonuçlar bizlere Kazak toplumundaki Türk kültürü mirasının boyutlarını öğrenmek fırsatını verecektir. En başta şunu belirtmeliyiz ki bu gibi çalışmalar doktora aşamasında sosyoloji, kültürel, psikoloji, antropoloji gibi disiplinlerden sağlanan bilgilerin katkısıyla daha ileri düzeye taşıma kültürel yozlaşmanın önüne geçmek için çözüm önerileri üretmek gerekecektir.

Yüksek Lisans eğitimimi tamamlamamda desteğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na teşekkürlerimi bir borç bilir katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
RESİMLER LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK'DE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI.....	13
1.1. Aile Yaşamı İle Söz Varlığı	13
1.1.1. Akrabalık terimler.....	13
1.1.2. İnsan hayatının dönemleri	19
1.2. Ev- Barınak.....	27
1.2.1. Çadır.....	27
1.2.2. Ev.....	28
1.2.3. Ev eşyaları.....	34
1.3. Mutfak Kültürü.....	38
1.3.1. Tarım besim maddeleri.....	41
1.3.2. Et ve etten yapılan yemekler.....	46
1.3.3. Süt ürünleri.....	51
1.3.4. Meyve, sebze.....	53
1.3.5. Tatlılar.....	57
1.3.6. İçkiler.....	57
1.3.7. Mutfak eşyaları.....	59
1.4. Giyim-Kuşam.....	63
1.4.1. Kumaşlar.....	63
1.4.2. Başlıklar.....	66
1.4.3. Üst giyim.....	69
1.4.4. Ayağa giyilen.....	73
1.4.5. Süs eşyaları ve süslenme.....	74
1.5. İnançlar, Adetler.....	77
1.6. Eğlence, Mesire, Spor.....	87
1.6.1. Çocuk oyunları.....	87
1.6.2. Sportif oyunlar.....	89
1.6.3. Müzik ve çalgılar.....	91
1.6.4. Bayram, eğlenceler.....	93
1.7. Yolculuk.....	94
1.8. İktisadî Hayat.....	98
1.8.1. Tarım.....	98
1.8.2. Hayvancılık.....	105
1.8.3. Avcılık.....	114
1.8.4. Sanayi.....	116
1.8.5. El sanatı.....	125
1.8.6. At takımları ve silah.....	132

1.8.7. Ticaret.....	139
2. DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK'DE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞINI GÜNÜMÜZ KAZAK TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRMASI.....	144
2.1. Aile Yaşamı İle Söz Varlığı.....	144
2.1.1. Akrabalık terimler.....	144
2.1.2. İnsan hayatının dönemleri.....	154
2.2. Ev- Barınak.....	168
2.2.1. Çadır.....	168
2.2.2. Ev.....	172
2.2.3. Ev eşyaları.....	175
2.3. Mutfak Kültürü.....	180
2.3.1. Tarım besim maddeleri.....	184
2.3.2. Et ve etten yapılan yemekler.....	188
2.3.3. Süt ürünleri.....	195
2.3.4. Meyve, sebze.....	198
2.3.5. Tatlılar.....	200
2.3.6. İçkiler.....	201
2.3.7. Mutfak eşyaları.....	201
2.4. Giyim-Kuşam.....	205
2.4.1. Kumaşlar.....	205
2.4.2. Başlıklar.....	205
2.4.3. Üst giyim.....	208
2.4.4. Ayağa giyilen.....	209
2.4.5. Süs eşyaları ve süslenme.....	211
2.5. İnançlar, Adetler.....	214
2.6. Eğlence, Mesire, Spor.....	220
2.6.1. Çocuk oyunları.....	221
2.6.2. Sportif oyunlar.....	223
2.6.3. Müzik ve çalgılar.....	226
2.6.4. Bayram, eğlenceler.....	229
2.7. Yolculuk.....	231
2.8. İktisadî Hayat.....	233
2.8.1. Tarımcılık.....	233
2.8.2. Hayvancılık.....	238
2.8.3. Avcılık.....	245
2.8.4. Sanayi.....	246
2.8.5. El sanatı.....	248
2.8.6. At takımları ve silah.....	252
2.8.7. Ticaret.....	254
3. KAZAKİSTAN'DA YAPILAN GÖRÜŞMELER.....	256
SONUÇ.....	284
KAYNAKLAR.....	285
ÖZGEÇMİŞ.....	288

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 1. Çocuk beşiği	157
Resim 2. Çocuk beşiği	158
Resim 3. Saukele: Gelinin düğünde giyilen başlığı	164
Resim 4. Şiy: Göçebelilerin çığ odunundan yaptıkları dokumadır	169
Resim 5. Ütü (XX. Yüzyılın sonuna ait)	176
Resim 6. Korjin: Heybe.	176
Resim 7. Karşın: Yatak yaygısı	178
Resim 8. Jayma, yastık, köpşik	179
Resim 1. Abdre: Ağaçtan yapılmış sandık (XX yüzyılın sonu)	180
Resim 2. Arı yuvasındaki bal	183
Resim 3. Ağaç ve demirden yapılmış keli-sap: Buğday ve benzeri şeyleri üğütmek aleti (XX yüzyılın sonu)	187
Resim 4. Sür et: Pastırma	192
Resim 5. Saba: İçerisinde kıymız ve ona benzeri şeyleri hazırlamak için küp	203
Resim 6. Tımak: Kavuk, başlık	207
Resim 7. Börük: Tilki derisinden yapılmış başlık	207
Resim 8. Kazak milli kıyafeti (gömlek, beşpent, şapan)	209
Resim 9. Etikşi: Ayakkabıcının aleti	210
Resim 10. Kayış: Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış, bıçak	212
Resim 11. Nurgisa Kalyakberkızı'nın afsunlamak için kullandığı aletleri (bıçak, kamçı, dua kitapları)	219
Resim 12. Aşık oyunu	222
Resim 13. Kılkobız, narkobız, cezkobız (XVIII, XIX yüzyıllara ait)	227
Resim 14. Sıbızgı: Düdük, boru	228
Resim 15. Dabıl: davul	229
Resim 16. Göç (XX. yüzyılın başı)	231
Resim 17. Kaska at: Yüzünde beyaz parçası olan at	239
Resim 18. Kiyizdi sıru: keçe dikmek	249
Resim 19. Motifli “tüs-kiyiz”	251

GİRİŞ

1. KAŞGARLI MAHMUD VE DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK

1.1. KAŞGARLI MAHMUD

“Arkadaşlar, size arz ediyorum: Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak, Arap dilinde Seyyibuyihin kitabı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bu kitaba hakiki kıymet verilmek lazım gelse cihanın hazineleri kâfi gelmez. Bu kitabı da Burhan bana 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere veremem.” diyerek kitabı değerlendiren Ali Emiri Efendi'nin büyük hizmeti ise yıllardır varlığı bilinen ama kayıp olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat'it- Türk isimli eserini bulup, ilim âlemine armağan etmesidir¹.

Türk dilinin ilk sözlüğü sayılan Divanü Lugat'it-Türk, çeşitli Türk boylarından derlenmiş bir ağızlar sözlüğü. Bununla birlikte, Türkçenin 11. yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir dilbilgisi kitabıdır. Kişi, boy ve yer adları kaynağıdır. Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına ilişkin zengin bilgiler içeren, aynı zamanda döneminin tıp bilgileri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi veren ansiklopedik bir yapıt niteliğindeki çok değerli bir kaynaktır.

“Divanü Lugat'it-Türk 11. yüzyıl Orta Asya dünyasının sağlam bir dil ve kültür mirasıdır” diye açıklayan Reşat Genç, eserde Türk coğrafyası, tarihi ve efsanelerine ait kıymetli bilgiler verildiği gibi, Türk toplumunun günlük yaşayışına, adetlerine, yiyecek, giyim, mesken, silahlar, muhtelif maddi kültür eşyasına ve iktisadi hayata ait de pek kıymetli bilgiler verildiğini göstermektedir.²

¹ Bülent Gül, “Bir Sözlüğüm Hikâyesi,” Kaşgarlı Mahmud Kitabı, ed. F.Sema Barutçu Özönder, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008, s.142.

² Reşat Genç, Kaşgarlı Mahmuda Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi, 1997, s.10.

Meşhur eseri yazmış olan büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un menşei ve hayatı hakkında, eserinin çeşitli yerlerinde kendisi tarafından verilen çok az bilgi dışında bir şey yoktur. Kitabı yazan zatın adının Mahmut, babasının adının Hüseyin, büyük babasının da Mehmet olduğunu kitabından öğreniyoruz. Kaşgarlı olduğu anlaşılırsa da Barsgan şehrini anlatırken “ Mahmud'un babası oradandır”³ demesi babasının Barsganlı bulunduğunu, onun sonradan Kaşgar'a göçtüğünü ve Mahmud'un Kaşgar'da doğmuş olduğunu göstermektedir. Kendisinin bey soyundan geldiğini anlatarak “ Babamız, Türk illerini Samanlı oğullarından olan, beydir”⁴ demesi çok önemli bilgidir. Ercilasun'a göre, Kaşgarlı Mahmud'un babası Çağrı Tigin 1056–1057 yıllarından önce Barsgan emiri; dedesi Muhammed Buğra Han ise, 1056–1057 yıllarında Kaşgar'da Doğu Karahanlı hükümdarı idi ve 1057'de yerini Hüseyin Çağrı'ya bırakmıştı. Bu yıllarda Kaşgar'da çok şiddetli taht kavgaları görülür. Mahmud'un dedesi Muhammed Buğra Han'ın ikinci karısı, ailenin bütün fertlerini öldürtür ve oğlu İbrahim'i tahta çıkarır. Fakat hanedanın başka bir üyesi tarafından da İbrahim öldürülür. Bu olaylar sırasında Mahmud'un babası Hüseyin Çağrı da öldürülmüştür. Ercilasun, Mahmud'un 1057–1059 yılları arasında Kaşgar'dan kaçtığını tahmin etmektedir. Kaçak yaşam sürdürerek komşu Türk ülkelerinde 10 yıl kadar dolaştıktan sonra Bagdat'a gelmiş ve orada kalmış.⁵

Daha ayrıntılı başka bir söylentiye göre ise 1057'de 49 yaşında Kaşgar'dan ayrılmaya mecbur kalan Mahmut, oradan Batı Karahanlılar ülkesine ve Maverünnehir'e gitmiş. Türk boylarının yaşadığı bölgeleri gezmiş, 1057–1072 yılları arasında Divanü Lügat'it-Türk için malzemeler topladıktan sonra 1072'de, o dönemin kültür merkezi olan Bagdat'a gelmiş ve yapıtını burada tamamlamıştır.⁶

Mahmud kendisi, çalışma yöntemlerini ve eserin yazılış gayesini şöyle anlatmaktadır:

“Ben onların en uzun dillisi, en açık anlatan, akılcı en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım.

³ Besim Atalay (çev.), Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it Türk Tercümesi.- Ankara: Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998, c. I, s.XII.

⁴ Atalay I, 112.

⁵ Ahmet Ercilasun. “Divanü Lügat'it- Türk”, Prof.Dr.Ahmet B. Ercilasun Makaleler (Hazl. E. Arıkoğlu), Ankara: Akçağ yayınları, 2007, s.192-194.

⁶ Suat Batur (haz.), Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it- Türk, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2008, s.8.

Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onarlı en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemişimdir. Bana sonsuz bir ün, bitmez, tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı – Tanrıya Sığınarak – Divanü Lugat’it Türk adını vererek yazdım.”⁷ O eserini Halife el-Muktedi bi Emrullah’a sunmuştur.

Özerk Uygur bölgesi kaynaklı araştırmada ise Mahmud’un doğum yerinin Kaşgar’ın 45 km. güneybatısındaki Opal köyü olduğu söylenmektedir. Araştırmalara göre, onun annesi, Karahanlılar ülkesinin din bilgini olan Hoca Seyfeddin Büzürguar’ın kızı Bubi Rabia’dır. Bu geniş kültürlü anne, Mahmud’un eğitimi üzerinde çok etkili olmuştur. Eğitimini ilk başta Opal’da başlayan Mahmud sonra yüksek sınıftan aile çocuklarının öğrenim gördüğü Hamidiyye Medresesi ve Saciyye Medresesinde okumuştur. Medrese yıllarında çağının klasik bilimleri yanında Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1057’de babası ve aile bireylerinin öldürülmelerinin ardından gezginlik yılları sonunda Bagdat’a gelmiş. 1080’de kendi ülkesine dönüp, Opal’da kurduğu Mahmudiye Medresesinde öğretmenlik yaptıktan sonra 1090 yılında 97 yaşında ölmüştür.⁸

1.2 KAŞGARLI MAHMUD’UN ESERLERİ

Kaşgarlı Mahmud’un yazdığı iki eser vardır:

- 1) Divanü Lugat’it-Türk. (Türk Dilleri Sözlüğü).
- 2) Kitabı Cevahir-el- Nahvi Fi Lügat’it- Türk (Türk dillerindeki gramer incilerini bildiren kitap).Kitap bugüne kadar bulunamamıştır.

Türk dünyası, XI. yüzyılda, hem siyasi hem de kültürel yönden çekişmeler içindeydi. XI. yüzyıl Türk Çin sınırlarından Bizans sınırlarına kadar uzanan bir genişlikte idi. Asya’yı bir bağından öteki bağına kadar kaplayan bu geniş alanı kuzeyde Müslüman olmayan Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçaklar, güneyde Selçukluların idaresindeki Müslüman Oğuzlar, doğu kesimi Karahanlılar ve Gazneliler hâkimiyetinde bulunuyordu. Bu siyasi sınırlar içinde Uygur, Karahanlılar, Selçuklu Türkleri dışında Oğuz, Türkmen, Türkeş, Karluk, Yağma, Toxsi, Çiğil, Kırgız, Kıpçak, Karluk, Uğrak,

⁷ Atalay I, 4.

⁸ Mahmud Kaşgari, http://www.uyghur.narod.ru/Makhmut_Kashgari.html

Çaruk, Bulgar, Suvar gibi adlar almış birbirinden ayrı ağız ve lehçeler konuşan çeşitli boylar ve unsurlar yaşamaktaydı. Öte yandan, Türkler Budizm'i ve Manihaizm'i bırakıp toplu olarak İslam dinini kabul ettiklerinden, artık İslam medeniyeti alanına da girmiş bulunuyorlardı.⁹

Türklerin Arap ve İranlıların karşısında askeri ve siyasi yönden çok önemli bir iktidar gücü olmuşlardı. Bu durum, Arapların devlette ve günlük hayatta Türkçe öğrenme ve bilme ihtiyacı duyduğunu ortaya çıkartmıştır. Dini öğrenme açısından da Türklerin Arapçayı öğrenme zorunluluğunu belirten A.Caferoğlu, Kaşgarlı Mahmud'un bu görevi üzerine alarak Türk'e Arapçayı, Arab'a da Türkçeyi öğretmek için Divanü Lugat'it-Türk'ü yazmış olduğunu ileri sürer¹⁰. Z.Korkmaz ise bu durumu böyle açıklıyor: "Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle İslam medeniyeti alanına girmiş bulunuyordu. Maveraünnehir bölgesi ile Buhara, Semerkant, Kaşgar gibi Türk illeri İslam kültürünün de önemli merkezleri durumuna yükselmiştir. Türk ülkelerinde Türkçe eserler yanında Arapça ve Farsça eserler de yazılıyordu. Öyle ki Türk kültürü ile İslam Kültürü, Türk dili ile Arap dili karşı karşıya geçerek birbirlerini yenme savaşı veriyorlardı. İslam âlemi o günün tarihi ve sosyal şartları dolayısıyla Türk'ün üstünlüğünü, maddi ve manevi gücünü kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu bakımdan İslam-Arap âlemi Türkleri tanımak ve dillerini öğrenmek gereğini duymuştu".¹¹

Eserin yazıldığı tarihi konusunda tartışma vardır. Kaşgarlı'nın kitabının sonunda 464 senesinin Cemaziyel evvelinin guresinde yazmaya başlandı: "Dört kez gözden geçirdikten sonra 466'da bitti"¹² demiş. 464 Hicri ve 1072 Miladide başlanmış ve iki sene üzerinde çalışıldıktan sonra 466 Hicri ve 1074 de bitirilmiş olduğu anlaşılıyor.

Divanü Lugat'it-Türk'ün bugün elimizdeki büyük bir ciltten ibaret olan tek yazma nüshası Kaşgarlı Mahmud'un kendi eliyle yazdığı kitaptan çekilmiştir. Kopya tarihi hakkında " Muhammed b. Ebi Bekr b. Ebi'l-Feth es Savi, Sümme ed-Dımaşki, bu kitabı müellif hattı ile olan nüshadan yazıp bitirdiğim gün 664 senesinin Şevval ayınının 27. Pazar günü idi"¹³ denilmektedir. Divan'ı çeken adamın adının Muhammed b.Ebi

⁹ Genç, a.g.e., s. 19-20.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, Türk Dil Tarihi II, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1964, s.14.

¹¹ Zeynep Korkmaz, "Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugat'it- Türk", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay: 629, Ankara, 1995, s.256.

¹² Atalay III, 451-452.

¹³ Atalay III, 451.

Bekr b.Ebi'l-Feth olduğu görülmektedir. Aslen İranlı Saveli olan bu adam sonradan Şam'da yerleşmiş. Şamlı Muhammed'in Türkçe bilmediği ve hatta Arapça'yı da iyi bilmediği yaptığı birçok hatalarından anlaşılmaktadır. Bu yanlışlıklar Kilisli Rıfat ve Besim Atalay tarafından düzeltilmiştir. Mahmud'un Divan'ı yazmasından aşağı yukarı 200 sene sonra çekilmiş olan bu kopya bize kadar gelebilmiş tek nüshadır ve bu nüsha fatih Millet Kütüphanesindedir. Bu yazma, büyük boy 319 yapraktır. Yaprakların ortalama yazı alanı 175□115 mm. Yapraklar kesilmiş, bantla onarılmış, dahası eski tip, siyah cilde sığması için kimileri katlanmıştır. Her bir sayfada 17 satır vardır¹⁴.

Divanü Lugat'it-Türk'ün vaktiyle bazı tarihçiler ve âlimler tarafından bilinip kaynak olarak kullanıldığı yapılan araştırmalar göstermektedir.

Endüslü Ebu Hayyan'ın “Kitabü'l-İdrak li-lisani'l Etrak” adlı yapıtında Divanü Lugat'it-Türk'ten yararlandığını gösteren belirtiler vardır.

Mısır'da Hankah-ı Baybarsiyye Şeyhlerinden Alim b.Muhammed tarafından 1363 yılında yazılan “ Tacu's-Sa'adat ve Unvanu's-Siadat” adlı yapıttaki kimi cümleler Divanü Lugat'it-Türk'ten alınmıştır.

Kaşgarlı eserini Türker'den Antepli Bedreddin el-Ayni'nin “İkdül-Cüman fi Tarih-i ehli'z-Zaman” adlı eserinin 2.cildinde Avrupalılar'a ve Süryaniler'le, Hindi'lere tahsis edilen iki babın arasında bir de “Türk kavimlerinin kıssası” diye bir Türklere de ayrı bir bölüm ayırmıştır. Ayrıca Bedreddini el-Ayni ile kardeşi Şehabeddin Ahmet'in birlikte yazdıkları “Tarihu'l- Bedr fi Evsafı Ehli'l-Asr” adlı yapıtta, Türk etnografyasına ilişkin bilgiler de Divanü Lugat'it-Türk'ten alınmıştır.

Büyük Türk Âlimi Kâtip Çelebi Divanü Lugat'it-Türk'ü görmüş ve “Keşfu'z-Zunun'da” eserin adı ile yazarını kaydetmiştir. “Muhammed oğlu Hüseyin'in oğlu Mahmud'un Divanü Lugat'it-Türk'ü bir cilttir. Yazar yapıtını Arapça olarak yazdı ve Türk dilinin 18 harf üzerine döndüğünü bildirdi. Yapıtı, Muktedi Biemrillah oğlu Halife Ebi'l Kasım Abdullah'a armağan etti”¹⁵ diye bildirmektedir. Yukarıda anlatılan âlimlerin gördükleri Divanü Lugat'it-Türk nüshalarının bugünkü bulunan nüshadan farklı nüshalar olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁴ Batur, a.g.e., s.12.

¹⁵ Genç, a.g.e., s.16.

Ali Emiri tarafından bulunuşa kadar geçen yaklaşık 800 yıllık süre içinde Divan'ı görenler ve Divan'a sahip olanlar hakkındaki bilgiler ise sınırlıdır. Eldeki tek nüshanın üzerinde yer alan bilgiler sayesinde Divan'ın Ensarlı, Dımışkılı, Darreyyalı Süleyman oğlu Ahmed'in oğlu Mehmet (Hatip oğlu) yahut Hatip zade (1344/45–1407/8) isimli meşhur belîğ, şair, her fende zamanının âlimlerine ortak olmuş bir zatın elinde bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Divan'ın Batı bilim çevrelerinde tanınması da sanıldığından biraz daha öncedir. 1904 yılında Macar Akademisi Dilbilgisi Bölümünün yayımladığı Dilbilgisi Dergisi'nde Divan'dan söz edilmekte, ancak kitabın olup olmadığı konusuna ilişilmemektedir¹⁷. Bundan sonra eserin İstanbul'a ne zaman ve kimin tarafından getirildiği de bilinmemektedir. Ama 1915 yılında Ali Emiri Efendi eski Maliye Nazırlarından Nafiz Beyin akrabası yaşlı bir hanım tarafında sahaf dükkânına satılması için bırakılan bu muhteşem eseri bulması ve 33 liraya satın alması bütün Türk Dünyasını canlandırıp, bu tarihten kitap koruma altına alınmıştır.

DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK'ÜN TÜRKÇE YAYINI:

Divan, dönemin Sadrazamı Talat Paşanın ve Ziya Gökalp'ın yakın ilgisi ve özellikle Kilisli Rıfat Bilge'nin titizliği ile bastırabilmiş. Divan'ın kendi el yazısı ile bir kopyasını çıkarmış, bu kopyadan da işleyerek birinci, ikinci cildini 1915, üçüncü cildini de yanlış doğru cetvelini ekleyerek 1917'de yayınlamıştır. Kilisli Rıfat'ın kendi el yazısı ile çektiği özgün nüsha İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde yazmalar 1355 numarada bulunmaktadır. Kitabın tercüme işi yine Kilisli Rıfat'a verilmiş, o, Rıza Tevfik'in Maarif Nazırlığı döneminde tercümesini yirmi iki defter halinde Maarif Nazırlığına teslim etmiş ve daha sonra bu tercüme Atatürk'e takdim edilmiştir.

Eseri Atıf Tüzüner de özet halinde tercüme etmiştir. Bu çalışma da Türk Dili Kurumu Kütüphanesi'nde saklanmaktadır.

Büyük Millet Meclisi eserin yeniden tercümesine karar vermiş ve bu görev Samih Rıfat ile Mahmed Akif Ersoy'a verilmiştir. Ancak bu tercüme işi sonuçsuz kalmıştır.

¹⁶ Gül,a.g.e., s.140.

¹⁷ Şükrü Kurgan, "Divanü Lügat'it-Türk üzerine",
http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1972s253/1972s253__08_S_KURGAN.

T.B.M.M Van Milletvekili Tefvik Bey de Divan'ın tercümesi işi ile ilgilenmiştir. Ancak onun tercümesi Arap alfabesi sırasına göre düzenlediği ve bazı eksiklerin olmasından dolayı yetersiz bulunmuştur. Ülkütaşır'ın belirttiğine göre, eksikler vardır, ama esrede Divan'da olup ve Doğu Anadolu'da aynen veya az farkla kullanılmakta olan sözcükler de ilave edilmiştir¹⁸.

Daha sonra Dil Encümeni heyeti eserin tercümesi işini Besim Atalay'a vermiş. Besim Atalay'ın tercümesinin birinci cildi 1939, ikinci cildi 1940, üçüncü cildi 1942, dördüncü cildi 1943 yılında Türk Dili Kurumu tarafından "Divanü Lugat'it-Türk" tıpkıbasımı yayınlanmıştır. Halen Türk Dil Kurumu bu yayınların fotokopisini yayınlamaktadır.

Besim Atalay tarafından 1939–1943 yılları arasında yayınlanan "Divanü Lugat'it-Türk Tercümesi"nin Arap Alfabesine Göre "Divanü Lugat'it-Türk Dizini"ni Dehri Dilçin hazırlamış, Türk Dil Kurumu 1957'de yayınlamıştır.

Abdullah Sabri Karter'in hazırladığı, Açar adındaki Kitabı Divanü Lugat'it-Türk dizini 22 defter halinde Bursa İl Halk Kütüphanesinde GE4449-GE4470 numarada bulunmaktadır.

Gene Türk Dil Kurumu "Divanü Lugat'it-Türk Dizini"ni (yalnız Türkçe açıklamalı bir dizin) 1972'de yayınlamıştır.

T.C.Kültür Bakanlığı "Kitabu Divanü Lugat'it-Türk"ün ikinci tıpkıbasımını 1990 yılında yayınlamıştır. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yutsever, Divanü Lugat'it-Türk'de bulunan sözcüklerin Türk harfleri ile yapılmış açıklamalı bir dizinini "Divanü Lugat'it-Türk" adı ile 2005 yılında yayınlamıştır.

"Kitabu Divanü Lugat'it-Türk"ün üçüncü tıpkıbasımını Ekim 2008 Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından asli harflerle Türkçe kelimeler ve özel adlar dizini ile birlikte ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

ALMANCA YAYIN:

Eserin yayımlanmasından sonra Batı dünyasında da pek çok çalışma yapılmıştır. Divanü Lugat'it-Türk 'ün Alman harfleriyle yazılmış bir dizini Almanca açıklamalı olarak C.Brockelmann tarafından 1928 yılında Budapeşt-Leipzig yayınlamıştır.

¹⁸ Gül, a.g.e., s.144

İNGİLİZCE YAYIN:

Divanü Lugat'it-Türk “Mahmud el-Kaşgari, Türk Şiveleri Lügatı (Divanü Lugat'it-Türk) İnceleme, Tenkildi Metin, Dizin” adıyla Robert Dankoff ve James Kelly tarafından İngilizceye çevrildi. Harvard üniversitesi Basımevi, 1. Kısım 1982’de, 2. Kısım 1984’te, 3. Kısım (dizin) 1985’te yayımladı.

AZERİCE YAYIN:

Türkolog Halit Sait Hocayev, 1935–1937 yılları arasında Divanü Lugat'it-Türk’ü Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Ancak, Hocayev’in o dönemde siyasi görülmesi ve kurşuna dizilmesi nedeniyle bu tercüme basılamamıştır. 2006 yılında Ramiz Asker tarafından Divanü Lugat'it-Türk çevrilerek dört cilt halinde Bakü’de yayınlanmıştır.

ÖZBEKÇE YAYIN:

Özbekistan’da Divanü Lugat'it-Türk Salih Mutallibov tarafından Özbek Türkçesine çevrilmiş ve 1960-1967’de üç cildi metin, bir cildi endeks olmak üzere dört cilt halinde Taşkent’te yayınlamıştır.

KAZAKÇA YAYIN:

Eserin Kazakça tercümesi 1997–1998 yıllarında Askar Kurmaşulı Egeubayev tarafından Almatı’da yayınlanmıştır. 2005 yılında Divan’ın Rusça çevirisi Kazak Z.A.Auezova tarafından tek cilt halinde yayımlanmıştır.

UYGURCA YAYIN:

Divan ile ilgili tercüme faaliyetlerinin Doğu Türkistan’da da yoğun olarak yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Uygur Türkçesi çevirisi 1930 yıllarda Kaşgarlı Kutluk Hacı Şefik (1876–1937) ve Muhammed Ali Teyfik (1901–1937), 1955 yılında Muhammed Feyzi ile Ahmet Ziyayi, 1963–1966 yılları arasında tarihçi Uygur Sayrami ile Muhammed Salih Damolla taraflarından yapılmışlar, bazı nedenlerle baskıya verilmemiştir. 1978 yılında Divanü Lugat'it-Türk’ün tercümesi tekrar gündeme gelmiş ve 1981–1984 yılları arasında Xinjiang Halk Neşriyatı tarafından yayınlanmıştır.

ÇİNCE YAYIN:

Divan’ın Uygur Türkçesi çevirisinden faydalanarak 1985 yılında Çince çevirisi de tamamlanmış olmasına rağmen Şubat 2002 yılında, ancak üç cilt olarak Pekin Milletler Neşriyatı tarafından yayınlanabilmiştir.

RUSÇA YAYIN:

Divan'ın Rusça tercümesi ise 1969 yılında V.M.Nadelyaev, D.M.Nasilov, E.R.Tenişev ve A.M.Şçerbak'ın redaktörlüğünde Leningrad'ta yayınlanmıştır.

FARŞÇA YAYIN:

2004 yılında Hüseyin Düzgün Divan'ı Farsçaya tercüme edip, tek bir cilt olarak Tebriz'de yayımlandı.

Bilim Dünyasında Divanü Lugat'it-Türk ve yazarı Kaşgarlı Mahmud üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada, Türkiye, Kazakistan ve Rusya'da yapılmış, kendimiz ulaşabildiğimiz ve kaynak olarak kullandığımız bazı kitapları, araştırmaları belirtmek istiyoruz.

Ahmet Caferoğlu, 1970 yılında İstanbul'da Kaşgarlı Mahmud ile ilgili kitabı yayımladı: "Kaşgarlı Mahmud". Caferoğlu Kaşgarlı Mahmud hakkında bilgi vererek Divanü Lugat'it-Türk'ü meydana getiren çeşitli sebepler üzerinde durup, Kaşgarlı Türk toponomistika araştırıcılığının babası olduğunu belirtmektedir¹⁹.

Divan'da yer alan atasözlerini inceleyen Ferit Birtek'in hazırladığı En Eski Türk Savları adlı çalışmasında "bu eser Bir lügat kitabı değil, Türklüğe ait emsalsiz bir kültür hazinesidir" diyor²⁰.

Kaşgarlı Mahmut ve Divanü Lugat'it-Türk ile ilgili bir eser de Ali Çiçekli'ye ait. "Divan'da sözler açıklarken örnek olarak 300'e yakın "sav", 240 kadar şiir parçası (beyit, dörtlük) yazıya geçirilmiş"²¹ diyerek kitabı 1) Sözlük, 2)Gramer, 3) Ansiklopedik Bilgiler, 4) Şiirler, 5) Savlar bölümüne ayırarak her bölümü de ayrıca kendi arasında konularına göre tasnif edilmiştir.

Kaşgarlı Mahmud'un belirttiği bilgileri derleyen R.Genç "Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası" adlı eserinde Divanü Lugat'it-Türk'ü bir tarih ve kültür kaynağı olarak ele almıştır. "Divanü Lugat'it-Tür'te türk kültürünün bu büyük hazinesinde yer alan Türk kültür varlığını bir bütün olarak ortaya koymak ve Divan'da ifadesini bulmuş olan 11.yüzyıl Türk yaşayışını da günümüze taşımak ve hatta yer yer

¹⁹ Ahmet Caferoğlu, Kaşgarlı Mahmud, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

²⁰ Ferit Birtek, Divan- ı Lügat-it-Türk'ten derlemeler I, En Eski Türk Savları, Ankara: TDK yayınları, 1944, s.4.

²¹ Ali Çiçekli, Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugat'it-Türk, İstanbul: May Yayınları, 1970, s.9.

bazı mukayeseler de yapmak istedik²²” diye amacını belirtiyor. Çalışmasını üç bölüm halinde hazırlayarak, 11. yüzyılda Türk dünyasının siyasi ve etnik durumu, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı üzerine inceleme yapmıştır.

Tekeli Sevim’in 1997 yılında Ankara’da yayımladığı eser ise Kaşgarlı Mahmud’un haritası üzerine yapılan araştırmadır. “ İlk Japon haritası bir Japon tarafından 14. yüzyılda çizilmiş, bir Dünya haritasında yer alması ise, 15. yüzyılda olmuştur. Bütün bu bilgilerin ışığı altında ilk Japon haritasının 11.yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir”²³ diye Kaşgarlı’nın çizdiği Dünya haritasını tanımlamıştır.

Ayrıca Divan’da Türkçenin grameri, Türk edebiyatı ile ilgili çok önemli çalışmalar vardır. Eser üzerine pek çok makale, tez bulunmaktadır.

Kazakistan’da Kaşgarlı Mahmud’un Divan’ı üzerinde yapılmış araştırmalar da az değil. Divan’da Kazak Türkçesi grameri ve edebiyatı ile ilgili S.A. Amanjolov, A. Kurişcanov, G.G. Musabayev, A.Y. Sauranbayev gibi bilim adamları tarafından ele alınmıştır.

K.Beketov ve A. Yibatov tarafından Divan’ın kısaca tercümesi yapılmıştı. Eser ise 1996 yılı “ Kökü bir Türk dili”²⁴ adla yayınlanmıştır. Bu eserde Divan’da geçen bazı terimler, şarkılar, savlar, dil grameri gibi konular ilk defa Kazak Türkçesine çevrilmiştir.

1986 yılında H. Suyınşaliyev’in “ Divanü Lugat’it-Türk ”²⁵ adlı kitabı yayınlamıştı. Bu kitapta araştırmacı Kaşgarlı Mahmud’un hayatı, şahsiyeti ve Divan hakkında bilgi vermişti. Kaşgarlı’nın bazı şiirlerini Kazakçaya çeviriyor.

Ruslar tarafından da ilgi çeken Divan A.N.Kononov, N.A.Baskakov, A.N: Samoyloviç ve başka araştırmacılar da Divan üzerinde çalışmalar yapmışlardı. A.N. Samoylov Kaşgarlı Mahmud’u “11 yüzyılın Radlof’u” diyorsa, N.A.Baskakov “ Türk

²² Genç, a.g.e., s.IX.

²³ Tekeli Sevim, İlk Japon haritasını çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb’un haritasına dayanarak en eski Amerika haritasını çizen Türk Amiral Piri Reis, 2. baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkez, Başkanlığı, 1997, s. 5.

²⁴ K.Beketov ve A.Yibatov, Mahmud Kaşgarlı, Kökü bir- Türk Dili, Almaty: Ana tili, 1993.

²⁵ H.Suyınşaliyev, Divanü Lügat’it-Türk, Almaty: Cazuşı, 1987.

dillerini ilk defa karşılaştırarak araştırma yapan öncüdür” fikrini ortaya koymuştu²⁶. A.N.Kononov kendi eserinde Divan’daki belirtilmiş bilgileri beş gruba bölüyor:

1. Belli bir kabile mensuplarına ait sözler;
2. Türk kabilelerinin yaşadığı coğrafi ortamlar hakkında bilgiler;
3. Türk lehçelerini toplama;
4. Türkçenin dil grameri;
5. Türklerin tarihi, etnografyası, folkloru, şiiri hakkında bilgiler²⁷.

Divanü Lügat’it-Türk’te geçen sosyal ve iktisadi hayatıyla ilgili terimleri incelemeye tabi tutmak için öncelikle bu terimlerin tespit ve tasnif edilmesi gerekiyordu. Besim Atalay’ın çevirisinin ilk üç cildinden sözcükleri tespit ettikten sonra sonuç olarak sosyal ve iktisadi hayatla ilgili binden fazla kelime belirlenmiştir. Bu arada Kazak bilim adamı Askar Egeubayev’in hazırladığı Divanü Lügat’it-Türk tercümesiyle de bu terimler karşılaştırılmıştır.

Terimler belirlendikten sonra sınıflandırmada faydalı olması için fişleme tekniği kullanılmış. Çalışmamızda “ Aile yaşamı ile ilgili Söz varlığı”, “Mutfak Kültürü”, “Giyim-Kuşam” gibi on iki farklı sınıfta terimler sınıflandırılmıştır.

Sözcüklerin günümüz Kazak toplumunda yaşayıp yaşamadığını belirlemek için belirlediğimiz terimleri Kazak Açıklamalı Sözlüğü ve Kazak Diyalektik Sözlüğü’nden kontrol edilerek, terimlerin Kazak Türkçesinde yaşayıp yaşamadığı tespit edildi. Ayrıca terimlerin ağızlarda yaşayıp yaşamadığını bilmek için Kazak toplumu arasında sözlü tarih araştırması yapıldı. Farklı köylerde yaşayan ihtiyarlarla, meslek taşıyan insanlarla konuşuldu. Sözlü tarih araştırmamızın sonuçları “Kazakistan’da yapılan görüşmeler” adında bir bölümde toplanmıştır.

Terimlerin incelemesini yapmaya başlamadan önce oldukça yoğun bir kaynak araştırması yapılmıştır. Günümüz sosyal ve iktisadi hayatıyla ilgili eserleri tarayarak, bu terimler hakkında geniş bir bilgiye sahip olmaya çalışmıştır.

Kaynaklara ulaştıktan sonra terimleri incelemeye başlanmıştır. İnceleme sırasında terimleri alfabetik sıraya göre değil, birbirleriyle olan anlam ilişkilerine göre

²⁶ B.Şağırova, “Mahmud Kaşgari üzerinde yapılan filolojik araştırmalar”, Kazakistan okulu, No.4 (Nisan 2002), ss.64.

²⁷ A. N. Kononov, “Mahmud Kaşgari ve Divanü Lügat’it Türk”, Sovyet Türkolojisi, No1 (Ocak1972), ss.4.

sıralandırılmıştır. Kaynak yetersizliğinden dolayı çok ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulamayan terimler de oldu.

1. DİVANÜ LUGAT'İT TÜRK'DE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI.

1.1. Aile Yaşamı İle İlgili Söz Varlığı

1.1.1. Akrabalık Terimler

ÖZ: “Öz kişi = hısım olan kişi”²⁸. Bu bizning öz kişi ol = bu bizim hısımdır.

EŞ: “Eş , arkadaş”²⁹. Genç kadından eşi bulunan kimseye “eşliğ” denir.

BOY: “Hısım, kabile, aşiret”³⁰. Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşırlar, sonra “boy kim” diye sorarlar. “Hangi kabiledensin” demektir. “Salgur” diye cevap verir. Bundan sonra konuşmaya başlarlar.

ATAÇ: “Halkın büyüğü imiş gibi büyüklük taşıyan çocuğa “ataç oğul” denir”³¹.

ULIÇ: “Çocuklara sevgiyi bildirmek için söylenen bir kelime”³². Ulıçım=yavrum.

OGUŞ: “Hısım”³³.

URUĞ: “Tane. Tohuma da “uruğ” denir”³⁴. Hısımlara dahi buna benzetilerek “uruğ turığ” denir.

AÇIK: “Büyük kardeş”³⁵. Hakanlılar büyük kardeşi “açıkım” diye çağırırlar.

²⁸ Atalay I, 46.

²⁹ Atalay I, 47.

³⁰ Atalay III,141.

³¹ Atalay I, 52.

³² Atalay I, 52.

³³ Atalay I,61.

³⁴ Atalay I, 63.

UŞAK: “Küçük şey”³⁶. Küçük çocuklara da uşak oğlan denir.

OGUL: “Oğul. Herhangi bir çocuğa da “ogul” denir”³⁷. Tay atatsa at tınur, ogul eredhe ata tınur = Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir gibi kitapta atasöz geçmektedir.

UYA: “Kardeş, hısım”³⁸. Tawar uçun Tengri odhlamadhip, Uya kadaş oglını çınla boğar = Mal için Tanrıyı aklına getirmeyip, kardeş oğlunu gerçekten boğar.

ABA: “Ana. Karluklu Türkmenler bu kelime p ile söylenir”³⁹.

ABA: “Baba. Tibet dilinde. Bu kelime onlarda Arapçadan kalmış olmalıdır”⁴⁰.

ATA: “Ata, baba”⁴¹. ATA OGLI ATAÇ TOGAR = Çocuk babasına çeker (bir adamın çocuğu eriştiği zaman şüphesiz ahlaki babasına benzer).

ATAKI: “Babacığım anlamına sevgi bildiren bir söz”⁴².

EKE, EÇE: “Büyük kız kardeş”⁴³.

AÇI: “Yaşlı kadın, hanımnine”⁴⁴.

İÇİ: “Yaşça büyük olan erkek kardeş”⁴⁵.

³⁵ Atalay I, 65.

³⁶ Atalay I, 67 .

³⁷ Atalay I, 74 .

³⁸ Atalay I, 86 .

³⁹ Atalay I, 86.

⁴⁰ Atalay I, 86, II, 80.

⁴¹ Atalay I, 86.

⁴² Atalay I, 136.

⁴³ Atalay I, 86.

⁴⁴ Atalay I, 87.

⁴⁵ Atalay I, 87.

URI: “Erkek evlat. Urı oğlan = erkek çocuk”⁴⁶.

UMA: “Ana”. Tibet dilinde. Bu kelime onlara Araplıktan kalmıŖa benziyor⁴⁷.

ANA: “Ana”⁴⁸.

ANAKI: “Analarına “anneciğim” diye sevgisini bildirmektedir”⁴⁹. K1, hısımlık bildiren kelimelerin sonuna gelen ve acıma, sevgi bildiren bir edattır.

İNİ: “YaŖça küçük kardeŖ”⁵⁰.

AŖTAL: “AŖtal oğul = kiŖinin en sonraki çocuğu”⁵¹.

İŖLER: “Kadın”⁵². Aslı “iŖiler”dir, “hanım” demektir.

ÖGEY: “Ögey ata= üvey baba. Bunun gibi “ögey oğul, ögey kız” da denir”⁵³.

URAGUT: “Avrat, kadın”⁵⁴.

İKKİZ: “İkiz oğlan= ikiz çocuklar”⁵⁵.

KIZ: “Kız”⁵⁶. Mening kızım= benim kızım.

KİS: “Karı”⁵⁷. “Anınę kisi= onun karısı”, “Ol kisi aldı= o, karı aldı”.

⁴⁶ Atalay I, 88.

⁴⁷ Atalay I, 92.

⁴⁸ Atalay I, 93.

⁴⁹ Atalay III, 212.

⁵⁰ Atalay I, 93.

⁵¹ Atalay I, 105.

⁵² Atalay I, 117.

⁵³ Atalay I, 123.

⁵⁴ Atalay, I, 138.

⁵⁵ Atalay I, 143.

⁵⁶ Atalay I, 326.

KUDHUZ: “Dul kadın”⁵⁸.

KADHAŞ: “Kardaş gibi yakın olan hısım”⁵⁹.

KADHIN: “Kayın, dünür, hısım. Kıpçaklar bunu z ile söylerler. “Kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış= Kardeş demiş tınmamış, kayın demiş iltifat etmiş”. Bu sav, hısımlar içinde kayınlara sevgi ile emrolunduğu zaman söylerler”⁶⁰.

TÜRKÜN: “Oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi”⁶¹. “Kız türkünige keldi = kız babası evine geldi”.

NAMIJA: “Kadının kız kardeşinin kocası, bacanak”⁶².

BALDIR: “Üvey”⁶³. Baldır kız, oğlan= üvey kız, oğlan.

BALDIZ: “Bir adamın karısının küçük kız kardeşi”⁶⁴. Erkeğin kız kardeşine “singil” denir.

TUGSAK: “Dul kadın”⁶⁵. Çok kere “ tul tugsak” diye çift olarak kullanılır.

KADHNAGUN: “Kadhın kadhmagun = kayın, kayınbabalar”, güveyiler için söylenir, ardar da denir⁶⁶.

⁵⁷ Atalay I, 329.

⁵⁸ Atalay I, 365.

⁵⁹ Atalay I, 369.

⁶⁰ Atalay I, 403.

⁶¹ Atalay I, 442.

⁶² Atalay I, 446.

⁶³ Atalay I, 456.

⁶⁴ Atalay I, 457.

⁶⁵ Atalay I, 468.

⁶⁶ Atalay I, 528.

YURÇ: "Karının küçük erkek kardeşi, küçük kayın. Kocanın küçük kardeşiyle, karının küçük kardeşi ayırt edilir. Kocanın küçük kardeşine ini, yaşça büyük olursa içi denir. Kocanın kendinden küçük kız kardeşine singil, büyük olursa kız kardeşine eke derler. Karının kendinden küçük olan kız kardeşine baldız, büyük olan kız kardeşine eke denir"⁶⁷.

YAKIN: "Yakın. Yakın er = hısımlardan yakın adam". "Yakın yağuk körmedhir nenği ködhür, Kadhaş taba ıt kibi kınğru bakar = Yakınımı, yavuğunu görmeyip malını görür, hısımlarına karşı köpek gibi yan bakar"⁶⁸.

YUFGA: "Oğulluk, oğulluğa alınmış"⁶⁹.

YEZNE: "Büyük kız kardeşinin kocası"⁷⁰.

TUL: "Dul. Tul uragut = Dul kadın". "Yavlak tıllıg begden kerü yalngus tul yeg = Kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir"⁷¹.

TUN: "Tun ogul = Bir kadının ilk çocuğu(ister erkek, ister kız olsun); kadının ilk kocasına da "tun beg" denir"⁷².

KAP: "Eğreti olarak (istiare yolu ile) hısıım". "Ol mening birle uya kap ol = O benimle bir karından doğmuş gibi hısıımdır"⁷³.

BEG: "Karının kocası. Evinde "Bey'e" benzediği için böyle denmiştir"⁷⁴.

KİŞİ: "Kadın, zevce". Ol kişi aldı mı = O, evlendi mi?⁷⁵.

⁶⁷ Atalay III, 7.

⁶⁸ Atalay III, 23.

⁶⁹ Atalay III, 32.

⁷⁰ Atalay III, 35.

⁷¹ Atalay III, 133.

⁷² Atalay III, 137.

⁷³ Atalay, III, 146.

⁷⁴ Atalay III,155.

TAGAY: “Dayı”⁷⁶.

TÜNGÜR: “Dünür. Karının hısımları”⁷⁷. Bunlar kardeş, baba, ana gibi kimselerdir.

SİNGİL: “Erkeğin (kocanın) küçük kız kardeşi”⁷⁸.

TUTUNÇU: “Tutunçu oğul = Evlatlığa alınmış çocuk”⁷⁹.

YENĞGE: “Yenge, büyük kardeşinin karısı”⁸⁰.

KANĞDAŞ: “Kangdaş kadaş= babaları bir olan kardeşler”. Şu atasözü de söylenir: Kangdaş kuma urur, igdiş örü tartar =Baba bir olanlar birbirlerini çekemedikleri için çok döğüşürler. Ana bir kardeşler aralarında sevgi olduğundan birbirine yardım eder⁸¹.

KANĞSIK: “Kanğsık ata = üvey baba, kanğsık oğul = üvey oğul”⁸².

AWURTA: “Daya, sütnine”⁸³.

ÇIKAN: “Yigen, hala veya teyze oğlu”⁸⁴.

DEDE: “Baba”⁸⁵.

⁷⁵ Atalay III, 224.

⁷⁶ Atalay III, 238.

⁷⁷ Atalay III, 362.

⁷⁸ Atalay III, 366.

⁷⁹ Atalay III, 375.

⁸⁰ Atalay III, 380.

⁸¹ Atalay III, 382.

⁸² Atalay III,383.

⁸³ Atalay II, 144.

⁸⁴ Atalay I, 402.

⁸⁵ Atalay III, 220.

EMİKDEŞ: “Bir memeden emen iki çocuk, sütkardeş”⁸⁶.

KARINDAŞ: “Bir anadan doğmuş iki çocuğa karındaş denir”⁸⁷.

KÜKÜ: “Hala”.Küküy de denir, doğrusu da budur⁸⁸.

1.1.2. İnsan Hayatının Dönemleri

Doğum

TENĞRİ OGUL TOGDURDI = Tanrı çocuk doğurttu⁸⁹.

TİLKÜ: “Kinaye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden “tilkü mü togdı azu böri mü?” diye sorarlar; “tilki mi doğdu, yoksa kurt mu?” demektir. Bununla “kız mı doğdu yoksa oğlan mı?” demek isterler. Kıza, aldattığı ve yaltaklandığı için “tilki” denir; erkeğe yiğitliği dolayısıyla “kurt” derler”⁹⁰.

KURSAĞ: “Kuşak kuşanma”⁹¹.

BULIT ÖRTENDİ = Güneş indikten sonra bulutların kızardığı zaman “bulut örtendi” denir. Türkler bunu uğur sayarlar. Akşamlayın bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tanlayın bulut kızarırsa eve düşman girmişe benzer⁹².

KAP: “Anası karnında çocuğunun içerisinde bulunan torba. Bu çocukla beraber doğar. Böyle olursa o uğurlu sayılır (kaplığ ogul)”⁹³.

⁸⁶ Atalay I, 407.

⁸⁷ Atalay, I, 407.

⁸⁸ Atalay III,232.

⁸⁹ Atalay II, 173.

⁹⁰ Atalay I, 429.

⁹¹ Atalay I, 464.

⁹² Atalay I,257.

⁹³ Atalay III, 147.

KAVUT: “Darı unu yağla şekerle karıştırılır. Yeni doğan kadına yemek olarak verilir”⁹⁴.

Beşik

ÜGRÜK: “Çocuğun beşiğini sallama”⁹⁵.

SİBEK: “Sübek, çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamaş”⁹⁶.

O ANĞAR BEŞİK ÜGRİŞDİ = O ona beşik sallamakta yardım etti⁹⁷.

BEŞİK ÜGRİLDİ = Beşik ırlandı, sallandı⁹⁸.

BALU BALU: “Ninni. Kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için böyle söylenir”⁹⁹.

Diş Çıkarma

OGLAN TİŞLENDİ = Oğlan diş çıkardı¹⁰⁰.

MUNĞ TAG: “Kişi kendine geldiğinde on altı on yedi yaşına girdiğinde çıkan diş”¹⁰¹.

Ata Binme

ALP ER ATIN ÇERMETTİ = Yiğit adam atının kuyruğunu ördü (atının kuyruğunu ipekle ördü: bu yiğitlik belgesidir)¹⁰².

⁹⁴ Atalay III, 163.

⁹⁵ Atalay I, 105.

⁹⁶ Atalay I, 389.

⁹⁷ Atalay I, 136.

⁹⁸ Atalay I, 248.

⁹⁹ Atalay III, 232.

¹⁰⁰ Atalay II, 244.

¹⁰¹ Atalay III, 361.

¹⁰² Atalay II, 349.

OL MENİ ATGARDI = O beni ata bindirdi¹⁰³.

Sünnet

OGLAN ERETTİ = Çocuk adamaştı, erkekleşti. Çocuk sünnet edildiği zaman böyle denir¹⁰⁴.

Kız İsteme ve Evlenme

SAWÇI: Kız istemeye giden dünürçülere veya görüçülere dediği anlaşılıyor. “Güveyleyler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden, elçilik yapan kişi. Çünkü sawçı onun sözünü buna, bunun sözünü ona anlatır” diyorsa başka bir yerde “Elçi. Bu hısım ve dünür arasında yazı ile gidip gelen kişidir” olarak tarif etmektedir¹⁰⁵.

ARKUÇI: İki kişi arasında araç olan, evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi¹⁰⁶.

YORIGÇI: “Hısımlar, dünürler arasında gelip giden adam”¹⁰⁷.

YAZIĞÇI: “Yazıcı. Hısımlar arasında mektup getirip götürülen elçi”¹⁰⁸.

KALINĞ: “Cehiz”. “Kalınğ berse kız alır, kerek bolsa kız alır= cehiz veren kız alır, gerekli olan bahalı alır (bir adam cehiz verirse gelini kız, oğlan kız alır). Bir şey isteyen kimse o şey kendisine gerekli ise onu yüksek para ile alacaktır”¹⁰⁹.

¹⁰³ Atalay I, 225.

¹⁰⁴ Atalay I, 208.

¹⁰⁵ Atalay III, 154, 441.

¹⁰⁶ Atalay I, 141.

¹⁰⁷ Atalay II, 51.

¹⁰⁸ Atalay III, 55.

¹⁰⁹ Atalay III,372.

OLAR BİR BİRGE KIZ BERİŞDİ: “Onlar birbirlerine kız veriştiler”¹¹⁰.

YÜNGÜR KADHIN BULUŐTI, KIRKIN TAKI KOLUŐTI, EMDİ TIŐIM KAMAŐTI, ALTI “TURUMTAY”IMI: “O benimle dünürlük etti. Kızımı istedi. Ben de ondan kızını istedim. Sonra bana gadretti. Turumtay adındaki kölemi aldı götürdü”¹¹¹.

OLAR İKKİ KIZ KOLUŐDI: “Onlar birbirlerinden kız istedi”¹¹².

TÜGÜN: “Düğün”¹¹³.

MÜNDERÜ: “İpekle süslenmiş gelin odası”¹¹⁴.

TÜLWİR YALWIRDI: “Gelin odasının tülleri yelpidi”¹¹⁵.

OL MENİ OKIDI: “O, beni çağırđı”¹¹⁶.

KÜDEN: “Düğün yemeği”¹¹⁷.

KENÇ LİYÜ: “Hanların düğünlerinde veya bayramlarda otuz arşın yüksekliğinde ve minare gibi, yağma edilmek için yapılmış bir sofradır”¹¹⁸.

TOY: “Ordu kurağı, ordu karargâhı”. Bu sözden alınarak “Xan toy” denir ki, “Hakanın ordu kurduğu yer” demektir¹¹⁹.

¹¹⁰ Atalay II, 94.

¹¹¹ Atalay II, 10, 109.

¹¹² Atalay II, 109.

¹¹³ Atalay I, 400.

¹¹⁴ Atalay I, 529.

¹¹⁵ Atalay III, 100.

¹¹⁶ Atalay III, 254.

¹¹⁷ Atalay I, 404.

¹¹⁸ Atalay III, 438.

¹¹⁹ Atalay III, 141.

BIÇIŞ: “Büyüklerin konukluğuna, düğününe davetine gidenlere verilen ipekli kumaş”¹²⁰.

DİDEK: “Gelin giderken yâd kimselere görünmemek için örtülen örtü”¹²¹.

DİDİM: “Geline gerdek gecesi giydirilen taç”¹²².

BOGMAK: “Gerdanlık, boğmak. Bu, altından, gümüşten yapılır, üzerine değerli taşlar ve inciler oturturlar. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır”¹²³.

SEP: “Gelinin malı olan çeyiz”¹²⁴.

OL ANINĞ KIZIN SEPTÜRDİ: “O onun kızını çeyizleyerek güveyinin evine göndermesini emretti”¹²⁵.

YÜFÜŞ: “Hısımların elbise veya mal ile yardımlaşması. Bu çok kere gerdeğe konulan gelin hakkında söylenir”¹²⁶.

KEDHÜT: “Geyisi, giyecek. Çokça düğünlerde kullanılan elbise, gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise”¹²⁷.

EGET: “ Hizmet için gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın”¹²⁸.

¹²⁰ Atalay I, 366.

¹²¹ Atalay I, 408.

¹²² Atalay I, 397.

¹²³ Atalay I, 466.

¹²⁴ Atalay I, 319.

¹²⁵ Atalay II, 182.

¹²⁶ Atalay III, 11.

¹²⁷ Atalay I, 357.

¹²⁸ Atalay I, 51.

KIZ EGETLENDİ: “Kız hizmetçi sahibi oldu (gelin kendisiyle birlikte gönderilen cariye sahibi oldu)”¹²⁹.

MAMU: “Gerdek gecesi gelinle beraber gönderilen kadın”¹³⁰.

KÜZEGÜ TAYAK BERDİ: “Tayak” kelimesi dayak, dayanak anlamını vermektedir. “Güveyi tayak verdi” yani, güveyi attan inerken omzuna dayansın diye geline cariye yahut köle verdi demekte¹³¹.

MENDİRİ: “Gelinle güveyinin geceleyin başlarına para saçmak için toplanılan yerin adı”¹³².

ER OGUŞLANDI: “Adam aile ve hısın sahibi oldu”¹³³.

ERKEK TIŞIKA KAWUŞDI: “Erkek kadını nikâh etti, kadına yaklaştı”¹³⁴.

URAGUT ERLENDİ : “Kadın evlendi”¹³⁵.

URAGUT BEGLENDİ: “Kadın evlendi”¹³⁶.

KÜNİ: “Kuma”. “Künining küline teğü yagı= kumanın külüne kadar düşman”¹³⁷.

TEGDİ KELDİ= Kadın evlendikten sonra kendi ailesini ziyaret ettiğinde denir¹³⁸.

¹²⁹ Atalay I,291.

¹³⁰ Atalay III, 235.

¹³¹ Atalay III, 166.

¹³² Atalay I, 492.

¹³³ Atalay I, 293.

¹³⁴ Atalay II, 102.

¹³⁵ Atalay, I, 257.

¹³⁶ Atalay II, 239.

¹³⁷ Atalay III, 237.

BEĞİ KİŞİ ÜZLÜŞDİ = Karı ile koca ayrıldılar. “Er kissi birle tok tok boldu= koca, karısıyla geçimsizliğe düştü”, “O işler boş= o kadın boştur(o, kadını boşadı, bıraktı, unuttu)”¹³⁹.

URAGUT BAŞIN YOLDI= Kadın başını kurtardı, mihrinden ve başka şeylerden vazgeçerek kocasından ayrıldı¹⁴⁰.

URAGUT YOLUNDI = Kadın kocasına para vererek boşandı¹⁴¹.

ER KUDHUZLANDI = Adam dul karı ile evlendi¹⁴².

Ölüm ve Mezar Adetleri

BASAN: “Ölü gömüldükten sonra yenilen yemek”¹⁴³.

TUBLU: “Mezar”. Bir insana ilendiği zaman tubluka tol= mezara gir denmektedir¹⁴⁴.

XUMARU: “Andaç olmak üzere verilen mal’a denir”. Büyüklerin birisi öldüğünde malından en iyi parça Hakan için ayrılır¹⁴⁵.

TÜNERİK YER: “Mezar”¹⁴⁶. Er tünerikke kirdi= adam mezara girdi.

KABIRÇAK: “Tabut”¹⁴⁷. Bu çok kere ölü tabutu için kullanılır.

¹³⁸ Atalay III, 230.

¹³⁹ Atalay I, 240, 330, 332.

¹⁴⁰ Atalay III, 63.

¹⁴¹ Atalay III, 85.

¹⁴² Atalay II, 268.

¹⁴³ Atalay I, 398.

¹⁴⁴ Atalay I, 430.

¹⁴⁵ Atalay I, 445.

¹⁴⁶ Atalay I, 488.

¹⁴⁷ Atalay I, 501.

US ÜŞGÜRSE ÖLÜR = Kerkes kuşu bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz, bu, ölüme işarettir¹⁴⁸.

YERÇÜ: “Sin, mezar”¹⁴⁹.

YOĞ: “Ölü gömüldükten sonra üç ya da yedi gün verilen yemek”¹⁵⁰.

KARA ORUN: “Sin, mezar”¹⁵¹.

OL ÖZÜN URUNTU = Pişman olduğu için kendini vurdu¹⁵².

OL ÖLLÜĞGE YOGLADI = O ölü için yemek verdi¹⁵³.

TİKİ: “Geceleri işitilen ses”¹⁵⁴. Türkler öyle sanırlar ki: ruhlar sağ iken yaşadıkları şehirlerde her sene bir gece toplanırlar ve halkı ziyaret ederler. Geceleyin bu sesi kim işitirse ölür.

ÖRTÜK: “Bir şeyin örtüsü”¹⁵⁵. Büyüklerin mezarlarına örtülen ipekli kumaş gibi şeyin örtüsüne de böyle denir.

¹⁴⁸ Atalay I,228.

¹⁴⁹ Atalay III, 37.

¹⁵⁰ Atalay III, 143.

¹⁵¹ Atalay III, 221.

¹⁵² Atalay I, 201.

¹⁵³ Atalay III, 309.

¹⁵⁴ Atalay III, 230.

¹⁵⁵ Atalay I, 103.

1.2. Evin Fiziki Yapısı

1.2.1. Çadır

ÇİĞ: “Göçebelilerin sele sazından (çiğ odunundan) yaptıkları çadır örtüsü”¹⁵⁶.

YİZ : “Çiğ otu sele sazi”¹⁵⁷. Göçebeler ondan çadır yapar.

UĞ: “Çadırın üst yanındaki köşelerden her birisi”¹⁵⁸.

ARIĞ: “Çadır örtüsü”¹⁵⁹.

SIRUK: “Sırık, çadır direği”¹⁶⁰.

ÇATIR: “Çadır”¹⁶¹.

KEREGÜ: “Türkmenlerce “çadır” demektir, göçebelerce “kışlık ev” anlamına gelir”¹⁶².

KURŞAĞ: “Tura, yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup, çadıra sarılır, buna “ew kurşağı” denir”¹⁶³.

KIŞLAĞ: “Kışlak”¹⁶⁴.

KIŞLIK: “Kış evi, kış için hazırlanan her şey böyle denir”¹⁶⁵.

¹⁵⁶ Atalay III, 128.

¹⁵⁷ Atalay III, 143.

¹⁵⁸ Atalay I, 48.

¹⁵⁹ Atalay I, 63.

¹⁶⁰ Atalay I, 381.

¹⁶¹ Atalay I, 406.

¹⁶² Atalay I, 447.

¹⁶³ Atalay I, 464.

¹⁶⁴ Atalay I, 464.

KÖÇÜRME OÇAK: “Bir yerden öbür yere göçürebilen ocak”¹⁶⁶.

OL BU YERİĞ KİŞLAGLANDI= O bu yeri kışlık edindi¹⁶⁷.

KURUNÇI: “Çadırda ve başka yerde dumandan kirlenmiş olan keçe”¹⁶⁸.

1.2.2. Ev

OK: “Çatıya uzatılan direk”. Ev yapılırken çatıya konan direk”¹⁶⁹.

EŞİK: “Kapı”¹⁷⁰.

OÇAK: “Ocak”¹⁷¹.

ÖW: “Ev”. “Üv” dahi denir, üzdeyim de budur¹⁷².

İLİ KAPUĞ: “İliştirilmiş, anahtarsız açabilecek yolda kilitlenmiş olan kapı”¹⁷³.

ARKUK: “İki duvar veya iki direk arasına arkuru olarak konulan ağaç”¹⁷⁴. Evlerin üzerini kapatmada iki duvarı arasına veya duvarlar arasındaki mesafenin uzun olduğu hallerde, ortaya direkler dikilmek suretiyle, iki direk arasına kalın bir direk çapraz vaziyette konuluyor. Ve diğer hatıl direkleri arkuk denilen bu kalın direklerle duvar arasına ve arkuk’a dik bir şekilde dizilmektedir¹⁷⁵.

¹⁶⁵ Atalay I, 474.

¹⁶⁶ Atalay I, 490.

¹⁶⁷ Atalay II, 273.

¹⁶⁸ Atalay III, 242.

¹⁶⁹ Atalay, I, 37.

¹⁷⁰ Atalay I, 42.

¹⁷¹ Atalay I, 64.

¹⁷² Atalay I, 81.

¹⁷³ Atalay I, 92.

¹⁷⁴ Atalay I, 109.

¹⁷⁵ Genç, a.g.e., s. 205.

OGULMUK: “Üstüne hatıl atılmak için uzatılmış olan düz direk”¹⁷⁶.

ÖRTGÜN: “Samanı ayrılmış harman, çeç”¹⁷⁷. Evlerin üzerleri ya toprak dam ile örtülüyor veya çatı ile kapatılmaktadır. Toprak dama “kötü” veya “örtmen” denilmektedir.

EĞME: “Evin kemeri”¹⁷⁸.

UYUGLUĞ EW: “Kemerli ev”¹⁷⁹.

OTUN: “Odu”¹⁸⁰.

ARDHUTAL: “Hamam otu”¹⁸¹.

OÇAKLIĞ: “Ocaklı ev”¹⁸².

ARANLIĞ: “Aranlığ öw= Ahır olan ev”¹⁸³.

AÇUKLUĞ KAPUĞ: “Kapı açıklığı”¹⁸⁴.

OÇAKLIĞ YER: “Ocak yeri”¹⁸⁵.

OÇAKLIĞ TİTİK: “Çamura benzer ocak yapılacak her nesne”¹⁸⁶.

¹⁷⁶ Atalay I, 149.

¹⁷⁷ Atalay III, 412; Genç. a.g.e., s. 205.

¹⁷⁸ Atalay I, 130.

¹⁷⁹ Atalay III, 50.

¹⁸⁰ Atalay, I, 134.

¹⁸¹ Atalay I, 145.

¹⁸² Atalay I, 147.

¹⁸³ Atalay I, 148.

¹⁸⁴ Atalay I, 150.

¹⁸⁵ Atalay I, 150.

¹⁸⁶ Atalay I, 150.

EŐIKLİK YIĞAÇ: “EŞik yapmak için hazırlanan ağaç”¹⁸⁷.

OTUNĐLUK: “Odunluk”¹⁸⁸.

BUZLUK: “İçerisine buz doldurarak yaz için saklanılan yer”¹⁸⁹.

ÇUMUŞLUK: “Aptesane, ayakyolu”¹⁹⁰.

ÇEÇEKLİK: “Çiçek yetişen yer”¹⁹¹.

KÖMÜRLÜK: “ Kömür yapmak için yakılan ağaç ve kömür konan yer”¹⁹².

ÇİT: “Kamıştan veya dikenden yapılan duvar”¹⁹³.

KİRİT: “Anahtar”¹⁹⁴.

TARUS: “Evin çatısı”¹⁹⁵.

KAPUĞ: “Kapı”¹⁹⁶.

KURUĞ EV = İçinde kimse bulunmayan ev. Evde eşya bulunmazsa öyle denir¹⁹⁷.

KAPGA: “Büyük kapı, kale kapısı”¹⁹⁸.

¹⁸⁷ Atalay, I, 152.

¹⁸⁸ Atalay I, 162.

¹⁸⁹ Atalay I, 466.

¹⁹⁰ Atalay I, 503.

¹⁹¹ Atalay I, 508.

¹⁹² Atalay I, 506.

¹⁹³ Atalay I, 320.

¹⁹⁴ Atalay, I, 357.

¹⁹⁵ Atalay I, 366.

¹⁹⁶ Atalay I, 375.

¹⁹⁷ Atalay I, 375.

ÇALMA: “Kemre, kemre. Koyun ağıllarından ya da deve ahırlarında toplanıp kesilerek kışın için yakmak için kurutulan kesek”¹⁹⁹.

SATMA: “Kulbe, kulübe. Bu bağ bekçisinin geceleri barınmak için ağaç üzerinde yaptığı çardaktır”²⁰⁰.

BAGNA: “Merdiven basamağı”²⁰¹.

TİREGÜ: “Direk, kendisine herhangi bir şey biçilen nesne, direcen”²⁰².

KAMGAK: “Evlerin açık yerlerine örtülür, kamış gibi yüksekçe ir ot”²⁰³.

SEDHREK KAPUĞ: “Parmaklı kapı”²⁰⁴.

BEÇKÜM: “Evin sofası”²⁰⁵.

KUDHUGLUĞ ÖW: “Kuyulu ev”²⁰⁶.

KONUĞLUĞ EW: “Konuk için ayrılan ev, şölen evi”²⁰⁷.

AŞLIK: “Aşevi, mutfak”²⁰⁸.

TARIĞLIK: “ Anbar”²⁰⁹. Hububat cinsinden kışlık yiyeceklerin saklandığı ambarların da evin bir bölümü olarak bulunmaktadır.

¹⁹⁸ Atalay I, 425.

¹⁹⁹ Atalay I, 433.

²⁰⁰ Atalay I, 433.

²⁰¹ Atalay I, 434.

²⁰² Atalay I, 447.

²⁰³ Atalay, I, 475.

²⁰⁴ Atalay I, 478.

²⁰⁵ Atalay I, 484.

²⁰⁶ Atalay I, 496.

²⁰⁷ Atalay I, 504.

²⁰⁸ Atalay I, 114.

KURUNLUĞ ÖW: “Kurumlu ev”. Dumandan içerisi kararmış olan ev²¹⁰.

KİRİTLİĞ KAPUĞ: “Kilitli kapı”²¹¹.

BEDHİZLİĞ ÖW: “Süslü ev”²¹².

KERPİÇ: “Kerpiç”²¹³.

MÜNDERÜ: “İpekle süslenmiş gelin odası”²¹⁴.

EWE OÇAKLANDI = Eve ocak yapıldı²¹⁵.

ER ÇAPDI= Adam evini arı çamurla sıvadı²¹⁶.

EW SÜPRÜLDİ= Ev süpürüldü²¹⁷.

YURT: “Yurt, eski izerler, ören”²¹⁸.

YATIĞ: “Uyku ve yatılacak yer”²¹⁹.

TAM: “Duvar”²²⁰. “Tam” bugün Anadolu’da hem ev, veya duvarlarla çevrili kapalı bir mekan hem de satih anlamında kullanılmakta olup, duvar anlamını kaybetmiş görünmektedir.

²⁰⁹ Atalay I, 503.

²¹⁰ Atalay I,499.

²¹¹ Atalay I,506.

²¹² Atalay I, 507.

²¹³ Atalay I, 455.

²¹⁴ Atalay I, 529.

²¹⁵ Atalay I, 293.

²¹⁶ Atalay II, 3.

²¹⁷ Atalay II, 231.

²¹⁸ Atalay III, 7.

²¹⁹ Atalay III, 12.

TAM TÜPİ: “Duvar temeli”²²¹.

TAM ULİ: “Duvar temeli”²²².

ER TAM TURGURDI= Adam duvar yaptı. Ev yaparsa ve başka şey dikerse yine böyle denir²²³.

ÜRNGEK: “Kireç”²²⁴. Kireçten elde edilen harcın daha çok cami, kale, saray vesaire inşasında kullanılmaktadır.

TÖR: “Odanın en iyi yeri”²²⁵.

TUĞ: “Nesnenin tıkaçı, kapacı”. Tünlük tuğı= pencere, ocak gibi evdeki deliklerin kapağı²²⁶.

TÜNGLÜK: “Baca, pencere”. Bu kelimenin Arapça karşılığı “duvardaki menfez” anlamına gelmektedir. Buna göre tünlük’ü sadece pencere karşılığı olarak almak yerinde olacaktır. Zira evi ısıtmak ve yemek pişirmek maksadıyla, eve ocaklar yapıldığından bacaların bulunduğu bilinmektedir. Nitekim bugün Doğu Anadolu’da pencereye baca da denilmektedir. Bunun, küçük köy evlerinde pencerelerin baca gibi dama yapılmasından ileri geldiği de söylenebilir²²⁷.

²²⁰ Atalay III, 93.

²²¹ Atalay III, 119.

²²² Atalay I, 48.

²²³ Atalay II, 178.

²²⁴ Atalay I, 121.

²²⁵ Atalay III, 121.

²²⁶ Atalay III, 127.

²²⁷ Atalay III, 383; Genç. a.g.e., s. 207.

1.2.3. Ev Eşyaları

ENÜÇ: “Göze inen perde”²²⁸.

TÜLFİR: “Örtü, perde, kadınlar örtüsü. Bu kumaştan, ipekten yapılı”²²⁹.

YAPGUT: “Yün veya kıl didintileri doldurulmuş olan minder”²³⁰.

ÜTÜK: “Ütü”²³¹.

ARÇI: “Heybe”²³². Heybe, bugün olduğu gibi çeşitli eşya taşımakta kullanılmakta ve genellikle omuzda taşınmaktadır. Ağırca heybelerin omuza atılmasında yardımlaşmadan dahi söz edilmesi heybenin oldukça yaygın bir eşya olduğunu gösterir.

ÜKEKLİK: “Sandık yapılmak için ayrılan ağaç”²³³.

ÜKEK: “Tabut, sandık”²³⁴.

TUTMA: “Sandık”²³⁵.

İÇKÜM: “Saraylarda Hanlar için kurulan büyük çanak gibi ayaksız sofa”²³⁶.

KİZ: “Misk kutusu, taht, kürsü, sandık, heybe gibi şeyler”²³⁷.

²²⁸ Atalay I, 52.

²²⁹ Atalay I, 464.

²³⁰ Atalay III, 38.

²³¹ Atalay I, 68.

²³² Atalay I, 124.

²³³ Atalay I, 153.

²³⁴ Atalay I, 78.

²³⁵ Atalay I, 431.

²³⁶ Atalay I, 107.

²³⁷ Atalay I, 327.

TÖŞEK: “Döşek”²³⁸. Bunun “döşemek” masterından yapılan bir alet adı olduğu açıkça görülmektedir. “Töşek”in genellikle, günümüzde olduğu gibi kumaşlardan yapılarak içerisine yün ve benzeri şeyler dolduruluyordu. Kaşgarlı’nın “töşeklik barçın”dan yani, yataklık ipekten bahsetmesi, ipek yatak kılıflarının varlığını göstermektedir.

KERİM: “Duvarlara örtülen nakışlı çarşaf, halı”²³⁹.

BEŞİK: “Çocuk beşiği”²⁴⁰.

KÜŞİK: “Örtü, perde”²⁴¹.

KIFTU: “Makas, kırkı”²⁴².

BALDU: “Balta”²⁴³.

SINDU: “Sındı, makas”²⁴⁴.

TEWSİ: “Tepsi, sofrası”²⁴⁵.

TERGİ: “Sofra”²⁴⁶.

TUTMA: “Sandık”²⁴⁷.

²³⁸ Atalay I, 387.

²³⁹ Atalay I, 398.

²⁴⁰ Atalay I, 408.

²⁴¹ Atalay I, 409.

²⁴² Atalay I, 416.

²⁴³ Atalay I, 418.

²⁴⁴ Atalay I, 418.

²⁴⁵ Atalay I, 423.

²⁴⁶ Atalay I, 429.

²⁴⁷ Atalay I, 452.

BİÇGUÇ: “Makas, kendisiyle herhangi bir şey biçilen nesne”²⁴⁸. Kaşgarlı, Argular’ın makasa “koş biçek” dediklerini de kaydetmektedir. Türkçede “koş” çift anlamına gelmekte olup, koş biçek, kelime anlamı ile çift bıçak demektir.

KISGAÇ: “Kıskaç, kelpeten”²⁴⁹.

ÇAPGUT: “Şilte, çaput”²⁵⁰.

ÇEKÜK: “Çekiç”²⁵¹.

ÇOMAK: “Çomak, asa, değnek”²⁵².

EKDÜ: “Kılıç kını ve buna benzer şeyleri oymak için kullanılan ucu eğri bıçak”²⁵³.

İGE: “Eğge”²⁵⁴.

KETMEN: “Kazma ve bunun gibi yeri kazmak için kullanılan bir alet”²⁵⁵.

KÜRGEK: “Kürek”²⁵⁶.

SARNIÇ: “Deve derisinden yapılan su tulumu, ağaçtan oyulmuş kap”²⁵⁷. Bu eşyanın ne amaçla kullanıldığını kaydetmemişse de, daha sonraları büyük su depolarına sarniç denildiğine bakılırsa, bu ağaç kapların su kapları olabileceği söylenebilir.

²⁴⁸ Atalay I, 452.

²⁴⁹ Atalay I, 455.

²⁵⁰ Atalay I, 451.

²⁵¹ Atalay II, 287.

²⁵² Atalay I, 381.

²⁵³ Atalay I, 125.

²⁵⁴ Atalay III, 254.

²⁵⁵ Atalay I, 444.

²⁵⁶ Atalay II, 289.

²⁵⁷ Atalay I, 454.

SASIK: “Saksi”²⁵⁸. Divan’da saksıdan bahsedilmesi, onların evlerinde çiçek yetiştirdiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 11. yüzyılda Türklerin bahçelerinde de çiçek yetiştirdiklerini ve bu maksatla ayrılan kısma “çiçeklik” deniliyor. Ayrıca Uygurların çiçek ticareti yaptıkları da bilinmektedir.

KÖTRÜM: “Üzerinde oturu lan kerevet, dükkân seki”²⁵⁹.

SÜPÜRĞÜ: “Süpürge”²⁶⁰.

TAMGALIĞ: “Bir kişilik sofra”²⁶¹.

YÖRGEK: “Örtü”²⁶².

URAGUT YOGURKAN BÜRÜNDİ= Kadın örtü örtündü²⁶³.

YADHİM: “Döşek, yaygı”. Tülüğ yadhım= tüylü yaygı, halı²⁶⁴.

YASTUK: “Yastık”²⁶⁵.

ÖNGÜK: “Yastıklarının uçlarına yapılan ipek salkımlar saçaklar”²⁶⁶.

URAGUT OGLIN BEŞİKTEN YÖRDİ= Kadın oğlunu beşikten çözdü²⁶⁷.

²⁵⁸ Atalay I, 382.

²⁵⁹ Atalay I, 485.

²⁶⁰ Atalay I, 490.

²⁶¹ Atalay I, 527.

²⁶² Atalay II, 289.

²⁶³ Atalay II, 141.

²⁶⁴ Atalay III, 19.

²⁶⁵ Atalay I, 43.

²⁶⁶ Atalay I, 135.

²⁶⁷ Atalay III, 58.

BOĞ: “Eşya konan heybe, bohça”²⁶⁸. Ayrıca elbise konan bohça ve heybe anlamında “çoğ” adının varlığını da görmekteyiz. Aynı kelime sarmak, sıkı bağlamak anlamlarına da gelmektedir.

SERÜ: “Evlerde üzerine eşya konulan rat”²⁶⁹.

KÖZNGÜ: “Ayna”²⁷⁰.

SEKÜ: “Dükkan, seki”²⁷¹.

YIĞAÇ BIÇGU: “Ağaç kesen şey, bıçkı denir”²⁷².

YANÇUK: “Kese, para kesesi, tütün kesesi”²⁷³.

YÜDRÜK: “Yüklük, üzerine eşya elbise konan şey, dolap”²⁷⁴.

1.3. Mutfak Kültürü

AŞ: “Yemek”²⁷⁵.

AÇLIK: “Açlık”²⁷⁶.

AŞLIK: “Aşevi, mutfak”. Oğuzlar buğdaya “aşlık” derler²⁷⁷.

ÜGRE: “Tutmaca benzer şehriye çorbası, tutmaç daha sulu olur”²⁷⁸.

²⁶⁸ Atalay III, 128.

²⁶⁹ Atalay III, 221.

²⁷⁰ Atalay III, 379.

²⁷¹ Atalay III, 230.

²⁷² Atalay II, 69.

²⁷³ Atalay III, 45.

²⁷⁴ Atalay III, 45.

²⁷⁵ Atalay I, 75.

²⁷⁶ Atalay I, 114.

²⁷⁷ Atalay I, 114.

AZUKLUK: “Azık için hazırlanan şey”²⁷⁹. Yolda veya kırdan yenilmek üzere herhangi kimsenin beraberinde taşıdığı yiyecekler.

AÇITGAN: Ol küp ol süçikni açitgan = O küp içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır demektir²⁸⁰.

SAGIZ: “Sakız”²⁸¹.

PIŞİĞ AŞ = Pişmiş yemek²⁸².

YAWGAN: Yavan aş = içerisinde et bulunmayan yemek²⁸³.

KONAK: “Çavdar”²⁸⁴.

BAL: “Bal”. Buna “arı yağı” derler. Şu beyitte dahi gelmiştir: “Bardı sanğa yek otu tutup bal, barçın kedhiben talu yuwga bolup kal= Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek yufka akıllı, deli olarak kal”²⁸⁵.

MANDU: “Bir çeşit Türk sirkesi”²⁸⁶. Üzüm sırası bir küpeye konarak ekşitmek sonra üzerine arı şarap dökmek bundan sonra bir gece bırakmakla elde edilir.

TERÇÜ: “Sofra üzerindeki çeşitli yemek, sıra, dizi”²⁸⁷.

TARTIN: “Yiyecek, başka bir yerden getirilen zahire”²⁸⁸.

²⁷⁸ Atalay I, 127.

²⁷⁹ Atalay I, 150.

²⁸⁰ Atalay I, 154.

²⁸¹ Atalay I, 495.

²⁸² Atalay I, 372.

²⁸³ Atalay III, 37.

²⁸⁴ Atalay I, 384.

²⁸⁵ Atalay III, 156

²⁸⁶ Atalay I, 420.

²⁸⁷ Atalay I, 428.

²⁸⁸ Atalay I, 435.

ÇİWGİN AŞ: “Doyurucu, yağlı aş”²⁸⁹.

KEWGİN AŞ: “Doyurmayan aş”²⁹⁰.

MÜN: “Çorba”²⁹¹. Çorbadan sık sık bahsedilmesi 11. yüzyılda Türklerin çorba içmeye düşkün olduklarını göstermektedir. Çorba içmeye “mün öpmek” deniliyordu. Kaşgarlı, eserine malzeme toplamak gayesiyle Yağmalar ülkesinde bulunduğu esnada, onların sadece şehriye çorbasına mün dediklerini ve mün getir dediklerinde şehriye çorbası getirdiklerini bildirmektedir.

TUTMAÇ: “Türklerde tanınmış bir yemek”²⁹². F.Sümer tutmaç’ın Türkiye’nin Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat bölgelerinde ve Avşarlar arasında aynı ad ile yaşamakta olduğunu söylemektedir. Kaşgarlı’ya göre tutmaç bedeni kuvvetlendirilir. Yüze kırmızılık verir. Kolaylıkta sindirilmez. Tutmaç yendikten sonra suyundan da içilir. Tutmaç’ın hamurunun ne gibi bir işleme tabi tutulduğuna dair Divan’da bilgi verilmemektedir²⁹³.

TUTGUÇ: “Kahvaltı, bir parça yemek”²⁹⁴.

TÜRMEK: “Kadınbudu denilen yemek”²⁹⁵.

SİRKE KÜPNİ ÜZİTTİ = Sirke ekşiliği yüzünden küpten dışarı sızdı²⁹⁶.

OL MANGA AŞ ASATTI = O bana yemek yedirdi²⁹⁷.

²⁸⁹ Atalay I, 443.

²⁹⁰ Atalay I, 443.

²⁹¹ Atalay I, 163.

²⁹² Atalay I, 452.

²⁹³ Genç. a.g.e., s. 259-260.

²⁹⁴ Atalay I, 453.

²⁹⁵ Atalay I, 477.

²⁹⁶ Atalay I, 209.

²⁹⁷ Atalay I, 210.

OL TUTMAÇ SERMETTİ = O, tutmacı suyundan ayırdı²⁹⁸.

TUZ: “Tuz”²⁹⁹.

YUMURTGA: “Yumurta”³⁰⁰.

SALÇI: “Aşçı”³⁰¹. Mutfakta bulunan kimse.

1.3.1. Tarım Besin Maddeleri

UN: “Un”³⁰².

YARMAŞ: “Yarma bulgur”. Yarmaş un= ince un³⁰³.

UWUŞ: Uwuş ekmek = Ufalanmış ekmek³⁰⁴.

EBEK: “Çocuk dilinde ekmeğin adı”³⁰⁵.

UWA: “Bir yemek adıdır”. Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur, sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olmak üzere yenir³⁰⁶.

EPMEK: “Yağma, Toxsi boylarıyla Oğuz ve Kıpçakların bir takımlarının dillerince ekmek demektir”³⁰⁷.

²⁹⁸ Atalay II, 349.

²⁹⁹ Atalay III, 123.

³⁰⁰ Atalay III, 433.

³⁰¹ Atalay III, 442.

³⁰² Atalay I, 49.

³⁰³ Atalay III, 40.

³⁰⁴ Atalay I, 61.

³⁰⁵ Atalay I, 68.

³⁰⁶ Atalay I, 90.

³⁰⁷ Atalay I, 101.

ETMEK: “Ekmek”³⁰⁸. Un’un sadece tuz ve su ile karıştırılması suretiyle elde edilen yiyecek maddelerin en önemlisi. Divan’dan Türkler tarafından çok çeşitli ekmek yapıldığını öğreniyoruz. Ekmek bugün olduğu gibi o dönemde de fırın, tandır veya ocaklarda pişirilmektedir. Kaşgarlı, başlıca iki tip fırından bahsetmekte. Birisi ekmekçiliği meslek ederek herkesin ekmek ihtiyaçlarını karşılamak üzere ekmeği yapıp satanların büyük fırınıdır. Diğeri ise “awran” adı verilen demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını. Bu tip fırın evde ekmek ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde ekmek pişirmeğe yarıyordu.

AWZURI: “Buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan yemek, karışık yemek”³⁰⁹.

TOP: “Buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yuğurularak bir keçeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır, erdikten sonra yenir”³¹⁰.

TOKUÇ: “Göreç”³¹¹.

TİKÜÇ: “Ekmekçilerin ekmek üzerine nakış yapmak için kullandıkları nesne, kuş yelegi”³¹².

KÖMEÇ: “Küle gömülerek pişirilen çörek”³¹³.

SURUŞ: “Buğday başaklarındaki taneler sertleşmeden önce başak alevde ütülür sonra döğünerek yenir”³¹⁴.

KAWİK: “Darı veya ona benzer şeylerin kepeği, kavuz”³¹⁵.

³⁰⁸ Atalay I, 102.

³⁰⁹ Atalay I, 145.

³¹⁰ Atalay I, 318.

³¹¹ Atalay I, 358.

³¹² Atalay I, 358.

³¹³ Atalay I, 360.

³¹⁴ Atalay I, 368.

ÇÖREK: “Çörek”³¹⁶.

TÜBÜN: “Bir parça yemek, buğday kesmiği”³¹⁷.

KAGUT: “Kavut, darıdan yapılan bir yemektir”. Darı kaynatılır, kurutulur sonra dövülür un gibi inceletir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur³¹⁸.

SİNÇÜ: “Somunla yufka arası bir çeşit ekmek, pide”³¹⁹.

BUXSİ: “Yemek adıdır”. Buğday pişirilerek içerisine badem taneleri atılır, üzerine bal ve süt ile pişmiş bulamaç dökülür. Ekşitildikten sonra buğdayları yenir, suyu içilir³²⁰.

KATMA YUGA: “Ufalanmış yufka”³²¹. Ufalanmış yufkanın doğrudan doğruya yağda kızartılarak yeniliyordu.

TALKAN: “Kavut”³²². Divan’ın başka yerlerinde talkana yağ kattırmaktan bahsedilişine bakarak, taklan denilen bu unun yağ ile kavrularak yenildiği anlaşılmaktadır.

ÇUKMIN: “Kurabiye biçiminde yapılan bir ekmektir”. Çömlekte su buğusunda pişirilir. Bu sindirmesi en kolay ekmektir³²³.

³¹⁵ Atalay I, 383.

³¹⁶ Atalay I, 388.

³¹⁷ Atalay I, 400.

³¹⁸ Atalay I, 406.

³¹⁹ Atalay I, 417.

³²⁰ Atalay, I, 423.

³²¹ Atalay I, 433.

³²² Atalay I, 440.

³²³ Atalay, I, 444.

KÖZMEN: “Közde pişirilen ekmek, gözleme”³²⁴.

SUWSUŞ: “Buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu, üzerine su katılan ayrına da böyle denir”³²⁵.

KERTİK: “Ekmek ve benzer şeylerin sayısını bilmek için ağaçtan yapılan kertik, çetele”³²⁶.

KÜRŞEK: “Darı özü suda veya sütle kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek”³²⁷.

KÜWŞEK ETMEK: “İyi hamurdan yapılan ekmek”³²⁸.

OL ÖZİNĞE ETMEK UWUNDI= O kendi kendine ekmek ufaladı ³²⁹.

OL TARIĞ KUGURDI= O ekini kavurdu³³⁰.

PÜŞKEL: “Yufka, pide gibi ince ekmek”³³¹. Türklerin yapmış oldukları ekmek çeşitlerinin en önemlilerinden birisi. Yufkanın bir cinsi çok ince yapılıyordu. Dokunur dokunmaz kırılabilen bu çeşidine “yalacı yuga” deniliyor. Yufka cinsinden bir nevi katmere de “yarma yuga” denildiği anlaşılıyor. Bu katmer herhalde yarma yufkadan daha kalınca idi.

BULGAMA: “Yağsız, tatsız bulamaç”³³².

³²⁴ Atalay I, 444.

³²⁵ Atalay I, 460.

³²⁶ Atalay I, 478.

³²⁷ Atalay I, 478.

³²⁸ Atalay I, 479.

³²⁹ Atalay I, 202.

³³⁰ Atalay I, 81.

³³¹ Atalay I, 481.

³³² Atalay I, 491.

KOGUMAÇ – KAWURMAÇ: “Kavrulmuş buğday”³³³.

KAKURGAN: “Yağla yağrulan bir ekmek hamurudur, fırında veya tandırda pişirilir”³³⁴.

OL KAWIK ESTÜRDİ = O kepek eledi, o unu kepeğinden ayırmak için emretti³³⁵.

OL UNUĞ ÖZLEDİ = O unu külde pişirdi, hamuru külleme gözleme yaptı³³⁶.

ER ETMEK SİRKEGE MANDI = Adam, ekmeği sirkeye bandı, katık etti³³⁷.

OL MENİNG BİRLE TALKANLA YAĞ KATIŞDI = O, bana kavuta yağ katmakta yardım etti³³⁸.

OL EWGW TARIĞ TARTINDI = O, evine şehirden buğday götürür göründü (göçebeler şehirden buğday götürseler böyle denir)³³⁹.

ÖTMEK TÜRMEKLENDİ = Ekmekten dürüm yapıldı (ekmeğin içerisine yumurta, kıyma gibi şeyler konarak)³⁴⁰.

YUPKA: “Yufka”³⁴¹.

KÜÇ: “Susam yağı”³⁴².

³³³ Atalay I, 493.

³³⁴ Atalay I, 518.

³³⁵ Atalay I, 221.

³³⁶ Atalay I, 286.

³³⁷ Atalay II, 30.

³³⁸ Atalay II, 89.

³³⁹ Atalay II, 240.

³⁴⁰ Atalay II, 276.

³⁴¹ Atalay III, 34.

³⁴² Atalay III, 121.

SUMA: “İslanmış buğday kurutularak üğütülür, onunla bulamaç ekmek gibi şeyler yapılır”. Şerbet hamuru yapılan ıslatılmış arpa için de böyle denir³⁴³.

SAMDUY: “Sıcakla soğuk arasında tab’a hoş gelen her yemek”³⁴⁴.

ETMEKGE ETMEK TELİM KİŞİ ÜŞDİ = Halk ekmeğe (için) toplandı³⁴⁵.

1.3.2. Et ve Etten yapılan Yemekler

ETLİK: “Et asılacak çengel”. Kesilmek için hazırlanan koyuna da etlik denir³⁴⁶.

SOGUT: “Pirinç et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği, bumber dolması”³⁴⁷.

SÖĞÜT: “Söğüt”³⁴⁸.

BAGIR: “Karaciğer”³⁴⁹.

İÇ: “Ciğere bitişik olan ince et”³⁵⁰.

ÖPKE: “Ciğer”³⁵¹.

OLAR BİR İKİNDİGE ET TATRUŞDI = Onlar birbirine et tattırdılar³⁵².

³⁴³ Atalay III, 235.

³⁴⁴ Atalay III, 240.

³⁴⁵ Atalay I, 166.

³⁴⁶ Atalay I, 101.

³⁴⁷ Atalay I, 356.

³⁴⁸ Atalay I, 369.

³⁴⁹ Atalay I, 360.

³⁵⁰ Atalay I, 35.

³⁵¹ Atalay III, 392.

³⁵² Atalay II, 217.

ER MEĞİLEDİ= Adam beyin yedi. Beyni için koyun kesildiği zaman böyle denir, çünkü vücutta en değerli yer dimağdır; kendisi için koyun kesilerek o koyunun beyini sunulan kişi, hatırı sayılan kişidir³⁵³.

SÖĞÜÇ: “Kebap etmeğe yapar oğlak yahut kuzu”³⁵⁴.

PIŞİK ET: “Pişmiş et”³⁵⁵.

BALIK: “Balık”³⁵⁶.

TOPIK SÜNGÜK: “Topuk kemiğinden yapılan yemek, paça”³⁵⁷.

KARIN: “Karın”³⁵⁸.

SOKTU: “Sucuk”. Karabiber, et, baharat karıştırılarak bağırsağa doldurulur, pişirilir, yenir³⁵⁹.

AMATA: “Kadayıf hamuru gibi ince bir hamurun adıdır”. Yağlı tavuk ya da yağlı et kızartılacağı zaman yağın sızması için buna sarılır³⁶⁰.

ER KUŞ YOLDI = Adam kuşun tüylerini yolmak için kaynar suya bıraktı³⁶¹.

KÜWŞEK ET: “Gevşek, sölpük et”³⁶².

TOGRIL: “Et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumar dolması”³⁶³.

³⁵³ Atalay III, 405.

³⁵⁴ Atalay I, 369.

³⁵⁵ Atalay I, 379.

³⁵⁶ Atalay I, 379.

³⁵⁷ Atalay I, 380.

³⁵⁸ Atalay I, 403.

³⁵⁹ Atalay I, 416.

³⁶⁰ Atalay I, 445.

³⁶¹ Atalay III, 64.

³⁶² Atalay I, 479.

KARTAL ET: “Parçalanmış et”³⁶⁴.

ER TUZ SOKDI = Adam tuz dövdü³⁶⁵.

TUZLUĞ ET MENİ USITTI = Tuzlu et beni susattı³⁶⁶.

OL ET ASTURDI = O et astırdı³⁶⁷.

OL AŞIÇ İÇRE ET ULTURDI = O tencerede eti epritti³⁶⁸.

OL KOYIĞ ETLEDİ = O koyunu etlik yaptı³⁶⁹.

OL ETİĞ SIÇKA TEWDİ = O, eti şişe dizdi³⁷⁰.

OL KUZU KÜRİLEDİ = O kuzu kızarttı (yerde bir çukur açarak kuzuyu kebab etti)³⁷¹.

OL KOYUĞ KEDHİRDİ = O, koyunu yüzdü, onu pastırma yaptı³⁷².

OL MENİĞ BİRLE ET TÜWIŞDİ = O, benimle şişe et dizmekte yarıştı³⁷³.

OL MANĞA TÜRMEK TEGİŞDİ = O, benimle dürüm dürüştü³⁷⁴.

³⁶³ Atalay I, 482.

³⁶⁴ Atalay I, 483

³⁶⁵ Atalay II, 18.

³⁶⁶ Atalay I, 209.

³⁶⁷ Atalay I, 220.

³⁶⁸ Atalay I, 223.

³⁶⁹ Atalay I, 284.

³⁷⁰ Atalay II, 15.

³⁷¹ Atalay III, 444.

³⁷² Atalay II, 76.

³⁷³ Atalay II, 102.

³⁷⁴ Atalay II, 106.

ET PIŞIP TITLDI = Et pişip didildi³⁷⁵.

ER ET SÖKÜKDİ = Et kızartıldı³⁷⁶.

TOKUM TOKUNDI = Kendisi için hayvan kesti³⁷⁷.

OL MANĞA ET KEDHRİŞDİ = O, bana et kurutmakta yardım etti³⁷⁸.

KOY KEDHRİLDİ = Koyunun eti kurutuldu, kakaç yapıldı³⁷⁹.

ET SÖKLÜNDÜ = Et kebab edildi³⁸⁰.

KAK ET: “Kurutulmuş et”³⁸¹.

OL ANĞAR SÖKLÜNÇÜ KOKITTI = O, ona kebab kokuttu³⁸².

OL KUZİ BULATTI = O, kuzuyu tencere buğusunda pişirtti³⁸³.

YUMUR: “Hayvanlarda bulunan göden bağırsağı”³⁸⁴.

YAZOK ET: “Pastırma”. Güz vakti bir takım baharatla hazırlanarak kurutulan ettir. Öylece bırakılır, ilkbaharda yenir³⁸⁵.

³⁷⁵ Atalay II, 120.

³⁷⁶ Atalay II, 126.

³⁷⁷ Atalay II, 147.

³⁷⁸ Atalay II, 222.

³⁷⁹ Atalay II, 237.

³⁸⁰ Atalay II, 248.

³⁸¹ Atalay II, 282.

³⁸² Atalay II, 309.

³⁸³ Atalay II, 310.

³⁸⁴ Atalay III, 9.

³⁸⁵ Atalay III, 16.

YÖRGEMEÇ: “İşkembe ve bağırsak incecik kıyılır, bağırsak içerisine konur, kızartılarak pişirilerek yenir”³⁸⁶.

BEZ: “Bez”. Etle deri arasında bulunan nesne³⁸⁷.

TÖŞ: “Döş”. Göğüsün başı³⁸⁸.

SÜL: “İyice pişmemiş olan kendisinde kan izleri kalan et”³⁸⁹.

SIMSIRAK: “Bir çeşit yemek”. Baş (koyun kelesi) pişirildikten sonra parçalanarak bir görece konulur. Baharat karıştırılır üzerine ekşi yoğurt dökülür³⁹⁰.

TOKMAK: “Toku çıkmak”. Et koktu, kokusu yükseldi³⁹¹.

KAZI: “At karnının içinden çıkan yağ”. Yund kazısı yağ= yağ atın karnından çıkan yağdır demektir. Bu Türklerin en çok sevdiği yağdır³⁹².

TONGĖ ET: “Soğuktan donmuş olan et”³⁹³.

YAKRI: “İç yağ”. “Pışırılır yakrı kıyak, Toşgurur yogrı çanak = Yağ, iç yağı, tere yağı pişirilir; çanağı, kabı kacağı doldurulur”³⁹⁴.

ÇUNGĖ ET: “İri doğranmış et”³⁹⁵.

³⁸⁶ Atalay III, 55.

³⁸⁷ Atalay III, 123.

³⁸⁸ Atalay III, 125.

³⁸⁹ Atalay III, 134.

³⁹⁰ Atalay III, 136.

³⁹¹ Atalay III, 184.

³⁹² Atalay III, 223,224.

³⁹³ Atalay III, 356.

³⁹⁴ Atalay III, 31.

³⁹⁵ Atalay III, 357.

1.3.3. Süt Ürünleri

YAĞ ERİŞDİ = Yağ eridi. “Kuzeyde kar, koyunda yağ eksik olmaz” denilişine bakılırsa yağ kelimesi iç yağını da ifade ediyor³⁹⁶.

ÖZ: “Yağ”³⁹⁷. Bundan alarak yağlı yemeğe “özlüğ aş” diyorlardı ki, günümüzde de yağlı ve lezzetli yemeğe özlü yemek denilmektedir.

SAG YAĞ: “Sütten elde edilen yağ”³⁹⁸.

AGUJ: “Ağız”. İnek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süt³⁹⁹.

İKDÜK: “Süt ve yoğurttan yapılır”. Peynir gibi yenir bir azık⁴⁰⁰.

AYRAN: “Ayran”⁴⁰¹. Türkler, günümüzde olduğu gibi yoğurda su katarak durultmak suretiyle ayran yapıyorlar ve buna sulandırılmış, cıvık şey anlamında “suvuk” diyorlardı.

UDHITMA: “Yaş peynir, taze peynir”⁴⁰².

ÇİR: “Yağ”⁴⁰³.

SOGUT: “Ekşi sütte yarılmış peynir”⁴⁰⁴.

³⁹⁶ Atalay I, 182.

³⁹⁷ Atalay I, 36.

³⁹⁸ Atalay III, 154.

³⁹⁹ Atalay I, 55.

⁴⁰⁰ Atalay I, 105.

⁴⁰¹ Atalay I, 120.

⁴⁰² Atalay I, 143.

⁴⁰³ Atalay I, 323.

⁴⁰⁴ Atalay I, 356.

OL KOYDAN KURUT SOGDI = O, koyundan kurut edindi, kuru yoğurt elde etti⁴⁰⁵.

KURUT: “Keş”. Yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri, çökelek⁴⁰⁶.

KAYAK: “Kaymak”. Argular ise “kanak” diyorlar⁴⁰⁷.

SÜZME: “Keş” dedikleri yağsız kuru peynir, ayran süzmesi⁴⁰⁸.

BUTIK: “Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum”. İçerisine süt, kımız gibi nesnelere konur⁴⁰⁹.

KASUK: “At derisinden yapılan tulum olup içerisine süt, kımız gibi nesnelere konulur”⁴¹⁰.

SAGIM: Bir sagım süt= bir sağışta sağılan süt⁴¹¹.

OL YOGURT UDHUTTI= O yoğurdu katılaştırdı⁴¹².

OL YAĞ ERÜTTİ = O yağ eritti⁴¹³.

KOR: “Yoğurt mayası”. Bu, gelişmiş yoğurttan veya olmuş kımızdan kabın dibinde artan bir parça olup bunun üzerine süt dökülerek yoğurt veya kımız yapılır⁴¹⁴.

⁴⁰⁵ Atalay II, 15.

⁴⁰⁶ Atalay I, 357.

⁴⁰⁷ Atalay I, 383.

⁴⁰⁸ Atalay I, 433.

⁴⁰⁹ Atalay I, 377.

⁴¹⁰ Atalay I, 382.

⁴¹¹ Atalay I, 397.

⁴¹² Atalay I, 208.

⁴¹³ Atalay I, 208.

⁴¹⁴ Atalay III, 122.

OL ÖZİNĞE YAĞ TANUNDI = O, kendisi için yalnız başına süttten yağ çıkardı⁴¹⁵.

YOGURT SÜTGERDİ = Yoğurdu durulduktta su katarak süt gibi yaptı⁴¹⁶.

SÜT: “Süt”⁴¹⁷.

1.3.4. Meyve ve Sebze

ARMUT: “Armut”⁴¹⁸.

AMŞUY: “Sarı erik”⁴¹⁹.

ALMA: “Elma”⁴²⁰.

ERÜKLÜK: “Erik bahçesi”⁴²¹.

SENKEÇ: “Fındık küçüklüğünde bir çeşit elma”. Tatlıdır ak ve kırmız çeşitleri vardır⁴²².

YEMİŞ: “Meyve”⁴²³.

ŞEKİRTÜK: “Fıstık”⁴²⁴.

YAGAG: “Ceviz”⁴²⁵.

⁴¹⁵ Atalay II, 149.

⁴¹⁶ Atalay II, 189.

⁴¹⁷ Atalay III, 120.

⁴¹⁸ Atalay I, 95.

⁴¹⁹ Atalay I, 115.

⁴²⁰ Atalay I, 130.

⁴²¹ Atalay I, 152.

⁴²² Atalay I, 455.

⁴²³ Atalay III, 12.

⁴²⁴ Atalay I, 507.

EKŞİĞ: “ Ekşi olan nesne. (Myhoş nar) gibi”⁴²⁶.

UGLI: “Kaşgar’da yetişir beyaz ve tatlı bir havuç”⁴²⁷.

KAGUN: “Kavun”⁴²⁸.

TURMA: “Turp”⁴²⁹.

OL KAGUN OYDI = O kavun kesti⁴³⁰.

BÜTÜGE: “Patlıcan”⁴³¹.

XOÇÜNEK: “Yılkıç kırlangıç denilen denekle güzel kokulu küçük kavun”⁴³².

DÜNÜŞGE: “Sülüklü pañçar denilen sebze”⁴³³.

SAGNAGU: “Kurumuş kabak”⁴³⁴.

YAŞ: “ Sebze, zarzavat, yeşillik”. Yaş yedim = sebze yedim⁴³⁵.

TARMAZ: “Şenhıyarı”⁴³⁶.

KİNİZGEK: Kinizgek kagun= tazeliğini gidip keçeleşmiş kavun⁴³⁷.

⁴²⁵ Atalay III, 29.

⁴²⁶ Atalay III, 105.

⁴²⁷ Atalay I, 129.

⁴²⁸ Atalay I, 410.

⁴²⁹ Atalay I, 431.

⁴³⁰ Atalay I, 174.

⁴³¹ Atalay I, 447.

⁴³² Atalay I, 488.

⁴³³ Atalay I, 490.

⁴³⁴ Atalay I, 491.

⁴³⁵ Atalay III, 159.

⁴³⁶ Atalay I, 457.

ÜZÜM: “Üzüm”⁴³⁸.

KAGIL: “Üzüm asmaları bağlanan yaş söğüt ağacı”⁴³⁹.

ŞUGLU: “Tilki üzümü”⁴⁴⁰.

BÜŞİNÇEK: “Üzüm salkımı”⁴⁴¹.

UXAK: “Kayısı sıkılarak elde edilen suyu”. Bundan şerbet yapılır⁴⁴².

ERÜK: “Şeftalı, kaysı, erik gibi meyvelere verilen genel bir addır”⁴⁴³.

AWVA: “Ayva”⁴⁴⁴.

İNGLİÇ: “Kebapla yenir, sarımsağa benzer dağ otu”⁴⁴⁵.

MURÇ: “Karabiber”⁴⁴⁶.

SİPÜT: “Karabiber ve kimyon gibi yemeğe katılan ot”⁴⁴⁷.

BASAR: “Dağ sarımsağı”⁴⁴⁸.

KİMİZ ALMILA: “Ekşi elma (kımızza benzediği için)”⁴⁴⁹.

⁴³⁷ Atalay II, 290.

⁴³⁸ Atalay I, 75.

⁴³⁹ Atalay I, 409.

⁴⁴⁰ Atalay I, 431.

⁴⁴¹ Atalay I, 506.

⁴⁴² Atalay I, 122.

⁴⁴³ Atalay I, 69.

⁴⁴⁴ Atalay I, 114.

⁴⁴⁵ Atalay I, 115.

⁴⁴⁶ Atalay I, 343.

⁴⁴⁷ Atalay I, 356.

⁴⁴⁸ Atalay I, 360.

KABAK: “Kabak, yaş iken yemek yapılan bir sebze”⁴⁵⁰.

BÜKEN: “Karpuz, Hind kavunu”⁴⁵¹.

SOGUN: “Soğan, sovan da denir”⁴⁵².

BİBLİ: “Karabiber, darı fülülü”⁴⁵³.

LİMGEN: “Sarı erik”⁴⁵⁴.

ÇAXŞAK: “Kurutulmuş şeftali ve üzüm”⁴⁵⁵.

KUMLAK: “Kıpçak illerinde yetişir, yaprağı fasulye yaprağına benzer sarmaşık bir ot”. Balla karıştırılarak şarap yapılır⁴⁵⁶.

BATMUL: “Karabiber”⁴⁵⁷.

BÜSTELİ: “Karapazı denen sebze yemeği yapılır”⁴⁵⁸.

KUÇGUNDI: “Soğan”⁴⁵⁹.

KÜWÜRGEN: “Dağ soğanı”⁴⁶⁰.

⁴⁴⁹ Atalay I, 366.

⁴⁵⁰ Atalay I, 382.

⁴⁵¹ Atalay I, 399.

⁴⁵² Atalay I, 409.

⁴⁵³ Atalay I, 434.

⁴⁵⁴ Atalay I, 444.

⁴⁵⁵ Atalay I, 469.

⁴⁵⁶ Atalay I, 475.

⁴⁵⁷ Atalay I, 481.

⁴⁵⁸ Atalay I, 493.

⁴⁵⁹ Atalay I, 493.

⁴⁶⁰ Atalay I, 522.

SARMUSAK: “Sarımsak”⁴⁶¹.

1.3.5. Tatlılar

AŞPÖRİ: “Külde pişirilip içine doğranan ekmektir, üzerine şeker dökülür”⁴⁶².

KUYMA: “Bir çeşit yağlı ekmektir. Hamur, kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir; tencereye kaynamakta olan yağa atılır, karıştırılır, üzerine şeker dökülerek yenir. Herhangi bir madenden, çekiçle dövme suretiyle değil, eriterek dökme suretiyle yapılmış olan havan, kandil ucu ve çekiç gibi aygıtların hepsine “kuyma” denir”⁴⁶³.

KARA ETMEK: “Bir çeşit ekmektir”. Bu şöyle yapılır: et erpiyesiyle, lif lif dağılına kadar kaynatılır, sonra üzerine un, yağ, şeker konur, karıştırarak kaynatılır, sonra yenir⁴⁶⁴.

ASÜÇİK: “Tatlı olan her şey”⁴⁶⁵.

BEKMES: “Pekmez”⁴⁶⁶.

BULDUNI: “İçerisine yaş, kuru üzüm konan hoşmerim”⁴⁶⁷.

1.3.6. İçkiler

UGUT: “Kendinden içki yapılan bir çeşit hamur adıdır. Buğday içkisi”⁴⁶⁸.

ÇAGIR: “Çakır, şarap”⁴⁶⁹.

⁴⁶¹ Atalay I, 527.

⁴⁶² Atalay I, 141.

⁴⁶³ Atalay III, 174.

⁴⁶⁴ Atalay III, 222.

⁴⁶⁵ Atalay I, 408.

⁴⁶⁶ Atalay I, 459.

⁴⁶⁷ Atalay I, 492.

⁴⁶⁸ Atalay I, 50.

⁴⁶⁹ Atalay I, 363.

KİMİZ: “Kımız”. Kısırak sütü tulumda bekletilerek ekşitir, sonra içilir⁴⁷⁰.

PIŞIĞ SÜÇÜK: “Kaynatılmış şarap”⁴⁷¹.

SÜÇİK: “Şarap”⁴⁷².

BEGNİ: “Buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki”⁴⁷³.

BUXSUM: “Boza, darıdan yapılan bir içki”⁴⁷⁴.

ER KİMİZ PIŞDI = Adam, olması için kımız tulumunu salladı⁴⁷⁵.

SÜÇÜK ERİĞ KUSTURDI = Şarap adamı kusturdu⁴⁷⁶.

BEKNİ YEWİLDİ = Boza olgunlaştı⁴⁷⁷.

BOR: “Şarap”⁴⁷⁸.

AGARTU: “Şerbet gibi buğdaydan yapılan şarap, içki”⁴⁷⁹.

KASUKLUĞ ER: “Kendisinde kımız tulumu bulunan adam”⁴⁸⁰.

⁴⁷⁰ Atalay I, 365.

⁴⁷¹ Atalay I, 373.

⁴⁷² Atalay I, 408.

⁴⁷³ Atalay I, 434.

⁴⁷⁴ Atalay I, 485.

⁴⁷⁵ Atalay II, 12.

⁴⁷⁶ Atalay II, 190.

⁴⁷⁷ Atalay III, 81.

⁴⁷⁸ Atalay III, 121.

⁴⁷⁹ Atalay III, 442.

⁴⁸⁰ Atalay I, 497.

1.3.7. Mutfak Araç Gereçleri

AYAK: “Kap-kacak”⁴⁸¹. Kaşgarlı'nın ifadesine göre Oğuzlar bu kelimeyi bilmiyorlar ve onlar kap-kacağa “çanak” diyorlardı. Gerek ayaksa, gerekse çanak hem madenden hem de topraktan yapıldığı anlaşılmaktadır.

SAÇ: “Tava”⁴⁸².

İÇKÜ: “İçki içilen her şey”⁴⁸³.

AWRAN: “Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını”⁴⁸⁴.

AŞIÇ: “Tencere”⁴⁸⁵.

İDİŞ: “Kadeh”. Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi her şeye “idiş” diyor⁴⁸⁶.

ETLİK: “Et asılacak çengel”⁴⁸⁷.

ORU: “Şalgam, buğday ve buna benzeri şeyleri saklamak için kazılan çukur”⁴⁸⁸.

AÇIĞLIĞ KÜP: “İçinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp”⁴⁸⁹.

ESKÜ: “Kalbur, elek”⁴⁹⁰.

⁴⁸¹ Atalay I, 80.

⁴⁸² Atalay III, 147.

⁴⁸³ Atalay I, 128.

⁴⁸⁴ Atalay I, 109.

⁴⁸⁵ Atalay I, 52.

⁴⁸⁶ Atalay I, 61.

⁴⁸⁷ Atalay I, 101.

⁴⁸⁸ Atalay I, 87.

⁴⁸⁹ Atalay I, 147.

⁴⁹⁰ Atalay I, 129.

URUKLUĞ KOVA: “İpli, urganlı kova”⁴⁹¹.

BART: “Su içilen bardak”⁴⁹².

SERK: “Saksı ve saksı kırıkları”⁴⁹³.

BUKAÇ: “Su kabı, saksıdan yapılan çömlek”. Aşıç bukaç = tencere, tas⁴⁹⁴.

KAKAÇ: “Kir, pas, bulaşık”⁴⁹⁵.

KAMIÇ: “Kepçe”⁴⁹⁶.

KÖZEÇ: “Bardak, testi”⁴⁹⁷.

BAKIR: “Bakır”⁴⁹⁸.

ÇANAK: “Tuzluk, ağaçtan oyulmuş kap”⁴⁹⁹.

SUSIK: “Kova”⁵⁰⁰.

KAŞUK: “Kasık”⁵⁰¹. Ancak 11. yüzyıl Türk kaşıklarının en iyilerini ağaçtan değil boynuzdan yapıldığı bilinmektedir.

KALTUK: “Yaban sığırı boynuzudur”. Delinerek çorba benzer şeyler içilir⁵⁰².

⁴⁹¹ Atalay I, 147.

⁴⁹² Atalay I, 341.

⁴⁹³ Atalay I, 353.

⁴⁹⁴ Atalay I, 357.

⁴⁹⁵ Atalay I, 358.

⁴⁹⁶ Atalay I, 359.

⁴⁹⁷ Atalay I, 360.

⁴⁹⁸ Atalay I, 360.

⁴⁹⁹ Atalay I, 381.

⁵⁰⁰ Atalay I, 382.

⁵⁰¹ Atalay I, 383.

BİÇEK: “Bıçak”. Mutfakta aşçıların kullandıkları bir çeşit büyük bıçağa aşçı bıçağı anlamında “ selçi biçek” deniliyor⁵⁰³.

KINĞRAK: “Et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak”⁵⁰⁴.

DÜLEK: “Ağzı kırık saksı, testi”⁵⁰⁵.

SAGIR: “İçerisine şarap konulan havana benzer söbe bir kap”⁵⁰⁶.

ÇODHIN: Tunç ve süzölmüş bakır. Çodhın aşığı= bakır tencere⁵⁰⁷.

LAGUN: “Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir”. Bununla süt, ayran içilir⁵⁰⁸.

BUKAÇ: “Tencere, bardak”⁵⁰⁹.

BUTİK: “Küçük testi, boduç, kırba”⁵¹⁰.

TAGAR: “Dağarcık içerisine buğday gibi şeyler konan nesne, harar”⁵¹¹.

ÇÖMÇE: “Kepçe”⁵¹².

ÇANÇU: “Şehriye hamuru açılan oklava”⁵¹³.

⁵⁰² Atalay I, 475.

⁵⁰³ Atalay I, 384.

⁵⁰⁴ Atalay III, 382.

⁵⁰⁵ Atalay I, 389.

⁵⁰⁶ Atalay I, 406.

⁵⁰⁷ Atalay I, 409.

⁵⁰⁸ Atalay I, 410.

⁵⁰⁹ Atalay I, 411.

⁵¹⁰ Atalay I, 377.

⁵¹¹ Atalay I, 411.

⁵¹² Atalay I, 417.

⁵¹³ Atalay I, 417.

KÖRKE: “Ağaçtan yapılmış tabak”⁵¹⁴.

KUMGAN: “İbrik, gügüm, gülsuyu şişesi”⁵¹⁵.

ÇEŞKEL: “Çanak, çömlek”⁵¹⁶.

KAŞUKLUĞ AYAK: “Kaşıklı kadeh”⁵¹⁷.

ÇÖNĞEK: “Çömçe, kutu”⁵¹⁸.

YAMIZ: “Kaşığın iki tarafı”⁵¹⁹.

YALBI = YASSI NENĞ= Ağaçtan oyma derinliği olmayan tabak⁵²⁰.

YAMDU: “Kasık”⁵²¹.

YOGRI: “Çanak”⁵²².

YASIMAN: “Su boşattırırken boğazı gır gır eden testi”⁵²³.

YASGAŞ: “Yasdığaç, hamur tahtası”⁵²⁴.

SİNĞEK: “Su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı”⁵²⁵.

ÇELİNĞ: Çelinğ ayak= Çin kâsesi⁵²⁶.

⁵¹⁴ Atalay I, 430.

⁵¹⁵ Atalay I, 440.

⁵¹⁶ Atalay I, 482.

⁵¹⁷ Atalay I, 497.

⁵¹⁸ Atalay II, 290.

⁵¹⁹ Atalay III, 10.

⁵²⁰ Atalay III, 30.

⁵²¹ Atalay III, 31.

⁵²² Atalay III, 31.

⁵²³ Atalay III, 38.

⁵²⁴ Atalay III, 38.

⁵²⁵ Atalay III, 367.

ŞİŞ: “Şiş”. Tutmaç yemeğini yemek için kullanılan şeye de sış denir⁵²⁷. Bu bir nevi çatal olarak kullanılmaktadır.

YERKÜÇ, BÜSKEÇ: “Kılıç gibi tahtadan yapılmış uzunca enli bir ağaç parçasıdır”. Fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır⁵²⁸.

TUZLUK: “Tuzluk”⁵²⁹.

SAGRAK: “Sürahi, kendisiyle bir şey içilen kap, kâse”⁵³⁰.

KURLUK: “İçinde kırmızı biriktirilen küçük testi”⁵³¹.

YAK: “Çanak bulaşığı”⁵³².

ÇAWAR: “Ateş yakmak için kullanılan tuturuk”⁵³³.

1.4. Kumaşlar ve Giyim-Kuşam

1.4.1 Kumaşlar

SARIM: “İbrik, testi gibi şeylerden içilecek olan nesnenin süzülmesi için bu kapların ağzına gerilen ipek kumaş parçası”⁵³⁴.

AY: “Turuncu renkte ipek bir kumaş”⁵³⁵.

⁵²⁶ Atalay III, 371.

⁵²⁷ Atalay I, 331.

⁵²⁸ Atalay I, 452.

⁵²⁹ Atalay I, 467.

⁵³⁰ Atalay I, 471.

⁵³¹ Atalay I, 473.

⁵³² Atalay III, 4.

⁵³³ Atalay I, 411.

⁵³⁴ Atalay I, 397.

EŞÜK: “Hanlardan, beylerden birisi öldüğü zaman mezarı üstüne serilmek üzere gönderilen kumaştır”. Kumaş sonra parçalanarak yoksullara dağıtılır⁵³⁶.

EGİN: “Eni 1,5, uzunluğu 4 arşın gelen bir bez. Bununla suvar oymağı alış-veriş eder”⁵³⁷.

AGI: “İpekli kumaş”⁵³⁸.

AL: “Hanlara bayrak devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılır turuncu kumaş”⁵³⁹.

EŞÜKLÜK BARÇIN: “Bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş”⁵⁴⁰.

KEMEK: “Çubuklu ve nakışlı bir kumaştır”. Bundan bürgü, Kıpçaklar yağmurluk yapar⁵⁴¹.

TÖŞEKLİK BARÇIN: “Döşekle, döşeğe benzer şeyi yapmak için ayrılmış ipek kumaş”⁵⁴².

YOLAK BARÇIN: “Yol yol çizgili ipek kumaş”⁵⁴³.

YURUN: “İpek kumaş parçası”⁵⁴⁴.

KAFGAR: “Safran renginde ipek kumaş”⁵⁴⁵.

⁵³⁵ Atalay I, 40.

⁵³⁶ Atalay I, 72.

⁵³⁷ Atalay I, 78.

⁵³⁸ Atalay I, 89.

⁵³⁹ Atalay I, 81.

⁵⁴⁰ Atalay I, 153.

⁵⁴¹ Atalay I, 392.

⁵⁴² Atalay I, 509.

⁵⁴³ Atalay III, 17.

⁵⁴⁴ Atalay III, 22.

BÖZ: “Bez”⁵⁴⁶.

ÇEK: “Kumaş biçiminde bir pamuk dokumadır, örtü yapılı”⁵⁴⁷.

KAMDU:” Dört arşın boyunda bir karış eninde bir bez parçasıdır ki üzerine Uygur hanının mührü yazılır”⁵⁴⁸.

TÜLFİR: “Örtü, perde, kadınlar örtüsü, bu kumaştan ve ipekten yapılı”⁵⁴⁹.

AGIÇI: “İpekli kumaşları gözeten koruyan kişi”⁵⁵⁰.

EŞKÜRTİ: “İpekli nakışlı Çin kumaşı”⁵⁵¹.

ÇUZ: “Yaldızlı, kırmızı renkli bir Çin kumaşı”⁵⁵².

KENZİ: “Kırmızı, sarı, yeşil gibi, bir takım renkleri bulunan bir Çin kumaşı”⁵⁵³.

KAÇAÇ: “İpekli Çin kumaşı”⁵⁵⁴.

ÇİT: “Üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı”⁵⁵⁵.

LOXTAY: “Kırmızı bir Çin ipeklisidir, üzerinde sarı benekler bulunur”⁵⁵⁶.

⁵⁴⁵ Atalay III, 438.

⁵⁴⁶ Atalay III, 101.

⁵⁴⁷ Atalay III, 155.

⁵⁴⁸ Atalay I, 418.

⁵⁴⁹ Atalay I, 457.

⁵⁵⁰ Atalay I, 89.

⁵⁵¹ Atalay I, 145.

⁵⁵² Atalay I, 325.

⁵⁵³ Atalay I, 422.

⁵⁵⁴ Atalay II, 285.

⁵⁵⁵ Atalay III, 120.

⁵⁵⁶ Atalay III, 240.

ŞALAFU: “ Bir çeşit Çin kumaşı”⁵⁵⁷.

XULING: “Birçok renkleri bulunan ve Çin’den getirilen bir ipek kumaştır”⁵⁵⁸.

TAHCEK: “Bir çeşit Çin ipeği”⁵⁵⁹.

ZUNKUM: “Bir çeşit Çin ipeklisi”⁵⁶⁰.

ÇIXANSI: “Nakışlı bir çeşit Çin ipeklisi”⁵⁶¹.

1.4.2. Başlıklar

ER SUWLİKIN SARINDI= Adam, sarığını sarındı⁵⁶².

OL SULUK SARUDI= O, sarık sardı⁵⁶³. 11. yüzyıl toplumunda erkeklerin bir kısmının sarık kullanmakta olduklarını göstermektedir. Türklerde sarık kullanma âdetinin F.Sümer, 1038 yılında Nişabur’a girişi esnasında Tuğrul Bey’in başında sarık olduğunu, 14. ve 15. yüzyılda Anadolu’da hükümdar ve beylerin de sarık sardıklarını ve Türk sarığının orta büyüklükte ve kıvrımlı olup, güzel bir görünüşü bulunduğunu bildirmektedir⁵⁶⁴.

BÖRK: “Kavuk, başlık”⁵⁶⁵. 11. yüzyılda çeşit eşyası arasında Kaşgarlı milli başlık börk’e büyük önem vermektedir. Börk yapımı ve nasıl yapıldığını açıklarken, börk kalıbını ya kâğıttan bir takım parçaların kesilip oyulması suretiyle ya da çamurdan ocak

⁵⁵⁷ Atalay I, 446.

⁵⁵⁸ Atalay III, 371.

⁵⁵⁹ Atalay I, 476.

⁵⁶⁰ Atalay I, 485.

⁵⁶¹ Atalay I, 489.

⁵⁶² Atalay II, 151.

⁵⁶³ Atalay III, 262.

⁵⁶⁴ Genç. a.g.e., s. 182.

⁵⁶⁵ Atalay I, 349.

biçiminde yapılıyordu. Bunda sonra ipek kumaş veya keçe buna göre ölçülerek kesiliyordu.

BATGA: “Üzerinde külah yapmak için yün ve keçe kesilen tahta”⁵⁶⁶.

KIYMAÇ BÖRK: “Tiftikten yapılan beyaz başlık olup Çiğiller giyer”⁵⁶⁷.

KİMSEN: “Başlıkları ve kavukları süslemek için kullanılan altın kırıntıları”⁵⁶⁸.

KUTURMA BÖRK: “Önde arkada iki kanadı bulunan börk”⁵⁶⁹. Bu börk’ün Türklerce meşhur olduğu anlaşılmaktadır. M.A. Köymen, Gazneli Sultan Mesut’un, Türk adeti gereğince Tuğrul ve Çağrı Beylere hediye olarak gönderdiği eşya arasında bulunan iki dilimli börk’ün, bu “kudurma” börk olduğuna işaret etmektedir⁵⁷⁰.

SUKARLAÇ BÖRK: “Uzun külah, börk”⁵⁷¹.

KIDHIGLIĞ BÖRK: “Kıyılı börk, kenarlı külah, kendisine kıyılık dikilmiş olan külah”⁵⁷².

TATSIZ TÜRK BOLMAS BAŞSIZ BÖRK BOLMAS= Tatsız Türk, başsız börk olmaz⁵⁷³.

SAKALDURUK: “İpekten örülür bir kaytandır. Külahın başta durması yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanır”⁵⁷⁴.

⁵⁶⁶ Atalay I, 424.

⁵⁶⁷ Atalay III, 175.

⁵⁶⁸ Atalay I, 437.

⁵⁶⁹ Atalay I, 490.

⁵⁷⁰ Genç. a.g.e., s. 181.

⁵⁷¹ Atalay I, 493.

⁵⁷² Atalay I, 496.

⁵⁷³ Atalay II, 281.

⁵⁷⁴ Atalay I, 530.

KEDÜK: “Tüyden yapılmış bir takke olup, tulganın altına giyilir, çünkü ona benzer”⁵⁷⁵.

DİDİM: “Geline gerdek gecesi giydirilen taç”⁵⁷⁶.

BÜRÜNÇÜK: “Kadının başörtüsü”⁵⁷⁷.

SARAGUÇ: “ Kadın yaşmağı”⁵⁷⁸.

URAGUT SARAGUÇLANDI = Kadın başörtüsü örttü⁵⁷⁹.

TÜLFİR: “Örtü, perde, kadınlar örtüsü. Bu, kumaştan ve ipekten yapılı”⁵⁸⁰.

EŞÜK: “Üste giyinen, bürünülen her nesne”⁵⁸¹.

EŞÜKLİK BARÇIN: “ Bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş”⁵⁸².

TERİNCEK: “İki parçadan yapılan kadın carı”⁵⁸³.

AŞUK: “Demir başlık, tulga”⁵⁸⁴.

ENGĖK: “Kadınların başörtülerine bağladıkları ip”⁵⁸⁵.

⁵⁷⁵ Atalay I, 390.

⁵⁷⁶ Atalay I, 397.

⁵⁷⁷ Atalay I, 510.

⁵⁷⁸ Atalay I, 487.

⁵⁷⁹ Atalay III, 205.

⁵⁸⁰ Atalay I, 457.

⁵⁸¹ Atalay I, 72.

⁵⁸² Atalay I, 153.

⁵⁸³ Atalay I, 510.

⁵⁸⁴ Atalay I, 67.

⁵⁸⁵ Atalay I, 135.

YANĖALDURUK: “Kepeneğin arkasına dikilmiş olan bir keçe parçasıdır ki yağmurdan tipiden başı korumak için kullanılır. Başlık”⁵⁸⁶.

1.4.3. Üst Giyim

KÜRK: “Kürk”⁵⁸⁷.

İÇMEK: “Kuzu derisinden yapılmış olan kürk”⁵⁸⁸.

İÇÜK: “Samur, teğin gibi hayvanların derisinden yarılan kürk”⁵⁸⁹.

EMŞEN: “Kürk yapılan deri”⁵⁹⁰.

ER İÇMEKLENDİ= Adam kuzu kürkü giydi⁵⁹¹.

OL TONUĞ İÇÜKLEDİ = O,elbiseye i geçirtti, samur, sansar ve buna benzer kürklerle iini kaplattı⁵⁹².

TON: “Elbise”⁵⁹³.

ULUK: Uluk ton= eskimiş, yıpranmış elbise⁵⁹⁴.

KEDHÜT: “Geyisi, giyecek”. oka düğünlerde kullanılan elbise, gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise⁵⁹⁵.

⁵⁸⁶ Atalay I, 389.

⁵⁸⁷ Atalay I, 353.

⁵⁸⁸ Atalay I, 69.

⁵⁸⁹ Atalay I, 69.

⁵⁹⁰ Atalay I, 109.

⁵⁹¹ Atalay I, 314.

⁵⁹² Atalay I, 305.

⁵⁹³ Atalay I, 129.

⁵⁹⁴ Atalay I, 67.

⁵⁹⁵ Atalay I, 357.

OTRAN: “Don, elbise”⁵⁹⁶.

ETEKLİK: Eteklik ton= etekli elbise⁵⁹⁷.

KARS: “Deve tüyünden veya koyun tüyünden yapılan elbise”⁵⁹⁸.

KULAK TON: “Yenleri kısa elbise”⁵⁹⁹.

 URPA: “Eski elbise”⁶⁰⁰.

ULAĞ: “Yama, elbise yaması”⁶⁰¹.

KEDH : “Ne olursa olsun giyilecek nesne”⁶⁰².

 R: “Kaftanın koltuk altı”⁶⁰³. Türklerin giydikleri elbisenin en önemli iki parçası olan kaftan ile Őalvardı. Kaşgarlı’ya göre kaftan başlıca gövde, etekler ve yenlerden müteŐekkil idi. Kaftanın  st kısmı eteler gibi geniş değil, vücuda uygun ve g Ğg s n alt kısmına kadar d Ğmeleniyordu. Yenleri ise geniş ve uzun, hatta belki de dirsekten itibaren yırtmaçlı olduğu neticesine varılabilir.

SIDHIĞ: “Kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi”⁶⁰⁴.

KUDURGAK: “Kaftanın arka eteklerinden biri”⁶⁰⁵.

⁵⁹⁶ Atalay I, 108.

⁵⁹⁷ Atalay I, 294.

⁵⁹⁸ Atalay I, 349.

⁵⁹⁹ Atalay I, 383.

⁶⁰⁰ Atalay I, 421.

⁶⁰¹ Atalay I, 122.

⁶⁰² Atalay I, 430.

⁶⁰³ Atalay I, 45.

⁶⁰⁴ Atalay I, 374.

⁶⁰⁵ Atalay I, 502.

YALMA: “Kaftan, kalın kaftan, yağmurluk”⁶⁰⁶. Kaşgarlı bu kelimenin Türklerden Farslara ve onlardan da Araplara geçtiğini kaydediyor.

ÇEKREK: “Çekrek kapa= yünden yapılan cepsiz bir kaftan (köleler giyer)”⁶⁰⁷. Kaşgarlı’nın eserinde cepten bahseden tek kayıt bu. Ancak, Türklerin kaftanlarını ve hatta hırkalarını her zaman normal giymiyorlar, bazen de kollarını yenlere sokmadan omuzlarına alıyorlardı.

PARTU: “Üste giyilen hırka”⁶⁰⁸.

ÇENĞŞÜ: “Küçük hırka”⁶⁰⁹.

KÜPIK: “Hırka, bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikmek”⁶¹⁰.

KÖNĞLEK BOGMAKLANDI= Gömlek düğümlendi⁶¹¹.

KÜNÇÜK: “Yaka, urba yakası”⁶¹².

ARTIĞ: “Kadın mintanı”⁶¹³.

ETEK: “Etek”⁶¹⁴.

ÜM: “Şalvar”⁶¹⁵.

İLERSÜK: “Şalvar uçkuru”⁶¹⁶.

⁶⁰⁶ Atalay III, 34.

⁶⁰⁷ Atalay I, 477.

⁶⁰⁸ Atalay I, 416.

⁶⁰⁹ Atalay III, 378.

⁶¹⁰ Atalay I, 408.

⁶¹¹ Atalay III, 350, 383.

⁶¹² Atalay I, 480.

⁶¹³ Atalay I, 98.

⁶¹⁴ Atalay I, 68.

⁶¹⁵ Atalay I, 38.

TAWRAN: “Şalvar uçkuru, sapan kolu yapmak için bir araya getirilerek örülmüş olan iplikler”⁶¹⁷.

TİZME: “ Şalvarın uçkurkuğu, torbanın ağız bağı ve buna benzer nesnelere”⁶¹⁸.

ELİGLİK: “Eldiven, elcik”⁶¹⁹.

KEDHÜK: “Kepenek, yağmurluk”⁶²⁰.

KEDÜKLÜK KİDHİZ: “Yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe”⁶²¹.

YAPTAÇ: “Yağmurda ve karda çobanların giydikleri küçük bir kepenek, kebe”⁶²².

CAYDAM: “Yağmurluk yapılan, yatağa doldurulan keçe”⁶²³.

YANLIK: “Çoban çantası”⁶²⁴.

ŞAW: “Çöğen gibi ottur, bununla elbise temizlenir”⁶²⁵.

YUNGAK: “Çöğen, kökü sabun gibi köpüren bir çeşit bitki”⁶²⁶.

⁶¹⁶ Atalay I, 152.

⁶¹⁷ Atalay I, 436.

⁶¹⁸ Atalay I, 433.

⁶¹⁹ Atalay I, 153.

⁶²⁰ Atalay I, 390.

⁶²¹ Atalay I, 508.

⁶²² Atalay III, 38.

⁶²³ Atalay III, 176.

⁶²⁴ Atalay III, 45.

⁶²⁵ Atalay III, 165.

⁶²⁶ Atalay III, 44.

1.4.4. Ayağa Giyilen

OGUK: “Çizme”⁶²⁷. Bu sözün Arapça karşılığı “ küçük konçlu mest ve çizmenin çamur vesaireden korunmak için giyilen şey” olarak izah etmektedir.

ULDANĖ: “Pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı”⁶²⁸.

SIGZİĞ: “ Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasında konulan sahtiyan”⁶²⁹.

BAŞMAK: “Pabuç”⁶³⁰.

SAMDA: “Ayağa giyilen sandal”⁶³¹.

BUÇGAK: “Deve derisinden ayakkabı yapılan parça”⁶³².

ETÜK: “Pabuççu, kavaf”. Edik’in Türklere has milli bir ayakkabı olduğu ve 15-20 yılöncesine kadar Maraş, Adana, Antep, ve Hatay viyaletlerinde giyildiği bilinmektedir. Hatta edik’e günümüzde Anadolu’da yer yer rastlanmak mümkündür⁶³³.

TAR ETÜK ADHAKIĞ YİGTÜRDİ= Dar pabuç ayağı incitti⁶³⁴.

BÜKÜM ETÜK: “Kadın pabucu”⁶³⁵.

ÇULKUY: Çulkuy etük= Topuğu bir tarafa çarpılan pabuç, mest⁶³⁶.

TİZİLDÜRÜK: “Çedik, mest gibi şeylerin ucuna takılan pullar”⁶³⁷.

⁶²⁷ Atalay I, 67.

⁶²⁸ Atalay I, 116.

⁶²⁹ Atalay I, 464.

⁶³⁰ Atalay I, 378.

⁶³¹ Atalay I, 418.

⁶³² Atalay I, 466.

⁶³³ Atalay II, 49; Genç. a.g.e., s. 186.

⁶³⁴ Atalay III, 97.

⁶³⁵ Atalay I, 395.

⁶³⁶ Atalay III, 242.

ÇARUK: “Çarık”⁶³⁸.

OL ADHAKIN ÇARUKLADI = O, ayağına Türk çarığı giydi, çarıkladı⁶³⁹.

İZLİK: “Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı”⁶⁴⁰.

YİŞİM: “Soğukta dizlere giyilen nesne. Bir çeşit çakşır”⁶⁴¹.

ADHAKINĞA YÖRGENÇÜ SARLADI = O, ayağına sargı, dolak sardı⁶⁴².

1.4.5. Süs Eşyaları ve Süslenme

OTGUN: “Eğerin solunda kolanın halkası geçirilir dile bağlanır. Enli bir kayış”⁶⁴³.

BOGMAK: “Gömlek düğmesi”⁶⁴⁴.

BOGMAK: “Gerdanlık, boğmak”. Bu altından gümüşten yapılır üzerine değerli taşlar ve inciler oturturlar. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır⁶⁴⁵.

KEZLİK: “Kadınların üst elbiselerine taktıkları küçük bıçak”⁶⁴⁶.

TÜGME: “Düğme”. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesidir⁶⁴⁷.

⁶³⁷ Atalaya I, 529.

⁶³⁸ Atalay I, 381.

⁶³⁹ Atalay III, 337.

⁶⁴⁰ Atalay I, 104.

⁶⁴¹ Atalay III, 19.

⁶⁴² Atalay III, 296.

⁶⁴³ Atalay I, 107.

⁶⁴⁴ Atalay I, 466.

⁶⁴⁵ Atalay I, 466.

⁶⁴⁶ Atalay I, 478.

⁶⁴⁷ Atalay I, 435.

TÜGSİN: “Dört köşeli olarak düğümlenen bir çeşit düğüm”⁶⁴⁸.

KUR: “Kuşak, kemer”⁶⁴⁹.

KADHIŞ: “Kayış”. Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış⁶⁵⁰.

SUF: “Yün ipliklerinden elle örülen kuşak”⁶⁵¹.

ÇIRGUY: “Elbise kuşağının geçeceği iki tarflı köprücük”⁶⁵².

SUWLUK: “Mendil”⁶⁵³.

TARGAK: Tarak⁶⁵⁴.

MONÇUK: “Boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar”⁶⁵⁵.

KÖZÜLDÜRÜK: “At kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır”. Göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman gözün üzerine konur, gözlük⁶⁵⁶.

TOLGAĞ: “Kadın küpesi”⁶⁵⁷.

YÜZÜK: “Yüzük”⁶⁵⁸.

⁶⁴⁸ Atalay I, 436.

⁶⁴⁹ Atalay I, 324.

⁶⁵⁰ Atalay I, 369.

⁶⁵¹ Atalay III, 129.

⁶⁵² Atalay III, 241.

⁶⁵³ Atalay I, 471.

⁶⁵⁴ Atalay I, 467.

⁶⁵⁵ Atalay I, 475.

⁶⁵⁶ Atalay I, 529.

⁶⁵⁷ Atalay II, 288.

⁶⁵⁸ Atalay III, 18.

BODH MONÇUK: “Misk ile ramekten yapılan boncuk”⁶⁵⁹.

OL YİNÇÜ TİZDİ = O inci dizdi⁶⁶⁰.

KIZ YİNÇÜ TOLGADI = Kız incilli küpe takındı⁶⁶¹.

OL SAÇ ÖRDİ = O saç ördü⁶⁶².

İŞLER BİLEZÜKLENDİ = Kadın bilezik takındı⁶⁶³.

BAKAN: “Halka”. Altın ve ona benzer şeylerden yapılan halka, toka⁶⁶⁴.

ULATU: “Kişinin burun temizlemek için koynunda taşıdığı ipek kumaş parçası”⁶⁶⁵.

ENĞLİK: “Kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya”⁶⁶⁶.

ÖKMEK: “Kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka”⁶⁶⁷.

ÖRGÜK: “Kadınların başlarında bulunan saç örgüsü”⁶⁶⁸.

CİNCÜ: “İnci”⁶⁶⁹.

⁶⁵⁹ Atalay III, 121.

⁶⁶⁰ Atalay II, 9.

⁶⁶¹ Atalay III, 289.

⁶⁶² Atalay I, 172.

⁶⁶³ Atalay III, 205.

⁶⁶⁴ Atalay I, 399.

⁶⁶⁵ Atalay I, 136.

⁶⁶⁶ Atalay I, 115.

⁶⁶⁷ Atalay I, 105.

⁶⁶⁸ Atalay I, 95.

⁶⁶⁹ Atalay I, 417.

YİNÇÜ KULAKTIN SALINDI = İnci kulaktan sarktı⁶⁷⁰.

ÖNGİK: “Kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf”⁶⁷¹.

1.5. İnançlar ve Adetler

BIÇIŞ: “Büyüklerin konukluğuna, düğününe davetine gidenlere verilen ipekli kumaş”⁶⁷².

KONUK: “Misafir”⁶⁷³.

BELEK: “Konuğun hısımlara getirdiği armağan”⁶⁷⁴.

KESTEM: “Geceleyin davetsiz gelen adamlara verilen içki ziyafeti”⁶⁷⁵.

KOLSA KALI OĞRABAN, BERGİL TAKI AZUKLUK, KARGIŞ KILUR UMALAR, YUNÇİĞ KÖRÜP KONUKLUK = Sana bir konuk gelip bir şey istese azık dilese ona ver; çünkü konak çıkarılan yemeği iyi bulmazsa sahibine lanet eder⁶⁷⁶.

KELSE UMA TÜŞÜRGİL TINSIN ANINĞ ARUKLUK, ARPA SAMAN YAGUTGİL BULSIN ATI YARUKLUK = Sana konuk gelse onu indir, onun yorgunluğu dinsin, arpayı samanı yaklaştır, atı dinlensin⁶⁷⁷.

UMA: “Eve gelen konuk”. Şu savda geçiyor: “Uma gelse kut gelir= konuk gelse uğur gelir” veya “ Kelse kalı yarlıg bolup yunçig uma, Kaeldür anuk molmiş aşıg uma= Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme”⁶⁷⁸.

⁶⁷⁰ Atalay II, 154.

⁶⁷¹ Atalay I, 135.

⁶⁷² atalayI, 366.

⁶⁷³ Atalay I, 45.

⁶⁷⁴ Atalay I, 385.

⁶⁷⁵ Atalay I, 485.

⁶⁷⁶ Atalay I, 275.

⁶⁷⁷ Atalay II, 316.

BARDI EREN KONUK KÖRÜP KUTKA SAKAR, KALDI YAWUZ OYUK
KÖRÜP EWNİ YIKAR= Konuk gördüğünde uğur sayan kimseler gitti, bir karartı
gördüğünde evini yıkan kötüler kaldı⁶⁷⁹.

BUT: “Bir büyük adam tarafından gönderilen armağanı getiren kişiye verilen
bahşiş”⁶⁸⁰.

TÖRE: “Evin önemli yeri ve sediri”⁶⁸¹.

ER MEĞİLEDİ= Adam beyin yedi. Beyni için koyun kesildiği zaman böyle
denir, çünkü vücutta en değerli yer dimağdır; kendisi için koyun kesilerek o koyunun
beyni sunulan kişi, hatırı sayılan kişidir⁶⁸².

OLAR BİR İKİNDİGE ET TATRUŞDI = Onlar birbirine et tattırdılar⁶⁸³.

LÜÇNÜT: “İmece, buğday ve benzeri şeyleri temizlemekte köylülerin
yardımlaşması”⁶⁸⁴.

KETŞENĞ: “Harman temizlendikten sonra gelen kimseye verilen buğday, arpa,
azık gibi armağan”⁶⁸⁵.

İDHÜK: “Kutlu ve mübarek olan nesne”. Bırakılan her hayvana da bu ad verilir.
Bu hayvana uük vurulmaz, süt sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için
saklanır⁶⁸⁶.

⁶⁷⁸ Atalay I, 92,93.

⁶⁷⁹ Atalay I, 85.

⁶⁸⁰ Atalay III, 120.

⁶⁸¹ Atalay III, 202.

⁶⁸² Atalay III, 405.

⁶⁸³ Atalay II, 217.

⁶⁸⁴ Atalay I, 451.

⁶⁸⁵ Atalay III, 385,386.

⁶⁸⁶ Atalay I, 65.

KARIN ATMAK: “Hayvan boğazlandıktan sonra iškembesi nişan alınarak ok atılır. Vuran adam, etinden bir parça alarak götürülür”⁶⁸⁷.

YUNĞ: “Ciğere bitişik bezli bir ettir. Bunu kadınlar yer, erkekler yemez”⁶⁸⁸.

AYTIŞ: “İki kişinin birbirine hallerini sormaları”⁶⁸⁹.

ÖĞREYÜK: “Görenek, adet”⁶⁹⁰.

KIZGUT: “Ceza, işkence”. Başkalarının öğüt alması için suçu yüzünden birinin halk arasına cezaya, işkenceye uğraması⁶⁹¹.

BEÇKEM: “Alamet, belge”. Savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu buna “perçem” derler⁶⁹².

KÖÇRÜM: “Belinleme, telaş. Bu köylerdeki halkın şehre kaçışmaları”⁶⁹³.

URAĞUT YÜZİN ÖRTÜNDİ = Kadın, avrat yüzünü açtı. Yüzünü örterse yine böyle denir⁶⁹⁴.

AY KOPUP EWLENÜP, AK BULUT ÖRLENİP, BİR BİR ÜZE ÖKLÜNÜP, SAÇLUP SUWI ENĞREŞÜR = Ay doğup etrafını haleler çevirdiği zaman bulutlar yükselir, toplanır, gürültü ile yeryüzüne sularını döker. Ay ağıllandığı zaman Türkler, yağmur yağacak diye uğur bilirlir⁶⁹⁵.

⁶⁸⁷ Atalay I, 403, 404.

⁶⁸⁸ Atalay III, 361.

⁶⁸⁹ Atalay I, 113.

⁶⁹⁰ Atalay I, 159, 160.

⁶⁹¹ Atalay I, 451.

⁶⁹² Atalay I, 483.

⁶⁹³ Atalay I, 485.

⁶⁹⁴ Atalay I, 250.

⁶⁹⁵ Atalay I, 258.

KURAKLIK: “Kıtlık yıllar”⁶⁹⁶.

SUW BERMESKEN SÜT BER= Sana su vermeyen adama süt ver (sana kötülük eden insana sen süt ver, çünkü onun kötülüğü seni köle yapar)⁶⁹⁷.

MUYANCILIK: “İki kişinin arasını bulmak, aracılık yapmak”⁶⁹⁸.

ANĞ: “Yağı ile ilaç yapılan bir kuş adı bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafında geçermiş”⁶⁹⁹.

OGLAN SİRKELENDİ= Çocuk başı bit yavrusuyla doldu⁷⁰⁰.

TÖRÜ: “Görenek, adet”⁷⁰¹.

EL KALIR TÖRÜ KALMAS= Vilayet bırakılır, görenek bırakılmaz⁷⁰².

EGİT: “Göz dokunmaktan kurtulmak için çocukların yüzüne çalınan bir ilaç”⁷⁰³.

AJUN: “Bu ajun = Bu dünya”⁷⁰⁴. Müslim, gayri Müslim bütün Türkler dünya hayatının geçici ve aldatici olduğuna inanıyorlardı. İnsanların aldandığı şeylere “arguç” diyen Türklerin aldatici ve yalancı dünya anlamında “arguç ajun” ifadesini kullanmıştır.

UGAN: “Her şeye gücü yeten, kadir”. Ugan Tengri= Gücü yeten Tanrı⁷⁰⁵.

⁶⁹⁶ Atalay III, 69.

⁶⁹⁷ Atalay III, 129.

⁶⁹⁸ Atalay III, 179.

⁶⁹⁹ Atalay I, 40.

⁷⁰⁰ Atalay III, 202.

⁷⁰¹ Atalay III, 221.

⁷⁰² Atalay III, 221.

⁷⁰³ Atalay I, 51.

⁷⁰⁴ Atalay I, 77.

⁷⁰⁵ Atalay I, 77.

UÇMAK: “Cennet”⁷⁰⁶.

İNANÇ: “Güvenilen, inanılan”⁷⁰⁷.

ARINÇU: “Günah”⁷⁰⁸.

ABAÇI: “Umacı, çocukları korkutmak için “ abaçı keldi” demekti”⁷⁰⁹.

ULUGLUK: “Ululuk, şeref”⁷¹⁰.

MUYAN: “Sevap”. Muyanlık = yollarda gelip, geçenlerin su içmeleri için yapılan hayret⁷¹¹.

KUT: “Kutluluk, devlet”⁷¹².

BELİK: “Kandil fitili”⁷¹³.

BELGÜ: “İm, nişan, alamet”⁷¹⁴.

BURXAN: “Put”⁷¹⁵. Kaşgarlı'nın Budizm'e dair verdiği bilgiler pek azdır. Bu hususta o, Kara Hanlı -Uygur savaşları dolayısıyla Uygurlar'ın Burkan evlerinden, yani Budist ibadethanelerinden ve burhanlardan, yani putlardan bahsetmektedir. Heykele dahi “bedhez burxanı” derler.

⁷⁰⁶ Atalay I, 118.

⁷⁰⁷ Atalay I, 133.

⁷⁰⁸ Atalay I, 134.

⁷⁰⁹ Atalay I, 136.

⁷¹⁰ Atalay I, 150.

⁷¹¹ Atalay III, 172.

⁷¹² Atalay I, 320.

⁷¹³ Atalay I, 385.

⁷¹⁴ Atalay I, 427.

⁷¹⁵ Atalay I, 436.

SUYRAN: “Minare ve minareye benzer şeyler gibi uzun olan her nesne”⁷¹⁶.

KARGIŞ: “Lanet, ilenme”⁷¹⁷.

ULUGNI ULUGLASA KUT BULUR= Birisi ihtiyara saygı gösterirse uğur ve devlet bulur⁷¹⁸.

YEK KARGALDI = Şeytan lanetlendi⁷¹⁹.

KARGAK: “Lanet, kargış”. Tengri kargağına ılınma= Tanrı lanetine uğrama⁷²⁰.

KÖSGÜK: “Göz değmesinden sakınmak için üzüm bağlarında ve bostanlarda dikilen korkuluk, bostan öyüğü”⁷²¹.

ADH: “İyilik ve uğur belgesi”⁷²².

YAGIŞ: “İslam’dan evvel Türklerin adak için yahut Tanrılara yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban”⁷²³.

YAZUK: “Günah”⁷²⁴.

YULA: “Kandil”⁷²⁵.

YALAWAÇ: “Peygamber”⁷²⁶.

⁷¹⁶ Atalay I, 436.

⁷¹⁷ Atalay I, 461.

⁷¹⁸ Atalay I, 304.

⁷¹⁹ Atalay II, 236.

⁷²⁰ Atalay II, 288.

⁷²¹ Atalay II, 289.

⁷²² Atalay I, 79.

⁷²³ Atalay III, 10.

⁷²⁴ Atalay III, 16.

⁷²⁵ Atalay III, 25.

⁷²⁶ Atalay III, 47.

YARATGAN: Tenğri yeriğ yaratgan = Tanrı yeri yarattı⁷²⁷.

TAMU: “Cehennem”. Tamu kapuğın açar tawar= Cehennemın kapısını mal açar⁷²⁸.

TENĞRİ: “Ulu Tanrı”⁷²⁹.

MENĞGÜ: “Sonsuzluk, sonsuz, edebi”. Menğgü ajün = sonu olmayan dünya (ahiret)⁷³⁰.

TENĞRİGEN: “Tanrıya tapınan bilgin”. Müslüman olmayan Türklerin dilince⁷³¹.

SAWÇI: “Yüce Tanrının gönderdiği yalavaç, Peygamber”. Bu kelime, haber anlamına olan “saw”dan gelmiştir. “Saw” atasözü anlamındadır, Peygamber de bunları eriştirir⁷³².

IRK: “Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gölündekini bilmek”⁷³³.

ÖZ: “Öz konukı – göğdenin içinde kımıldayan nesne, ruh”⁷³⁴.

ULA: “Kırda belge, alamet”⁷³⁵.

⁷²⁷ Atalay III, 52.

⁷²⁸ Atalay III, 234.

⁷²⁹ Atalay III, 376, 377.

⁷³⁰ Atalay III, 378.

⁷³¹ Atalay III, 389.

⁷³² Atalay III, 441.

⁷³³ Atalay I, 42.

⁷³⁴ Atalay I, 45.

⁷³⁵ Atalay I, 92.

ISRİK: “Çocukları perilere ve göz dokunmasına karşı afsunlamak için ilaç yapıldığı zaman söylenir, çocuğun yüzüne tütsü verilerek ısırik ısırik denir ki “ ey, peri ısırılmış olasin” demektir”⁷³⁶.

URUMDAY: “Kendisiyle ağunun zararı giderilen taş”⁷³⁷.

BİTİK: “Muska”⁷³⁸.

TUTGLUĞ YER = Tekin olmayan yer, cin çarpan yer⁷³⁹.

TIGDIGLIĞ NENĞ = Kendisine varılması yasak olan nesne⁷⁴⁰.

OGLANIĞ YEL KAPDI = Çocuğa yel dokundu (cin yeli dokundu)⁷⁴¹.

ANI BURT BASDI = Onu karabasan bastı⁷⁴².

YALWI: “Büyü, sihir”⁷⁴³.

ÇİWİ: Cinlerden bir bölük. Türkler şuna inanırlar ki: iki bölük birbiriyle çarpıştğt zaman bu iki bölüğün vilayetlerinde oturan cinler dahi kendi vilayetinin halkını kollamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse onlardan yana çıktığı vilayet halkı da yener. Geceleyin de cinlerden handisi kaçarsa onların bulunduğu vilayetin Hakanı da kaçır. Türk askerleri geceleyin cinlerin attıkları oktan korunmak için çadırlarına saklanırlar. Bu Türkler arasında yaygındır, görenektir⁷⁴⁴.

⁷³⁶ Atalay I, 99.

⁷³⁷ Atalay I, 159.

⁷³⁸ Atalay I, 384.

⁷³⁹ Atalay I, 496.

⁷⁴⁰ Atalay I, 496.

⁷⁴¹ Atalay II, 3,4.

⁷⁴² Atalay II, 10.

⁷⁴³ Atalay III, 33.

⁷⁴⁴ Atalay III, 225.

KAM IRKLADI = Şaman kahinlik etti, fala baktı. Batı Anadolu'da ve hele Kütahya vilayetlerinin bazı yerlerinde ırk bakmak bugün de fala bakmak anlamındadır⁷⁴⁵.

YATÇI YATLADI = Şaman taşıyla afsun yaptı (Şaman taşıyla yağmur yağdırmak için afsun yaptı)⁷⁴⁶. Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı, Türklerin dip atasına yat (ya da) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir. Bununla istendiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılır, fırtına çıkarılırdı.

YÖRÜK: "Tabir". Tüş yörüğü= düş yorması⁷⁴⁷.

BUTURDAK: "Bıtrak, fıstık biçiminde çengelli bir dikendir, elbiseye takılır"⁷⁴⁸.

KES: "Kesek, aptesti bozduktan sonra bununla temizlenir"⁷⁴⁹.

MEN TENĞRİDEN UMUNDUM = Ben Tanrı'ya umutlandım⁷⁵⁰.

TENĞRİ MENİNĞ İŞİM ETTİ = Tanrı benim işimi iyiliğe koydu⁷⁵¹.

OL YÜKÜNÇ ETTİ = O namaz kıldı⁷⁵².

ER İYİNDİ = Adam ıkındı, aptes bozmak için kendini zorladı⁷⁵³.

ER YUNDU = Adam abdest aldı⁷⁵⁴.

⁷⁴⁵ Atalay III, 443; Genç. a.g.e., s. 132.

⁷⁴⁶ Atalay III, 307.

⁷⁴⁷ Atalay III, 18.

⁷⁴⁸ Atalay I, 502.

⁷⁴⁹ Atalay I, 329.

⁷⁵⁰ Atalay I, 206.

⁷⁵¹ Atalay I, 171.

⁷⁵² Atalay I, 171.

⁷⁵³ Atalay I, 269.

ÇOMAK TAT BOYNUNU ÇAPDI= Müslüman gâvurun boynunu vurdu⁷⁵⁵.

OL OT TAMDURDI= O ateş yaktırdı. Kandil için de böyle denir⁷⁵⁶.

TENĞRİ ÖLÜĞ TİRGÜRDİ = Tanrı ölü diriltti⁷⁵⁷.

UMA: “Eve gelen konuk”⁷⁵⁸.

UMAY: “Kadın doğurduktan sonra çıkan son’dur”. Buna çocuğun ana karnındaki eşi denir. Şu atasözünde de kullanılmıştır: “Umayka tapınsa ogul bolur, yani birisi buna hizmet ederse oğlu olur. Kadınlar bunu uğur sayarlar”⁷⁵⁹. Bilindiği gibi Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan tanrıçadır.

UMUNÇ: “Umma (umud)”⁷⁶⁰.

TOYIN: “İslam olmayanların din ulusu”. Bu bizim imam, müftü gibidir. “Toyn” her zaman putun yanında bulunur, kitaplar ve gavurluk hükümlerini okur. Ondan Yüce Tanrıya sığınır⁷⁶¹.

PAÇAK: “Hıristiyanların orucu”⁷⁶².

SUBUZGAN: “Maşatlık, Müslüman olmayanların mezarlığı”⁷⁶³.

⁷⁵⁴ Atalay III, 66.

⁷⁵⁵ Atalay II, 3.

⁷⁵⁶ Atalay II, 176.

⁷⁵⁷ Atalay II, 179.

⁷⁵⁸ Atalay I, 92.

⁷⁵⁹ Atalay I, 123.

⁷⁶⁰ Atalay I, 133.

⁷⁶¹ Atalay III, 169.

⁷⁶² Atalay I, 411.

⁷⁶³ Atalay I, 516.

KAŞ: “ Lekesiz, saf, beyaz bir taştır”. Yüzüklere konur. Yüzüğün sahibine şimşek dokunmaz. Çünkü yaratılışı öyledir. Bu, bir beze sarılıp da ateşe atılacak olursa ne bez yanar ne de taş. Bu sınanmıştır. Bir adam susadığı zaman bunu ağzına alsa susuzluğu gider⁷⁶⁴.

1.6. Eğlence, Mesire, Spor

1.6.1 Çocuk Oyunları

ATIÇ: “Çocukların ceviz oynadığı çukur”⁷⁶⁵.

ÖTÜŞ: “Oyunda ütme, yutma”. Bu oyun şu şekilde oynanır: Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk çocuklardan birini yanındaki çocuğu iter ve ona “ötüş ötüş” diye söyler, ona “arkadaşımı, yanındakini it” demek ister⁷⁶⁶.

OYNAGU: “Oynayacak yer”⁷⁶⁷.

OXŞAGU: “Oyuncak”. Kadınlara da denir⁷⁶⁸.

ÇİK: “Aşık oyununda aşığın yan yattığında çukur tarafı yukarı geldiğinde “çık turdı” denir”⁷⁶⁹.

TEPÜK: “Kurşun eritilerek iğ ağırşığı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynar”⁷⁷⁰.

⁷⁶⁴ Atalay III, 22.

⁷⁶⁵ Atalay I, 52.

⁷⁶⁶ Atalay I, 60,61.

⁷⁶⁷ Atalay I, 121.

⁷⁶⁸ Atalay I, 138.

⁷⁶⁹ Atalay I, 130.

⁷⁷⁰ Atalay I, 386.

KÖÇÜRME: “Köçürme oyun – “on dört” adı dahi verilen oyun”⁷⁷¹. Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır, fındık ve ona benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır.

KUDHURÇUK: “Kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla”⁷⁷².

KARAGUNI: “Akşamlayın çocukların oynadıkları bir oyunun adı”⁷⁷³.

MÜNĞÜZ-MÜNĞÜZ: “Boynuz-boynuz”. Bu bir çeşit çocuk oyunudur. Irmağın kenarına diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldururlar, sonra elleriyle kuma vururlar. Onlardan birisi münğüz-münğüz der ve çocuklar ne münğüz diye sorarlar. Birisi boynuzlu hayvanları birer-birer söylemeye başlar. Çocuklar bunu tekrar ederler. Bu arada deve, eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın adını da söyler. Çocukların birisi bu hayvanı veya başka boynuzsuz bir hayvan adını söylerse çaya atılır⁷⁷⁴.

ÇENĞLİ: “Bir çocuk oyunun adıdır”. Araplar buna salıncak derler⁷⁷⁵.

BANDAL: “Ağaçtan omuz başı şeklinde çıkarılan parça”. Bunu çocuklar alırlar yakarlar geceleyin közünü birbirlerine vururlar, atarlar. Buna ot bandal denir, çevgen oyununda oynanır⁷⁷⁶.

⁷⁷¹ Atalay I, 491.

⁷⁷² Atalay I, 501.

⁷⁷³ Atalay III, 243.

⁷⁷⁴ Atalay III, 363, 364.

⁷⁷⁵ Atalay III, 379.

⁷⁷⁶ Atalay I, 482.

1.6.2. Sportif Oyunlar

İTİŞ: “İki kişi arasında el ile karşı koyuş, itişme”⁷⁷⁷.

AMAÇLIK YER: “Atış yapmak için nişangâh olarak ayrılan yer”⁷⁷⁸.

ETEÇLİK: “Ceviz oynamak için çukur açılmış olan yer”⁷⁷⁹.

ATIŞGAN: “Yarışmak için ok atışmak âdetidir”⁷⁸⁰.

TALAS: “At yarışında, top oyununda meydanın sonuna çekilen ip”⁷⁸¹.

ÇALIŞ: “Çelme, güreş”⁷⁸².

ATIM: Atım er= iyi atan adam, nişancı⁷⁸³.

TOPIK: “Çevgenle vurulan top, topaç”⁷⁸⁴.

TASAL: “Çevgen oyununda çizilmiş sınır”⁷⁸⁵.

ER TOPIK YUWDI = Adam top yuvarladı⁷⁸⁶.

OLAR BİRBİRGE TOPIK YUWUŞDI = Onlar, birbirine top yuvarlaştı⁷⁸⁷.

⁷⁷⁷ Atalay I, 61.

⁷⁷⁸ Atalay I, 150.

⁷⁷⁹ Atalay I, 151.

⁷⁸⁰ Atalay I, 157.

⁷⁸¹ Atalay I, 366.

⁷⁸² Atalay I, 368.

⁷⁸³ Atalay I, 75.

⁷⁸⁴ Atalay I, 380.

⁷⁸⁵ Atalay I, 392.

⁷⁸⁶ Atalay III, 61.

⁷⁸⁷ Atalay III, 74.

TOP: “Topık” kelimesinin kısaltılmasıdır⁷⁸⁸.

OL ANINĖ BİRLE ÇÖGEN URDI ÜMLEŞÜ = O onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı⁷⁸⁹.

OL YARMAK UTSUKTI = O oyunda para yutuldu⁷⁹⁰.

ER TOPIKNI ADHRI BİRLE TULDI = Adam topu çatal değnekle vurdu. Bu Türk oyunudur; oynayanların birisi oyunun kendi tarafından başlamasını istediği zaman yukarıda anlattığı şekilde topa vurur. Bu işte kuvetli vuran oyuna başlamış olur, çelik çomak oyununun vurmasında böyle denir⁷⁹¹.

OL MENİNĖ BİRLE TOPIK KAPIŞDI = O benimle top kapıştı (çevgen oyununda top kapıştı)⁷⁹².

OL MENİNĖ BİRLE OYNADI KÖKÜRÇGÜNLEŞÜ = O benimle ortaya güvercin koyarak oyun oynadı⁷⁹³.

OL AT YARIŞDI MENİNĖ BİRLE TAWIŞLANGAŞU = O tavşanı öndül koyarak benimle at yarışı yaptı. Kim arkadaşını geçerse yine odur ve tavşanı o alacaktır⁷⁹⁴.

OL ANINĖ ADHAKIN BAGDATTI = O onun ayağını güreşte sarmaya aldırdı⁷⁹⁵.

YARIŞ: “Yarış, at yarışı”⁷⁹⁶.

⁷⁸⁸ Ataly III, 119.

⁷⁸⁹ Atalay I, 242.

⁷⁹⁰ Atalay I, 242.

⁷⁹¹ Atalay II, 22,23.

⁷⁹² Atalay II, 88.

⁷⁹³ Atalay II, 226.

⁷⁹⁴ Atalay II, 226,227.

⁷⁹⁵ Atalay II, 327.

TANĞUK: “Çevden oyununda gerilen ipten topu geçirebilen adama verilen ipek kumaş parçası”⁷⁹⁷.

OL ANINĞ BİRLE TAYIŞDI = O, onunla kaymakta yarış etti⁷⁹⁸.

OL MENİNĞ BİRLE TOPIK ILIŞDI = O, benimle top asmakta yarıştı (Hangimiz topu daha iyi asacağız diye yarıştı)⁷⁹⁹.

TOPIK: “Çevgenle vurulan top, topaç”⁸⁰⁰.

OL MENİNĞ BİRLE OK ATIŞGAN = O, benimle -yarışmak için- ok atışmak âdetidir⁸⁰¹.

1.6.3. Müzik ve Çalgılar

İKEME: “Bir çeşit saz, kubuz gibi çalınan bir çalgı”⁸⁰².

KUBUZ: “Kubuz, uda benzer bir çalgı”⁸⁰³.

SIBIZGU: “Düdük, boru”⁸⁰⁴.

OL SIBIZGU ÖTÜRDİ = O düdük öttürdü⁸⁰⁵.

KUBUZ KUBZALDI = Kubuz çalındı⁸⁰⁶.

⁷⁹⁶ Atalay III, 10.

⁷⁹⁷ Atalay III, 365.

⁷⁹⁸ Atalay III, 188.

⁷⁹⁹ Atalay I, 190.

⁸⁰⁰ Atalay I, 380.

⁸⁰¹ Atalay I, 157.

⁸⁰² Atalay I, 137.

⁸⁰³ Atalay I, 365.

⁸⁰⁴ Atalay I, 489.

⁸⁰⁵ Atalay I, 176.

YIR: IR = OL YIR YIRLADI = O bir ir, şarkı söyledi⁸⁰⁷.

TOVIL: “Davul”⁸⁰⁸.

BUÇI: “Buçı kupuz= inliyen utlardan bir ut”. Bu kaz goğsü (barbat) adı verilen sazlardan bir sazdır⁸⁰⁹.

YIRAGU: “Çalgıcı, .ağırıcı, şarkıcı”⁸¹⁰.

ER KÖGLENDİ = Adam şarkı söyledi, sakıdı, ırladı⁸¹¹.

KÖĞ: “Şiirin aruzu, ırın ölçüsü, ırlamakta sesin yükselip alçalışı”⁸¹².

BORGUY: “Üflenerek öttürülen boru”⁸¹³.

TÜMRÜK: “Dümrük, def”⁸¹⁴.

KÜWRÜĞ: “Kös, davul”⁸¹⁵.

ÇENĞ:” Zil, çalpara”⁸¹⁶.

⁸⁰⁶ Atalay II, 235.

⁸⁰⁷ Atalay III,3.

⁸⁰⁸ Atalay III, 165.

⁸⁰⁹ Atalay III, 173.

⁸¹⁰ Atalay III, 36.

⁸¹¹ Atalay II, 253.

⁸¹² Atalay III, 131.

⁸¹³ Atalay III, 241.

⁸¹⁴ Atalay I, 478.

⁸¹⁵ Atalay I, 479.

⁸¹⁶ Atalay III, 357.

1.6.4. Bayram, Eğlence

BEDHREM= BEYREM: “Bayram, halk arasında gülme, sevinme”. Bir yer ışıklarla çiçeklerle bezendiği zaman “bedhrem yer” gönlü açan yer demektir⁸¹⁷.

YİĞTLERİĞ İŞLATU, YIGAÇ YEMİŞ IRGATU, KOLAN KEYİK AWLATU, BEDHREM KILIP AWNALIM = Gençleri çalıştırarak, meyve toplatarak, kolan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım⁸¹⁸.

SUGDIÇ: Kışın sıra ile dostlar arasında yapılan şölen, gezek ziyafeti⁸¹⁹.

ŞENBUY: “Başka bir davetten sonra geceleyin gidilen içki ziyafeti”⁸²⁰.

KIZLAR KUBZAŞDI = Kızlar, cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar⁸²¹.

YALNĞU: “Cariyelerin oynadığı bir oyundur”. İpin iki ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır, ortasına cariyeye oturur, ayağıyla yeri teper, böylelikle kah yükselir, alçalır (salıncak oyunu)⁸²².

SÜÇRÜK: “Çece toplantısı, müsamere”. Oğular “sürçek” derler⁸²³.

TOY: “Ordu kurağı, ordu karargâhı”. Bu sözden alınarak “Xan toy” denir ki, “Hakanın ordu kurduğu yer” demektir⁸²⁴.

TABUZGUK: “Bilmece”⁸²⁵.

⁸¹⁷ Atalay I, 484.

⁸¹⁸ Atalay I, 263.

⁸¹⁹ Atalay I, 455.

⁸²⁰ Atalay III, 239.

⁸²¹ Atalay II, 220.

⁸²² Atalay III, 380.

⁸²³ Atalay I, 478.

⁸²⁴ Atalay III, 141.

⁸²⁵ Atalay I, 502.

TAPZUĞ: “Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece”. Tapuzguk tapuzdum = Bilmece sordum⁸²⁶.

KEPİT: “İçki içilen yer, meyhane”⁸²⁷.

KESTEM: “ Geceleyin davetsiz gelen adamlara verilen içki ziyafeti”⁸²⁸.

ESRÜK AYILDI = Sarhoş ayıldı⁸²⁹.

1.7. Yolculuk, Haberleşme

ERTİK: “ İşsel yol”⁸³⁰.

ULAĞ: “Ulak”. Bey’in emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye kadar bindiği at⁸³¹.

ULINÇ: Ulinç yol = doğru olmayan kıvrımlı yol⁸³².

ULA: “ Kırdan belge, alamet”. Ula bolsa yol azmas, Bilig bolsa söz yazmas = alamet olasa yol azmaz, bilgi bulunsa söz şaşmaz (Kırlarda yolu gösteren alamet olursa yol şaşmaz, bir kişide akıl bulunursa sözünde yanılmaz)⁸³³.

KÖÇ: “Göç”⁸³⁴.

⁸²⁶ Atalay I, 462.

⁸²⁷ Atalay I, 367.

⁸²⁸ Atalay I, 485.

⁸²⁹ Atalay I, 194.

⁸³⁰ Atalay I, 103.

⁸³¹ Atalay I, 122.

⁸³² Atalay I, 133.

⁸³³ Atalay I, 92.

⁸³⁴ Atalay I, 321.

KÖPRÜĞ: “ Köprü”⁸³⁵.

TÜŞ: “ Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman”⁸³⁶.

OL TEWEYGE YÜK YÜDHÜRDİ = O, deveye yük yükledi⁸³⁷.

KANĞLI: “Kağrı, üstüne ağırlık yükletilen kağrı arabası”⁸³⁸.

ÇAGIR: Çığır yol = dar, küçük yol⁸³⁹.

KÖLÜK : “Arka, gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan”⁸⁴⁰.

KÜBEN: “Deve hamutunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve ona benzer bir şey”⁸⁴¹.

TUZGU: “Yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkardıkları yemek”⁸⁴².

ÇUFGA: “Çabuk gitmek isteyen bir postacının yoldan alıp, başkasını buluncaya kadar binip gittiği at”⁸⁴³.

BARKIN KİSİ = Kendisini yolundan hiçbir şeyin alıkoymadığı yolcu⁸⁴⁴.

KONUĞLUĞ: Konukluğ öw= konuğu olan ev⁸⁴⁵.

⁸³⁵ Atalay I, 478.

⁸³⁶ Atalay I, 330.

⁸³⁷ Atalay III, 67.

⁸³⁸ Atalay III, 379.

⁸³⁹ Atalay I, 363.

⁸⁴⁰ Atalay I, 392.

⁸⁴¹ Atalay I, 404.

⁸⁴² Atalay I, 424.

⁸⁴³ Atalay I, 424.

⁸⁴⁴ Atalay I, 444.

⁸⁴⁵ Atalay I, 498.

ÇUMUŞLUK : “Aptesane, ayakyolu”⁸⁴⁶.

KONUKLUK: Konukluk öw= konuk için ayrılan ev, şölen evi⁸⁴⁷.

YUMUŞ: “ İki veya ikiden ziyade kimse arasında elçilik”⁸⁴⁸.

YOLAK: “Çığır, cılka, kırlarda bulunur küçük yol”⁸⁴⁹.

YORIGU YER : “Yürüyecek yer”⁸⁵⁰.

YOLSIZ: “Yolunu azıtan kimse”⁸⁵¹.

TAR: “Kelek”. Irmaklarda karşıya geçerken leğen biçimindeki bir çeşit kayıktır. Bu tulumların başları bağlanarak şişirilir, birbirine bağlanır. Suyun üzerinde dam gibi üzerine oturularak su geçirilir. Kamış, ağaç dallarından yapılır⁸⁵².

SAL: “Keleklerden veya sazdan yapılan sal”⁸⁵³.

KAYGIT: “Kayık”⁸⁵⁴.

BİR YOL BİRİĞ SATGADI= Bir yola çatıldı (güneyden gelen yol batıdan gelen yol ile çatıştı)⁸⁵⁵.

KİMİ: “Gemi”. “Gemi içerisinde oturup İla suyunu- bu, büyük bir ırmaktır- geçtik. Uygurlardan yana yöneldik, Mınlak elini açtık” denmektedir⁸⁵⁶.

⁸⁴⁶ Atalay I, 503.

⁸⁴⁷ Atalay I, 504.

⁸⁴⁸ Atalay III, 12.

⁸⁴⁹ Atalay III, 17.

⁸⁵⁰ Atalay III,36.

⁸⁵¹ Atalay III, 40.

⁸⁵² Atalay III, 148.

⁸⁵³ Atalay III, 156.

⁸⁵⁴ Atalay III, 175.

⁸⁵⁵ Atalay III, 288.

KÜRGEK: “Gemi küreği ve her çeşit kürek”⁸⁵⁷.

KEMİ: “Gemi”. Oğuzca ve Kıpçakça⁸⁵⁸.

TAMGA: “Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir kolu. Gemilerin demir attıkları iskele veya limana da “tamga” denir”⁸⁵⁹.

ARKIŞ: “Kervan”. Yırak yer sawın arkış keldürür = uzak yerin salığını kerven getirir⁸⁶⁰.

KARGU: “Dağ tepelerinde minare biçiminde yapılan yaoı olup duşman geldiği zaman herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır”⁸⁶¹.

EŞKİN: “Uzun yol”⁸⁶².

EŞKİNCİ: “Koşa koşa giden at postası”⁸⁶³.

OL EWGW BİTİK ÖTGÜRDÜ = O, eve mektup gönderdi⁸⁶⁴.

UÇAN: “İki yelkenli gemi”⁸⁶⁵.

YÜGÜRGEN: “Koşucu. Çinden çıkarak İslam diyarına gelmek üzere olan kervandan daha önce, onların mektubunu, haberlerini getiren kişi”⁸⁶⁶.

⁸⁵⁶ Atalay III, 235.

⁸⁵⁷ Atalay II, 389.

⁸⁵⁸ Atalay III, 235.

⁸⁵⁹ Atalay I, 424.

⁸⁶⁰ Atalay I, 97.

⁸⁶¹ Atalay I, 426.

⁸⁶² Atalay I, 109.

⁸⁶³ Atalay I, 109.

⁸⁶⁴ Atalay I, 226.

⁸⁶⁵ Atalay I, 122.

⁸⁶⁶ Atalay III, 54.

KEWÇİ: “Uygur illerine kadar Kaşgar’da kullanılan hububat ölçüsüdür”. On rıtl alır. 1 rıtl = 12 okka⁸⁶⁷.

1.8. İktisadi Hayat

1.8.1. Tarımcılık

ÜGÜR: “Darı”⁸⁶⁸.

ARPA: “Arpa”⁸⁶⁹.

ARPAGAN: “Arpaya benzer bir bitkidir”⁸⁷⁰.

AŞLIK: “Buğday”⁸⁷¹.

TUTURGAN: “Pirinç döğü”⁸⁷².

OL TARIĞ ÜGİTTİ = O buğday öğüttü⁸⁷³.

ARPA ÖKÜR BİRLE KATILDI= Arpa darı ile karıştırıldı⁸⁷⁴.

ÜGÜR: “Darı”. Oğuzlar bunu bilmez⁸⁷⁵.

YAĞ ÜGÜRİ: “Susam”⁸⁷⁶.

⁸⁶⁷ Atalay I, 417.

⁸⁶⁸ Atalay I, 54.

⁸⁶⁹ Atalay I, 123.

⁸⁷⁰ Atalay I, 140.

⁸⁷¹ Atalay I, 320.

⁸⁷² Atalay I, 521.

⁸⁷³ Atalay I, 213.

⁸⁷⁴ Atalay I, 121.

⁸⁷⁵ Atalay I, 54.

⁸⁷⁶ Atalay I, 54.

KÜÇ: “Susam, künçü”. Suasam yağına “küç yağı” denir⁸⁷⁷.

YÜGÜRGÜN: “Darı gibi kırmızı taneleri bulunan bir bitkidir; bunu Türkmenler yer”⁸⁷⁸.

BURÇAK: “Burçak”⁸⁷⁹.

KONAK: “Çavdar. Konak başı sedhregi yeg = çavdar başının seyreği iyidir, çünkü daneler seyrek olursa büyük olur, çok olursa küçük olur”⁸⁸⁰.

BUGDAY: “Buğday”⁸⁸¹.

TUPUNLUĞ TARIĞ: “Kesmikli buğday”⁸⁸².

OL SUWUĞ BÜKDİ= O suyu durdurdu önüne yaptığı görmeçle büğet ile suyu topladı⁸⁸³.

ET: “Yumuşak yer yumuşak toprak”⁸⁸⁴.

EKİN: Bir ekin yer= bir ekişte ekilecek kadar olan yer⁸⁸⁵.

EGİN: “Çiftlik”⁸⁸⁶.

AŞU: “Kırmızı toprak”⁸⁸⁷.

⁸⁷⁷ Atalay III, 121.

⁸⁷⁸ Atalay III, 54.

⁸⁷⁹ Atalay I, 466.

⁸⁸⁰ Atalay I, 384.

⁸⁸¹ Atalay III, 240.

⁸⁸² Atalay I, 499.

⁸⁸³ Atalay II, 19.

⁸⁸⁴ Atalay I, 35.

⁸⁸⁵ Atalay I, 78.

⁸⁸⁶ Atalay I, 78.

⁸⁸⁷ Atalay I, 89.

ÜĞÜRLÜK: “Darı konulan yer”⁸⁸⁸.

TATIR YER: “Suyu ağacı olmayan yer”⁸⁸⁹.

TARIGLAĞ: “Tarla ekerge”⁸⁹⁰.

TEBİZ YER: “Çorak Yer”⁸⁹¹.

TARIĞ: “Ekin”. Bütün Türklere buğday yalnız oğuzlarda darı deniyor. Buğdaya aşlık denir⁸⁹².

SABAN: “Çiftçilik”. Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas = tarla ekilip sürülürken kavg olursa, harmanda, çeç zamanında gürültü olmaz⁸⁹³.

TATIRLIĞ: Tatırlığı yer= toprağı düz olmakla beraber sert olan yer⁸⁹⁴.

ART: “Sarp yer”⁸⁹⁵.

TAZ YER= Bitkisi az olan çorak yer⁸⁹⁶.

TARIĞÇI: “Ekinci çiftçi”⁸⁹⁷.

ÇALANĞ: Çalanğ yer = yanmış gibi siyah ot bitmeyen, çorak yer⁸⁹⁸.

⁸⁸⁸ Atalay I, 152.

⁸⁸⁹ Atalay I, 365.

⁸⁹⁰ Atalay I, 496.

⁸⁹¹ Atalay I, 365.

⁸⁹² Atalay I, 320.

⁸⁹³ Atalay I, 402.

⁸⁹⁴ Atalay I, 494.

⁸⁹⁵ Atalay III, 4.

⁸⁹⁶ Atalay III, 149.

⁸⁹⁷ Atalay III, 242.

⁸⁹⁸ Atalay III, 371.

YIGAÇ: “Fersah, eski bir çeşit yer ölçüsü”. 1 fersah = 12000 arşın⁸⁹⁹.

KIĞ: “Toprağı kabartmak için kullanılan gübre”⁹⁰⁰.

OL YERİĞ SAPANLADI = O, yeri sapanla sürdü⁹⁰¹.

YER ETİZLENDİ= Yer ölçüldü yer ekilmek için parçalara ayrıldı⁹⁰².

TIŞ: “Sapan demiri”⁹⁰³.

BUKURSİ: “Sapan demiri”⁹⁰⁴.

AMAÇ: “Çift öküzlü tarım aygıtları”⁹⁰⁵.

OL ÖZİNĞE TARIĞ EKİNDİ= O kendisi için tohum ekti⁹⁰⁶.

ESDİ: Tariğ esdi= tohum savurdu⁹⁰⁷.

URUKLUK: Urukluğ buğday=tohumluk için saklanan buğday⁹⁰⁸.

EKİNDİ: “Ekilen tohum”⁹⁰⁹.

URUĞ: “Tane tohum”⁹¹⁰.

⁸⁹⁹ Atalay III, 8.

⁹⁰⁰ Atalay III, 129.

⁹⁰¹ Atalay III, 342.

⁹⁰² Atalay I, 292.

⁹⁰³ Atalay III, 125.

⁹⁰⁴ Atalay III, 242.

⁹⁰⁵ Atalay I, 52.

⁹⁰⁶ Atalay I, 203.

⁹⁰⁷ Atalay I, 165.

⁹⁰⁸ Atalay I, 150.

⁹⁰⁹ Atalay III, 103.

PAMUK: “Pamuk”⁹¹¹.

ÇİĞİT: “Pamuk çekirdeği”⁹¹².

KEPEZLİK: “Pamukluk, pamuk biten yer”⁹¹³.

BELİKLİK KEPEZ: “Fital yapmak için hazırlanmış olan pamuk”⁹¹⁴.

BALDIR: Baldır tarıĝ = ilkbahar başlangıcında ekilen ekin en iyi ekin vakti budur⁹¹⁵.

ORGAK: “Orak”⁹¹⁶.

KETMEN: “Yeri kazmak için kullanılan aygıt”⁹¹⁷.

ER ARIK KAZDI= Adam arık kazdı⁹¹⁸.

TARIĞ SUWALDI= Ekin sulandı⁹¹⁹.

TUĞ: “Su bendi, büvet, germeç”. Suwka tuğ ur = suya germeç ger, büvet yap⁹²⁰.

OL ANĞAR KADHAĞ KAZTURDI= O ona kanal ırmak kazdırdı⁹²¹.

⁹¹⁰ Atalay I, 54.

⁹¹¹ Atalay I, 380.

⁹¹² Atalay I, 356.

⁹¹³ Atalay I, 507.

⁹¹⁴ Atalay I, 510.

⁹¹⁵ Atalay I, 456.

⁹¹⁶ Atalay I, 119.

⁹¹⁷ Atalay I, 444.

⁹¹⁸ Atalay II, 10.

⁹¹⁹ Atalay II, 125.

⁹²⁰ Atalay III, 127.

⁹²¹ Atalay II, 190.

TARIĞ OTULDI = Otlar kesildi, başı vuruldu. Ekini bozan ve fena yapan her bitki için de böyle denir⁹²².

OL KAKRATGU KAKRATTI = O, kaçırarak şey çaldı (o, serçe ve serçeye benzer kuşlatı ekinden kaçırmak için bekçi davulunu çaldı)⁹²³.

OL OT ORDİ = O, ot kesti, biçti. Biçilen ekin ve diğer şeyler için de böyle denir⁹²⁴.

TARIĞ ORULDI = Ekin biçildi⁹²⁵.

ANGİZ: “Anız”. Buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra tarlada kalan biçilmiş kökler⁹²⁶.

ER TARIĞ SAWURDI= Adam ekin savurdu ⁹²⁷.

OL MANĞA TARIĞ TÖKÜŞDİ= O bana harmanda ekin dövmekte yardım etti⁹²⁸.

KUNDIGU: “Düğün harman döven”⁹²⁹.

OP: “Harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz”⁹³⁰.

ARITGAN: “O adam hep buğday ayıklar”⁹³¹.

⁹²² Atalay I, 193.

⁹²³ Atalay II, 334.

⁹²⁴ Atalay I, 172.

⁹²⁵ Atalay I, 194.

⁹²⁶ Atalay I, 94.

⁹²⁷ Atalay II, 82.

⁹²⁸ Atalay II, 106.

⁹²⁹ Atalay I, 491.

⁹³⁰ Atalay I, 34.

⁹³¹ Atalay I, 154.

ADHRI: “Buğday temizlemek için kullanılan aygıt”⁹³².

KAVUK: “Kepek darı kepeği”. Un’un elemesi ile elde edilen kepek, hayvan yemi olarak kullanılıyordu. Barsganlılar ise kepeğe “sökti” demektedir⁹³³.

TOKMAK: “Saplı ağaçtan yuvarlak tokmak”. Buğday dövmek çamaşır yıkamaya yarar⁹³⁴.

TÖGİ: “Darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü”⁹³⁵.

OL ANĞAR KAPKA UN OYUŞDI = O ona çuvala veya dağarcığa un basmakta yardım etti⁹³⁶.

TARIGLIĞ YER: Ekin bulunan yer= ambara⁹³⁷.

YEMEÇÜK: “Buğday taşınan küçük çuval”⁹³⁸.

OL TARIĞ YIGDI= O buğday topladı⁹³⁹.

OL MANĞA BUĞDAY YIGIŞDI= O bana buğday yığmakta yardım etti⁹⁴⁰.

BALA: “Bir adamın işlerinde kendisine yardım eden kimse, çırak”. Bu çok kere çiftlik işlerinde kullanılır⁹⁴¹.

YORINÇA: “Yonca”⁹⁴².

⁹³² Atalay I, 126.

⁹³³ Atalay III, 165.

⁹³⁴ Atalay III, 177.

⁹³⁵ Atalay III, 229.

⁹³⁶ Atalay I, 268.

⁹³⁷ Atalay I, 496.

⁹³⁸ Atalay III, 48.

⁹³⁹ Atalay III, 61.

⁹⁴⁰ Atalay III, 73.

⁹⁴¹ Atalay III, 232.

MINGUY: “ Bir çeşit hamur olup bununla kâğıt yapıştırılır”⁹⁴³.

YİTİM: “Keten tohumudur. Bu susam tanesi gibidir, lakin kırmızı olur, yağı kandilde kullanılır”⁹⁴⁴.

1.8.2. Hayvancılık

OP: “Harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz”⁹⁴⁵.

AT: “At”. “Kuşkatım er atın savında da” girmiştir. Kuş kanadı ile er atıyla⁹⁴⁶.

İRİK: “4 yaşına girmek üzere bulunan koyun”⁹⁴⁷.

OR: Or at= donuk kırmızı ile sarı arasında bulunan at⁹⁴⁸.

ÖK: “Orta yaşı bulup büyümüş hayvan”⁹⁴⁹.

OY: Oy at= yağız at⁹⁵⁰.

UGAR: Ugar at= anında akı olan at⁹⁵¹.

ÖGÜR: “Koyun geyik bağırtlak kuşu cariye deve gibi şeylerin toplu bir halde bulunması, bu gibi şeylerin sürüsü”⁹⁵².

⁹⁴² Atalay III,375.

⁹⁴³ Atalay III, 241.

⁹⁴⁴ Atalay III, 24.

⁹⁴⁵ Atalay I, 34.

⁹⁴⁶ Atalay I, 34.

⁹⁴⁷ Atalay I, 43.

⁹⁴⁸ Atalay I, 45.

⁹⁴⁹ Atalay I, 48.

⁹⁵⁰ Atalay I, 49.

⁹⁵¹ Atalay I, 53.

⁹⁵² Atalay I, 54.

ÖKÜZ: “Öküz”⁹⁵³.

OZUK: Ozuk at= koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başka atları geçen at⁹⁵⁴.

ERİK: Erik yıldı= Yorga hayvan⁹⁵⁵.

ENÜK: “Hayvan yavrusu”⁹⁵⁶.

ERKEÇ: “Erkeç”⁹⁵⁷.

BUZAGU: “Buzağı”⁹⁵⁸.

ADHĞIR: “Aygır”⁹⁵⁹.

OLDUK: Olduk at= Nalsız at⁹⁶⁰.

ÜDHREK: “Tüyleri ürpermiş insan ve hayvan”⁹⁶¹.

ARKUN: “Yaban aygırı ile evci kısraktan olan at koşuyu en çok bu atlar kazanır”⁹⁶².

ARTUT: “At ve ata benzer armağan olup, Beylere ve başkalarına verilir sonradan bu kelime her türlü armağan için kullanılmıştır”⁹⁶³.

⁹⁵³ Atalay I, 59.

⁹⁵⁴ Atalay I, 66.

⁹⁵⁵ Atalay I, 70.

⁹⁵⁶ Atalay I, 72.

⁹⁵⁷ Atalay I, 95.

⁹⁵⁸ Atalay I, 446.

⁹⁵⁹ Atalay I, 195.

⁹⁶⁰ Atalay I, 101.

⁹⁶¹ Atalay I, 103.

⁹⁶² Atalay I, 107.

EŞGEK: “Eşek”⁹⁶⁴.

İNGEK: “İnek oğuzlar kaplumbağanın dişisine de ingek derleredir”⁹⁶⁵.

İKTÜ: “Etki, eve beslenen hayvan”⁹⁶⁶.

OĞLAK: “Oğlak”⁹⁶⁷.

KÖRPE: “Mevsimi geçtikten sonra çıkan nesneye denir. Vakti geçtikten sonra doğan kuzu, köşek, dana gibi şeylere de “körpe” denir”⁹⁶⁸.

İNĞAN: “Dişi deve”⁹⁶⁹.

İĞİŞ AT: “Harınlaşmış, inatlaşan at”⁹⁷⁰.

EKÇÜ: “Keçi”⁹⁷¹.

ADHMA: Adhma yıllık = yaşlı olduğu için yük vurulmayıp bırakılan hayvan⁹⁷².

İKILAÇ: “Yakışıklı yügrük at”⁹⁷³.

KAŞGA KOY: “Başı ak başka yerleri kara olan koyun”⁹⁷⁴.

⁹⁶³ Atalay I, 109.

⁹⁶⁴ Atalay I, 111.

⁹⁶⁵ Atalay I, 111.

⁹⁶⁶ Atalay I, 114.

⁹⁶⁷ Atalay I, 119.

⁹⁶⁸ Atalay I, 415.

⁹⁶⁹ Atalay I, 120.

⁹⁷⁰ Atalay I, 122.

⁹⁷¹ Atalay I, 128.

⁹⁷² Atalay I, 129.

⁹⁷³ Atalay I, 149.

⁹⁷⁴ Atalay I, 426.

KAŞGA AT: “Yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at”⁹⁷⁵.

AZIGLIĞ: “Azıklık at azısı belirmiş olan at”⁹⁷⁶.

ÖGÜRLÜG: “Ögürlük er koyun ve benzeri hayvanlardan”⁹⁷⁷.

SIP: “İki yaşına girmiş olan tay”⁹⁷⁸.

KOÇ: Koçğar-= Koç⁹⁷⁹.

TOK YILKI: “Boynuzsuz hayvan”⁹⁸⁰.

ÇİK-ÇİK, ÇÖK-ÇÖK: “Keçiyi deveyi çağırmak için kullanılır”⁹⁸¹.

BÜL AT: “Ayaklarında aklık bulunan at”⁹⁸².

TÜM KARA AT: “Düz kara at”⁹⁸³.

TÜM TORUĞ AT: “Düz tamamen doru at”⁹⁸⁴.

KÖÇÜT: “At”⁹⁸⁵.

TİTİR: “Dişi deve”⁹⁸⁶.

⁹⁷⁵ Atalay I, 426.

⁹⁷⁶ Atalay I, 147.

⁹⁷⁷ Atalay I, 152.

⁹⁷⁸ Atalay I, 207.

⁹⁷⁹ Atalay I, 321.

⁹⁸⁰ Atalay I, 332.

⁹⁸¹ Atalay I, 334.

⁹⁸² Atalay I, 335.

⁹⁸³ Atalay I, 338.

⁹⁸⁴ Atalay I, 338.

⁹⁸⁵ Atalay I, 357.

⁹⁸⁶ Atalay I, 361.

SIGIR: “Sığır”⁹⁸⁷.

KATIR: “Katır”⁹⁸⁸.

KISIR: “Kısır”. Doğurmayan kadın veya hayvan⁹⁸⁹.

TÜKÜZ AT: “Alnında bir parça beyaz bulunan at”⁹⁹⁰.

KUTUZ: “Yaban sığırı”⁹⁹¹.

ÇEPİŞ: “Altı aylık keçi yavrusu”⁹⁹².

BULAK AT: “Boyuna kısa sırtı geniş at”⁹⁹³.

TİŞEK: “Şişek iki yaşını bitirerek üçü basmış olan koyun”⁹⁹⁴.

ŞEŞÜK: Şeşük at=çözülmüş at⁹⁹⁵.

BAŞIL KOY: “Tepesinde beyazı bulunan koyun”⁹⁹⁶.

KEWEL: “Kevel at”⁹⁹⁷.

TORUM: “Deve yavrusu”⁹⁹⁸.

⁹⁸⁷ Atalay I, 364.

⁹⁸⁸ Atalay I, 364.

⁹⁸⁹ Atalay I, 364.

⁹⁹⁰ Atalay I, 365.

⁹⁹¹ Atalay I, 365.

⁹⁹² Atalay I, 368.

⁹⁹³ Atalay I, 379.

⁹⁹⁴ Atalay I, 387.

⁹⁹⁵ Atalay I, 390.

⁹⁹⁶ Atalay I, 392.

⁹⁹⁷ Atalay I, 395.

⁹⁹⁸ Atalay I, 396.

TOKUM: “Boğazlanacak hayvan en çok boğazlanacak at için kullanılır”⁹⁹⁹.

TADHUN: “Tosun iki yaşında olan sığır”¹⁰⁰⁰.

KULUN: “Tay”¹⁰⁰¹.

SOKAR: “Boynuzsuz olan her hayvan”¹⁰⁰².

TUSAĞ: “Köstek at ayağına vurulan bukağı”¹⁰⁰³.

TÜLEK: Tülek yılkı = tüleyen kış tüyünü döken hayvan¹⁰⁰⁴.

BOGRA: “Deve aygırı”¹⁰⁰⁵.

SALGA: “Salga at gem almaz”. Başı sert at¹⁰⁰⁶.

KETKİ AT: “Sırtı dar yanları geniş at”¹⁰⁰⁷.

TOKLU: “Altı aylık kuzu”¹⁰⁰⁸.

ÇINDAN AT: “Gül renkli kula renkli at”¹⁰⁰⁹.

BAKLAN: Baklan kuzu= taze semiz kuzu¹⁰¹⁰.

⁹⁹⁹ Atalay I, 396.

¹⁰⁰⁰ Atalay I, 400.

¹⁰⁰¹ Atalay I, 404.

¹⁰⁰² Atalay I, 411.

¹⁰⁰³ Atalay I, 411.

¹⁰⁰⁴ Atalay I, 412.

¹⁰⁰⁵ Atalay I, 420.

¹⁰⁰⁶ Atalay I, 425.

¹⁰⁰⁷ Atalay I, 430.

¹⁰⁰⁸ Atalay I, 431.

¹⁰⁰⁹ Atalay I, 436.

¹⁰¹⁰ Atalay I, 444.

MUNDUZ: Munduz yorga at- yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at¹⁰¹¹.

SAGLIK: “Dişi koyun”¹⁰¹².

BAŞGIL: Başgıl yilkı = başı beyaz dört ayaklı havan türü¹⁰¹³.

BOGRUL: Bogrul koy=boğazı beyaz koyun¹⁰¹⁴.

BÜKTEL AT: “Yası arkalı oturamalı at”¹⁰¹⁵.

BÖGRÜL AT: “Böğürleri ak olan at”¹⁰¹⁶.

TARGIL YILKI: “Sirtında akli karalı çiziler bulanana alacalı her hayvan”¹⁰¹⁷.

KARTAL KOY: “Akli karalı koyun”¹⁰¹⁸.

KIZGUL AT: “Donu boz ile kır arasında olan at”¹⁰¹⁹.

TEKÜZLİĞ: “Alını akıtmalı at”¹⁰²⁰.

YUND: “At”. Yund eti yapar = At eti mis gibi kokar (at eti pişirdikten sonra soğumaya bırakılır o zaman etten güzel bir koku çıkar¹⁰²¹).

YILKI: “Dört ayaklı hayvanlara verilen genel isim”¹⁰²².

¹⁰¹¹ Atalay I, 458.

¹⁰¹² Atalay I, 471.

¹⁰¹³ Atalay I, 481.

¹⁰¹⁴ Atalay I, 481.

¹⁰¹⁵ Atalay I, 481.

¹⁰¹⁶ Atalay I, 481.

¹⁰¹⁷ Atalay I, 482.

¹⁰¹⁸ Atalay I, 483.

¹⁰¹⁹ Atalay I, 483.

¹⁰²⁰ Atalay I, 507.

¹⁰²¹ Atalay III, 7.

YELKİN AT: “Yeklin= Koşar atlı”¹⁰²³ .

YÜGRÜK AT: “Koşucu at”¹⁰²⁴ .

YABITAK AT: “Üzerinde eğeri ve çulu bulunmayan at”¹⁰²⁵ .

YILKI YUTIKTI: Yılkı yutadı=Yılkı ve davar kardan öldü¹⁰²⁶ .

TADUN: “Bir yaşındaki buzağı”¹⁰²⁷ .

TEWEY: “Deve”¹⁰²⁸ .

KULA AT: “Kula renkli at”¹⁰²⁹ .

OT: “Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad”¹⁰³⁰ .

ARUT: Arut ot- bir yıl önce artan kuru ot¹⁰³¹ .

OLUK:”Ağaç kütüğünden yemlik gibi oyularak içerisinde şıra soğutulan hayvan sulanan yalak”¹⁰³² .

AGIL: “Koyun yatağı”¹⁰³³ .

¹⁰²² Atalay III, 34.

¹⁰²³ Atalay III, 37.

¹⁰²⁴ Atalay III, 45.

¹⁰²⁵ Atalay III, 38.

¹⁰²⁶ Atalay III, 76.

¹⁰²⁷ Atalay III, 171.

¹⁰²⁸ Atalay III, 225.

¹⁰²⁹ Atalay III, 233.

¹⁰³⁰ Atalay I, 35.

¹⁰³¹ Atalay I, 50.

¹⁰³² Atalay I, 67.

¹⁰³³ Atalay I, 73.

ATAN: “İğdiş edilmiş deve”¹⁰³⁴.

ARAN: “At tavlası, ahır”¹⁰³⁵.

UDHLUK: “Sığır gibi hayvanların ahırda yattığı yer”¹⁰³⁶.

EKDİ: “Sığır koyun gibi hayvanların kesildiği yer”¹⁰³⁷.

KELEP: “Bir çeşit ot davarı çabuk semirtir”¹⁰³⁸.

TEZEK: “At gübresi”¹⁰³⁹.

TÜLEK: “Dört ayaklı hayvanların tüyelerinden attıkları sıra”¹⁰⁴⁰.

ÇOBAN: “Köy büyüğünün muhtarının yamağı”¹⁰⁴¹.

KÖGEN: “İlmikli köstek süt sağılacağı zaman hayvanın ayağına vurulur”¹⁰⁴².

KUŞGUN: “Hayvanların yediği taze kamaş”¹⁰⁴³.

SUWLAĞ: “Hayvan sulanacak yer”¹⁰⁴⁴.

ER ATTIN KİŞEN SEÇDİ= Adam attan köstek çözdü¹⁰⁴⁵.

¹⁰³⁴ Atalay I, 75.

¹⁰³⁵ Atalay I, 76.

¹⁰³⁶ Atalay I, 98.

¹⁰³⁷ Atalay I, 121.

¹⁰³⁸ Atalay I, 353.

¹⁰³⁹ Atalay I, 386.

¹⁰⁴⁰ Atalay I, 387.

¹⁰⁴¹ Atalay I, 402.

¹⁰⁴² Atalay I, 415.

¹⁰⁴³ Atalay I, 440.

¹⁰⁴⁴ Atalay I, 464.

¹⁰⁴⁵ Atalay II, 14.

YAZAK: “Otlak”¹⁰⁴⁶.

YALU: “Taylara bağlamak için kullanılan ip örk”. Kısraıkları sağılacakları zaman bir iple bağlanır¹⁰⁴⁷.

YARGUÇ: “Eşek sürmek için kullanılan değnek”¹⁰⁴⁸.

YAYLAĞ: “Yayla yazlanılan yer”¹⁰⁴⁹.

1.8.3. Avcılık

AW: “Av”¹⁰⁵⁰.

ÜÇLÜÇ: “Başları bir demirle birleştirilip üç çubukla yapılan tavşan tuzağı”¹⁰⁵¹.

ADHGIRAK: “Kulakları ak vücudunun diğer tarafı kara olan geyik”¹⁰⁵².

EDHERGEN: “Bu köpek yaban hayvanın avını çok aramaktadır”¹⁰⁵³.

SIGIR: “Hanların halk ile beraber yaptıkları bir çeşit av”¹⁰⁵⁴.

TUZAK: “Av için kullanılan tuzak”¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁴⁶ Atalay III, 16.

¹⁰⁴⁷ Atalay III, 26.

¹⁰⁴⁸ Atalay III, 38.

¹⁰⁴⁹ Atalay III, 47.

¹⁰⁵⁰ Atalay I, 81.

¹⁰⁵¹ Atalay I, 95.

¹⁰⁵² Atalay I, 141.

¹⁰⁵³ Atalay I, 152.

¹⁰⁵⁴ Atalay I, 364.

¹⁰⁵⁵ Atalay I, 380.

TÜWEK: “Yaş söğüt ağacının veya benzer bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konularak atılır”. Bu borudan dahi yapılabilir¹⁰⁵⁶.

OL İTIĞ KEYİKGE ÜŞGÜRDÜ= O köpeğini geyiğe kışkırttı¹⁰⁵⁷.

İT KEYİKNİ KOWDU= İt avı kovdu kovaladı¹⁰⁵⁸.

SAÇRATGU= Tuzak çeşidi: Çatalı birleşik iki dal alınır dallar arasına çengeller bulunan ipler bağlanır sonra toprağa gömülür üzerine tane dökülür. Kuş taneleri toplamak için indiğinde çengel boynuna yani ayağına takılarak yakalanır¹⁰⁵⁹.

YAPGAK: “Kuş avlanan bir çeşit tuzak”¹⁰⁶⁰.

TOR: “Tuzak kuş balık avlanan ağ”¹⁰⁶¹.

İZDENĞ: Balık avlanan bir çeşit ağ yaş ağaç çubukları suyun içinde dizilir çayın ortasında bir kapı bırakılır ağ kapının ağzına konur. Balıklar ağa girer girmez hemen çıkarılır¹⁰⁶².

ARGAĞ: “Balık avlamak için kullanılan ucu eğir demir olta”¹⁰⁶³.

IRGAĞ: “Donmuş olan buzu buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca”¹⁰⁶⁴.

ÇAPAK: “Türk gölünde bulunan ufak bir balık”¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁵⁶ Atalay I, 388.

¹⁰⁵⁷ Atalay I, 228.

¹⁰⁵⁸ Atalay II, 16.

¹⁰⁵⁹ Atalay II, 331.

¹⁰⁶⁰ Atalay III, 42.

¹⁰⁶¹ Atalay III, 121.

¹⁰⁶² Atalay I, 116.

¹⁰⁶³ Atalay I, 143.

¹⁰⁶⁴ Atalay I, 141.

ÇANKA: “Bir çeşit tuzak”¹⁰⁶⁶.

BAŞGAN: “50 rıttıdan 100 rıttı kadar olan büyük balık”¹⁰⁶⁷.

1.8.4. Sanayi

AYAK: “Kap”¹⁰⁶⁸.

OLMA : “Çanak çömlek”¹⁰⁶⁹.

KÖZÜÇLÜK TİTİK: “Çömlek yapmak için ayrılan çamur”¹⁰⁷⁰.

TOY: “Çanak yapılan çamur”¹⁰⁷¹.

TOY AŞIÇ: “Çömlek”¹⁰⁷².

AYAK AŞLALDI = Kâse kenetlendi¹⁰⁷³.

ARUMDHUN: “Boya”¹⁰⁷⁴.

AYAK SIRLANDI =Kap sırlandı (üzerine nakış vurulmak için kaba sır sürüldü)¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁶⁵ Atalay I, 380.

¹⁰⁶⁶ Atalay I, 427.

¹⁰⁶⁷ Atalay I, 438.

¹⁰⁶⁸ Atalay II, 247.

¹⁰⁶⁹ Atalay I, 130.

¹⁰⁷⁰ Atalay I, 506.

¹⁰⁷¹ Atalay III, 141.

¹⁰⁷² Atalay III, 142.

¹⁰⁷³ Atalay I, 295.

¹⁰⁷⁴ Atalay I, 138.

¹⁰⁷⁵ Atalay II, 247.

AYAKÇI AYAK SIRLADI = Kâseci çanakçı kâse boyadı¹⁰⁷⁶.

SAL: “Sır, tutkaldan yapılan yapışkan bir şeydir. Çin kaplarına ve buna benzer şeylere sıvanarak üzerine nakış yapılır”¹⁰⁷⁷.

SIR: “Kendisiyle Çin kâseleri cilan alıp üzerine nakış yapılan macun”¹⁰⁷⁸.

SIRLIĞ AYAK = Sırlı, nakışlı kâse¹⁰⁷⁹.

ÜGİT: “Buğday ve buğdaya benzer şeyleri öğütmek”¹⁰⁸⁰.

ÜĞİTÇİ: “Un öğüten kimse”¹⁰⁸¹.

KOGUŞ: “Değirmen oluğu, oluk”¹⁰⁸². Değirmen taşını döndüren çarkı hareket ettirmek amacıyla, çarka suyun akıtıldığı oluk.

TEĞİRMEN: “Değirmen”¹⁰⁸³. Öğütme işinin yapıldığı yer ve işi yaran alet. Divan’ın kayıtlarından anlaşıldığına göre bu değirmen su değirmeni idi.

ER BUGDAY ÜGİDİ = Adam buğday üğüttü¹⁰⁸⁴.

ÇIGRI: “Değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı, ip çıkırığı ve her türlü makara”¹⁰⁸⁵.

TEĞİRMEN TİŞEDİ = Değirmen dişedi (değirmen taşını dişedi, dişlerini keskinleştirdi)¹⁰⁸⁶. “Değirmen taşı” esas öğütme işini yapan aletti. Bu taşın altlı üstlü iki

¹⁰⁷⁶ Atalay III, 296.

¹⁰⁷⁷ Atalay III, 157.

¹⁰⁷⁸ Atalay I, 324.

¹⁰⁷⁹ Atalay I, 324.

¹⁰⁸⁰ Atalay I, 51.

¹⁰⁸¹ Atalay I, 51.

¹⁰⁸² Atalay I, 369.

¹⁰⁸³ Atalay I, 369.

¹⁰⁸⁴ Atalay III, 254.

¹⁰⁸⁵ Atalay I, 421.

tane olduğu muhakkaktır. Üstteki taş bir ağaç parçasının üzerine oturtulur, daha doğrusu iki taş arasına, ağaçtan yapılmış takoz gibi bir şey konulur ve sabit olan alt taşa karşılık üstteki taş bu ağaçtan parça üzerinde dönerdi.

İTEGÜ: “Değirmen taşı üzerine konulan ağaç parçası ki unun biraz kalın olması istenirse taş bununla biraz yukarı kaldırılır, ince olması isterse aşağı indirilir”¹⁰⁸⁷.

SİBEK: “Değirmen taşının kendi üzerine döndüğü demir”¹⁰⁸⁸.

YARMAŞ UN: “İnce un”¹⁰⁸⁹. Değirmen taşının inişi ile elde edilen un.

KAVUK: “Kepek, darı kepeği”. Keza, özellikle darı ve darıya benzer şeylerin kepeğine “kawık” denilmektedir¹⁰⁹⁰.

TEGİRMEN TİŞELDİ = Değirmen dişendi¹⁰⁹¹.

SAP: “Bir söze verilecek cevapta sıra, yanıt. Değirmende tahıl üğütmede, toprak sulamakta sıra, gezek için de böyle denir”¹⁰⁹².

TEMÜRÇİ KILIÇ TOKIDI = Demirci kılıç döğdü, yaptı (demirci kılıç, bıçak ve buna benzer şeyler döğdü)¹⁰⁹³.

TEMÜR: “Demir”¹⁰⁹⁴.

TEMÜRLÜK: “Demir eritilen ve süzülen yer”¹⁰⁹⁵.

¹⁰⁸⁶ Atalay III, 266

¹⁰⁸⁷ Atalay I, 137.

¹⁰⁸⁸ Atalay I, 389.

¹⁰⁸⁹ Atalay III, 40.

¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹¹ Atalay II, 128.

¹⁰⁹² Atalay III, 145.

¹⁰⁹³ Atalay III,268.

¹⁰⁹⁴ Atalay I, 361.

KÖYDE: “Altın ve gümüş eritilerek süzülen ocak”¹⁰⁹⁶.

KÖMÜRLÜK: “Kömür yapmak için yakılan ağaç ve kömür konan yer”¹⁰⁹⁷.

OL KÜMÜŞ ALTUNDAN ÇÖKTÜRDÜ = O altından gümüşü ayırdı (o altını eriterek ve toprağa çöktürerek)¹⁰⁹⁸.

KÖRÜK: “Kuyumcu ya da demirci körüğü”¹⁰⁹⁹. Demirciler elde edilen madenden çeşitli eşya yapmak amacıyla madenleri tavlayarak şekil vermek için körük kullanıyordu. Körük’ün hem demirci hem de kuyumcu körük olarak iki türü vardı.

TEMÜR ARKI = Demir pislği¹¹⁰⁰.

ALTIN: “Altın”¹¹⁰¹.

EĞİŞ: “Maden eritildiği zaman çıkan pislik”¹¹⁰².

PÜRTE: “Altın kırıntıları, altın eğintileri”¹¹⁰³.

BASU: “Demir tokmak”¹¹⁰⁴.

KILIÇ TOKULDI = Kılıç döğüldü¹¹⁰⁵. Demircinin kılıç, bıçak ve benzeri şeyleri dokumasından da söz edilmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere 11. yüzyılda kılıç, bıçak v.b. şeyleri dövmek suretiyle yapmaya dokumak(tokımak) diyorlardı.

¹⁰⁹⁵ Atalay I, 506.

¹⁰⁹⁶ Atalay III, 173.

¹⁰⁹⁷ Atalay I, 506.

¹⁰⁹⁸ Atalay II, 181.

¹⁰⁹⁹ Atalay I, 391.

¹¹⁰⁰ Atalay I, 42.

¹¹⁰¹ Atalay I, 120.

¹¹⁰² Atalay I, 122.

¹¹⁰³ Atalay I, 416.

¹¹⁰⁴ Atalay III, 224.

KURÇ TEMÜR: “Çelik”. Türkler kılıç, bıçak v.b. yapımında kullandıkları demir¹¹⁰⁶.

KURUGJİN: “Kurşun”. Oğuzlar bu kelimeye “kuşun” derler¹¹⁰⁷.

ÇODHİN: “Tunç ve süzölmüş bakır”¹¹⁰⁸.

ÇODHİN AŞIÇ: “Bakır tencere”¹¹⁰⁹.

KUYMA: “Herhangi bir madenden, çekikle dövme suretiyle değil, eriterek dökme suretiyle yapılmış olan havan, kandil ucu ve çekik gibi şeyler”¹¹¹⁰.

KILIÇ TUTUKTI = Kılıç paslandı¹¹¹¹.

ÇİJ: “Demir çivi”¹¹¹².

AT ULDIDI= At yalınayak kaldı (nalsız)¹¹¹³.

UYGUR, TIGAÇ UZUN KES, TEMİR KISGA KES = Uygur, ağacı uzun, demiri kısa kes¹¹¹⁴.

KÖN: “At derisi, gönü”. Buradan alınarak deve gönüne étewey köni” denir. Kön kelimesi, deri sepilenmeden- tabaklanmadan- evvel söylenir¹¹¹⁵.

¹¹⁰⁵ Atalay II, 129.

¹¹⁰⁶ Atalay I, 343.

¹¹⁰⁷ Atalay I, 512.

¹¹⁰⁸ Atalay I, 409.

¹¹⁰⁹ Atalay I, 409.

¹¹¹⁰ Atalay III, 173.

¹¹¹¹ Atalay II, 116.

¹¹¹² Atalay III, 123.

¹¹¹³ Atalay I, 273.

¹¹¹⁴ Atalay II, 11.

¹¹¹⁵ Atalay III, 140.

KOGUŞ: “Sepilenmiş, tabaklanmış deri”¹¹¹⁶.

KOGUŞ: “Sepili, sepisiz deri”¹¹¹⁷.

ELRİ: “Oğlak derisi”. “Eldiri” dahi denir¹¹¹⁸.

SAĞRI: “Deri”. Her şeyin derisi¹¹¹⁹.

TATIRGA: “Tırşe denilen sepilenmiş beyaz deri”¹¹²⁰.

ÇARUKLUK: “Çarık yapılmak üzere ayrılmış deri”¹¹²¹.

İZLİK: “Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı”¹¹²².

OL TERİ ERÜKLEDİ = O deri sepiledi, debağat etti¹¹²³.

OL MENİNG BİRLE KOGUŞKA YAĞ TÜRÜŞDİ = O benimle deriye yağ sürmekte yarış etti¹¹²⁴. Koguş’un yağlanmak suretiyle yumuşatılıp çeşitli ihtiyaçlar için kullanılmıştır.

OL TERİ EZDİ = O deriyi kazdı, sıyırdı¹¹²⁵.

ERÜK: “Kendisiyle deri sepilene her nesne”¹¹²⁶.

¹¹¹⁶ Atalay II, 140.

¹¹¹⁷ Atalay I, 369.

¹¹¹⁸ Atalay I, 127.

¹¹¹⁹ Atalay I, 421.

¹¹²⁰ Atalay I, 489.

¹¹²¹ Atalay I, 503.

¹¹²² Atalay I, 404.

¹¹²³ Atalay I, 306.

¹¹²⁴ Atalay II, 205.

¹¹²⁵ Atalay I, 165.

¹¹²⁶ Atalay I, 70.

AWUJGUN: “Deri sepilenen palamut ağacı”. Deri tabaklama maddesi olarak en çok palamut’u kullanmışlar¹¹²⁷.

KOYKA: “Deri, aslında deri için kullanılan bu kelime kürk için dahi kullanılır”¹¹²⁸.

OL KOYUĞ KOYKALADI = O, soymadan derinin kıllarını yakarak temizledi. Bu, kaynar suda derinin yününi temizlemektedir. Ayrıca deri yüzündeki kılları temizlemek için kullandığı usulden bahsetmektedir¹¹²⁹.

SIGZİĞ: “Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasında konulan sahtiyan”¹¹³⁰.

KADHIŞ: “Kayış”. Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış¹¹³¹.

YETİZ KADHIZ: “Enli kayış”¹¹³².

OL KÖNÜĞ KADHIŞLADI = O, gönü kayış yaptı, gönden kayış dildi¹¹³³.

OL MANĞA YARINDAK TİLİŞDİ = O bana kayış dilmekte yardım etti¹¹³⁴.

BAKANLIĞ KADHIŞ: “Halkalı kayış”¹¹³⁵.

ER YARINDAK TİLDİ = Adam sıırım, kayış dildi¹¹³⁶.

¹¹²⁷ Atalay I, 157.

¹¹²⁸ Atalay III, 173.

¹¹²⁹ Atalay III, 173.

¹¹³⁰ Atalay I, 464.

¹¹³¹ Atalay I, 369.

¹¹³² Atalay III, 10.

¹¹³³ Atalay III, 335.

¹¹³⁴ Atalay II, 108.

¹¹³⁵ Atalay I, 499.

YIŞIĞ: “Kayıştan örülmüş olan bağ, boyunduruk kayışı”¹¹³⁷.

EMŞEN: “ Kürk yapılan deri”¹¹³⁸.

TALGUK: “Baltanın sapını sıkıştırmak için çakılan çivi”¹¹³⁹.

TÖRPİG: “Ağaç yontacak keser”¹¹⁴⁰.

ER YIGAÇ TOMURDI = Adam ağacı tomruk yaptı (ağacı direk gibi değirmi şekilde kesti)¹¹⁴¹.

OL AMNĖA YIGAÇ BOGRUŞDI = O bana ağaç yontmakta yardım etti¹¹⁴².

OL MANĖA YIGAÇ KERTİŞDİ = O bana ağaç kertmekte yardım etti¹¹⁴³.

KOGUŞ: “Ok yapmak için kesilen huş ağacı”¹¹⁴⁴.

TUDAKLIK: “Süzgeç yapılacak ağaç”¹¹⁴⁵.

KAŞIKLIK MÜNGÜZ: “Kaşık yapmak için hazırlanan boynuz”¹¹⁴⁶.

TÜWEKLİK: “Serçe kuşu vurmak üzere üfürülerek yuvarlaklar atmak için oyulan ağaç dalı”¹¹⁴⁷.

¹¹³⁶ Atalay II, 23.

¹¹³⁷ Atalay III, 13.

¹¹³⁸ Atalay I, 109.

¹¹³⁹ Atalay I, 469.

¹¹⁴⁰ Atalay I, 491.

¹¹⁴¹ Atalay II, 85.

¹¹⁴² Atalay II, 203.

¹¹⁴³ Atalay II, 222.

¹¹⁴⁴ Atalay I, 369.

¹¹⁴⁵ Atalay I, 503.

¹¹⁴⁶ Atalay I, 504.

UÇ: “Türklerin kalem yaptıkları bir ağaçtır”. Dağlarda yetişir ondan kirman, baston gibi şeyler de yapılır¹¹⁴⁸.

KÜRT: “Kayın ağacı”. Bundan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapılır¹¹⁴⁹.

OL YIGAÇ ÖNGDİ = O ağaç deldi. Duvarın temelini deldi¹¹⁵⁰.

ŞÜTÜK: “Sığır boynuzundan yapılan divit”¹¹⁵¹.

ARKAR: “Boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi”¹¹⁵².

ÇANAK: “Tuzluk, ağaçtan oyulmuş kap”¹¹⁵³.

BALDU: “Balta”¹¹⁵⁴.

KISGAÇ: “Kıskaç, kelpeten”¹¹⁵⁵.

YIGAÇ BIÇGU: “Ağaç kesen şey, bıçkı denir”¹¹⁵⁶.

¹¹⁴⁷ Atalay I, 508.

¹¹⁴⁸ Atalay I, 35.

¹¹⁴⁹ Atalay I, 346.

¹¹⁵⁰ Atalay I, 174.

¹¹⁵¹ Atalay I, 390.

¹¹⁵² Atalay I, 117.

¹¹⁵³ Atalay I, 381.

¹¹⁵⁴ Atalay I, 418.

¹¹⁵⁵ Atalay I, 455.

¹¹⁵⁶ Atalay II, 69.

1.8.5. El Sanatı

SAWDIÇ: “Ağaç dallarından örülerek içerisine meyve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı. Sepet, sele”¹¹⁵⁷.

TEGİRMEK: “Deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepete benzer nesne”¹¹⁵⁸.

SÜKEN: “Eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler, seklem”¹¹⁵⁹.

KÜRİN: “Kürün, içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi şeyler taşıyan küfe”¹¹⁶⁰.

OL SAWDIÇ ÖRDİ = O sepet ördü. Elle örülen her şeye öyle denir¹¹⁶¹.

BUTAR: “Bedri denilen hasırın dokumasında arış olarak kullanılan pamuk ipler”¹¹⁶².

YİKEN: “Kovalak otu”. Bundan hasır yapılır¹¹⁶³.

KİMİŞKE: “Kaşgar’da çıkan nakışlı bir keçe”¹¹⁶⁴.

KİDHİZLİK YÜNGİ: “Keçe yapmak için hazırlanan yün”¹¹⁶⁵.

TERLİK: “Deri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe”¹¹⁶⁶.

¹¹⁵⁷ Atalay I, 455.

¹¹⁵⁸ Atalay I, 506.

¹¹⁵⁹ Atalay I, 403.

¹¹⁶⁰ Atalay I, 404.

¹¹⁶¹ Atalay I, 173.

¹¹⁶² Atalay I, 360.

¹¹⁶³ Atalay III, 23.

¹¹⁶⁴ Atalay I, 490.

¹¹⁶⁵ Atalay I, 507.

¹¹⁶⁶ Atalay I, 476.

OL KİDHİZNİ ESRİLEDİ = O keçeyi nakışladı, üzerini kaplan derisi gibi renkle süsledi¹¹⁶⁷.

KIZ ANASINĞA KİDHİZ SIRIŞDI = Kız anasına keçe dikmekte yardım etti¹¹⁶⁸.

OL MANĞA OYMA BASIŞDI = O bana keçeden çizme yapmakta yardım etti (o, bana çizme yapılan Türkmen keçesini tepmekte yardım etti)¹¹⁶⁹. Kaşgarlı, keçenin yünü ayakla tepmek suretiyle yapıldığını kaydediyorsa da, bu hususta fazla bilgi vermemiştir.

KEÇE: “ Keçe”. Oğuzca. Diğer Türkler ise “kidhiz” diyorlardı¹¹⁷⁰. Keçe 11. yüzyıl Türk toplumu için çok önemli bir ihtiyaç maddesidir. Sayısız denecek kadar çok koyun sürelerine sahip bir toplumda bu, pek tabiidir.

CAYDAM: “Yatağa doldurulan ve yağmurluk yapılan ince keçe”¹¹⁷¹.

OL MANĞA OYMA TALKIŞDI = O bana çizme yapılan keçeyi dürmekte ve bükmekte yardım etti¹¹⁷².

OL KIZKA KİDHİZ SIRITTI = O, kıza keçe sırttı (o, kıza keçeyi sıkça sırttı). Bu elbisede sık dikmek yerindedir¹¹⁷³.

KİWİZ: “Halı, kilim gibi şeyler”¹¹⁷⁴.

Yİ: “Dikiş”. Aslı “yiğ”dir¹¹⁷⁵.

¹¹⁶⁷ Atalay I, 316.

¹¹⁶⁸ Atalay II, 96.

¹¹⁶⁹ Atalay II, 100.

¹¹⁷⁰ Atalay III, 219.

¹¹⁷¹ AtalayIII, 176.

¹¹⁷² Atalay II, 207.

¹¹⁷³ Atalay II, 304.

¹¹⁷⁴ Atalay I, 366.

YİÇİ YİGNE SAPDI = Terzi iğneye iplik geçirdi¹¹⁷⁶. Türkler “yi” kelimesinden alarak terziye de “yiçi” adını veriyorlardı.

OL TONUĞ YARATTI = O,elbise oranladı, yaptı¹¹⁷⁷.

YÜKSÜK: “Yüksük”. Tunçtan ya da deriden yapılır. Terziler parmaklarına iğne batmaması için takarlar¹¹⁷⁸.

OL TONUĞ İÇLEDİ = O elbiseyi astarladı, astar koydu¹¹⁷⁹.

OL TONUĞ İÇÜKLEDİ = O elbiseye iç geçirtti, samur, sansar ve buna benzer kürklerle içini kaplattı¹¹⁸⁰.

YİÇİ YİGNE SAPDI = Terzi iğneye iplik geçirdi¹¹⁸¹.

OL YIP KATTIRDI = O iğne için iplik büktürdü, ip katlattı¹¹⁸².

ER TON TIKDİ = Adam elbise dikti¹¹⁸³.

OL MANĞA TON KÖPÜŞDİ = O, bana elbise dikmekte yardım etti¹¹⁸⁴.

TEMEN YİĞNE: “Büyük iğne”¹¹⁸⁵.

¹¹⁷⁵ Atalay III, 25.

¹¹⁷⁶ Atalay II, 3.

¹¹⁷⁷ Atalay II, 315.

¹¹⁷⁸ Atalay I, III, 46.

¹¹⁷⁹ Atalay I, 286.

¹¹⁸⁰ Atalay I, 305.

¹¹⁸¹ Atalay II, 3.

¹¹⁸² Atalay II, 189.

¹¹⁸³ Atalay II, 20.

¹¹⁸⁴ Atalay II, 88.

¹¹⁸⁵ Atalay III, 35.

TON KADILDI = Elbise seyrekçe dikildi¹¹⁸⁶.

KADHIĞ: “İkileme dikiş”¹¹⁸⁷. Divan’daki ifadelerden, elbise ve benzeri şeyler dikmede çeşitli dikiş şekillerinin kullandığı anlaşılıyor. “Kadhığ” sık ve kuvvetli dikiş anlamındadır.

OL KIZKA KİDHİZ SIRITTI = O, kıza keçe sırttı (o, kıza keçeyi sıkça sırttı). Bu elbisede sık dikmek yerindedir¹¹⁸⁸.

BEZEK: “Nakış”¹¹⁸⁹.

ÇİKİN: “İpek kumaşı kılaptanla altın satılı ibrişimle dikmek”¹¹⁹⁰.

ÇİĞİ Yİ: “Sağlam dikiş, ikileme dikiş”. Bu terimin hem iplik, hem de dikişin sıklığı itibariyle sağlamlığı ifade etmektedir¹¹⁹¹.

TİKME NENĞ: “Dikilmiş nesne”¹¹⁹².

ULAĞ: “Yama, elbise yaması”¹¹⁹³.

KÖZEK: “Çulha aygıtlarındandır”¹¹⁹⁴. Birbiri üzerine düğümlenen bir takım iplikler olup, onunla üsteriş, alterişten ayrılır. Kumaş ve benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir. Kaşgarlı, dokuma işlerinde kullanılan bir aletin adından alarak ipekli vesaire kumaş dokuyan kimselere de “közek” denildiğini bildirmektedir.

¹¹⁸⁶ Atalay II, 134.

¹¹⁸⁷ Atalay I, 375.

¹¹⁸⁸ Atalay II, 304.

¹¹⁸⁹ Atalay I, 385.

¹¹⁹⁰ Atalay I, 414.

¹¹⁹¹ Atalay III, 229.

¹¹⁹² Atalay I, 433.

¹¹⁹³ Atalay I, 122.

¹¹⁹⁴ Atalay I, 390.

YÜNĞ KIRKILDI = Koyunun yünü kırıldı¹¹⁹⁵.

OL YÜNĞ İSKEDİ = O yün ditti¹¹⁹⁶.

OL MANĞA YÜNĞ TİTİŞDİ = O bana yün ditmekle yardım etti¹¹⁹⁷.

YETENĞ: “Yün atılan kabartılan atımcı”¹¹⁹⁸.

ÇEÇGE: “Çulha tarağı”¹¹⁹⁹.

SAG: “Sağ”. Yün atmak, yün kabartmak için kullanılan çubukların adı¹²⁰⁰.

OL ÖZİNĞ YÜNĞ TOLGANDI = O kendisi için yünü sümek yaptı, doladı¹²⁰¹.

OL MENİNĞ BİRLE YÜNĞ TOLGAŞDI = O benimle yün dolamakta, bükmekte yarış etti¹²⁰².

YÜN YAP = Yün yapağı¹²⁰³.

DAVA: “Yün sümeği”. Yün kabartıldıktan sonra halka gibi yapıp kola geçirilir, sonra eğrilir¹²⁰⁴.

URUKLUK: “İp yapmak için hazırlanan yün”¹²⁰⁵.

¹¹⁹⁵ Atalay II, 236.

¹¹⁹⁶ Atalay I, 284.

¹¹⁹⁷ Atalay II, 89.

¹¹⁹⁸ Atalay III, 372.

¹¹⁹⁹ Atalay I, 429.

¹²⁰⁰ Atalay III, 14.

¹²⁰¹ Atalay II, 241.

¹²⁰² Atalay II, 220.

¹²⁰³ Atalay III, 3.

¹²⁰⁴ Atalay III, 237.

¹²⁰⁵ Atalay I, 150.

İĞ: “İğ, ip bükme için kullanılan ağıt”. Bu manada “yiğ” dahi denir¹²⁰⁶.

AGURŞAK: “Ağırşak”¹²⁰⁷.

EĞİRGEN: “Bu kadın çok ip eğirir”¹²⁰⁸.

URAGUT YIP EGRİNDİ = Kadın kendisi için ip eğirdi¹²⁰⁹.

ER YIP KERDİ = Adam ip gerdi¹²¹⁰.

URAGUT YIP ÇÜJDİ = Kadın ip çekti, uzattı¹²¹¹.

PİSTİK: “Eğirilmek üzere hazırlanmış, atılmış pamuk sümeği”¹²¹². 11. yüzyılda eğrilmesi gereken şey sadece koyun ve deve yünü değildi. Ayrıca pamuk da önemli bir örgü ve dokuma hammaddesi idi.

BEZİNÇ: “İpek ve yün yumağı”¹²¹³.

TEŞRÜM – TÜŞRÜM: “Eğrilmiş ip yumağı”¹²¹⁴.

ASRI YISIĞ: “İki renkli ipek”. İki renkli her şeye – kaplana benzediği için böyle denir¹²¹⁵.

YIP: “İp”¹²¹⁶.

¹²⁰⁶ Atalay I, 48.

¹²⁰⁷ Atalay I, 149.

¹²⁰⁸ Atalay I, 158.

¹²⁰⁹ Atalay I, 253.

¹²¹⁰ Atalay II, 8.

¹²¹¹ Atalay II, 9.

¹²¹² Atalay I, 476.

¹²¹³ Atalay III, 373.

¹²¹⁴ Atalay I, 485.

¹²¹⁵ Atalay I, 126.

¹²¹⁶ Atalay III, 3.

TURKU: “İpek”¹²¹⁷.

TAXTU: “Eğrilmemiş ham ipek”¹²¹⁸.

EGRİK: “Eğrilen ip”¹²¹⁹.

OL MANĞA YISIĞ ÖRÜŞDİ = O, bana ip örmekte yardım etti¹²²⁰.

BESBEL: “Bir çeşit iplik”¹²²¹.

URUK: “İp, urgan”¹²²².

UKRUK: “Arkan”¹²²³.

ARKAĞ: “Argaç, bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik”¹²²⁴.

OL MANĞA YIP KERİŞDİ = O bana ip germekte yardım etti¹²²⁵.

OL MANĞA URUK TARTIŞDI = O bana ip germekte yardım etti¹²²⁶.

YATUK: “İki cins iplikten dokunan bir dokumadır”. Bunun erişi yün, argacı pamuktur¹²²⁷.

¹²¹⁷ Atalay I, 427.

¹²¹⁸ Atalay I, 416.

¹²¹⁹ Atalay I, 105.

¹²²⁰ Atalay I, 183.

¹²²¹ Atalay I, 481.

¹²²² Atalay I, 66.

¹²²³ Atalay I, 100.

¹²²⁴ Atalay I, 118.

¹²²⁵ Atalay II, 98.

¹²²⁶ Atalay II, 205.

¹²²⁷ Atalay III, 14.

ÇÜBÜR: “Keçi kılı”¹²²⁸.

YOLIÇ: “Keçi kılının diplerinde bulunan yumuşak ince yün”¹²²⁹.

YOGRU: “Deve tüyünün uzun olanları”¹²³⁰.

YAMAKU: “Yün ve yapağı yoluntusu”¹²³¹.

ADH: “Kumaş ve kumaşa benzer sanat eseri olan her şey”¹²³².

SUF: “Yün ipliklerinden elle örülen kuşak”¹²³³. (Anadolu Türklerinde tiftik keçesinin yününden elde edilen tiftik ipliğiyle dokunan çok kaliteli kumaşa sof adı verilir).

KÜVÜZ: “Yaygı”. Yünden dokunmuş olan şeyler¹²³⁴.

ÇEK: “ Kumaş biçiminde bir pamuk dokumadır. Bundan örtü yapılır”¹²³⁵.

1.8.6. At Takımları ve Silahlar

ER AT EDHERLEDİ = Adam atı eğerledi¹²³⁶. 11. yüzyılda Türkler eğere “edher” diyorlardı. Eğerin üç ana kısımdan ibaret olduğu bilinmektedir.

TERLİK: “Teri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe”¹²³⁷.

¹²²⁸ Atalay I, 363.

¹²²⁹ Atalay III, 27.

¹²³⁰ Atalay III, 31.

¹²³¹ Atalay III, 36.

¹²³² Atalay I, 79.

¹²³³ Atalay III, 129.

¹²³⁴ Atalay III, 164.

¹²³⁵ Atalay III, 155.

¹²³⁶ Atalay I,300.

ADHRİM: “Eğerin altına iki yana konan keçe, teyelti”¹²³⁸.

İÇLİK: “Eğer keçesi, içlik”¹²³⁹.

YALIĞ: “Eğer kaşı, eğerin ön ve arka kaşı”.Araları ayırt etmek için “önğdünki yalığ” ve “kidinki yalığ” denir¹²⁴⁰.

ÖMZÜK: “Eğerin ön ve arka tarafları, ucu”¹²⁴¹.

YABI: “Eğerin üstüne ve altına konan keçe, eğer yastığı”¹²⁴².

KÖPÇÜK: “Eğerin ön ve arka yastıkları”¹²⁴³.

ÇİKTEN: “Eğer örtüsü”. Bu eğerin yastığından çok ata binildiği esnada yastığın da üzerine konulan ayrıca bir örtü olsa gerekir¹²⁴⁴.

AL: “Hanlara bayrak devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılır turuncu kumaş”¹²⁴⁵.

KUDHURGUN: “Kuskun, eğerin kuskunu”. Atın kuyruğu altından geçirilerek, eğerin öne kaymamasını sağlayan kayış¹²⁴⁶.

¹²³⁷ Atalay I, 476.

¹²³⁸ Atalay I, 107.

¹²³⁹ Atalay I, 102.

¹²⁴⁰ Atalay III, 14.

¹²⁴¹ Atalay I, 105.

¹²⁴² Atalay III, 24.

¹²⁴³ Atalay I, 478.

¹²⁴⁴ Atalay I, 435.

¹²⁴⁵ Atalay I, 81.

¹²⁴⁶ Atalay I, 518.

OTGUN: “Eğerin solunda kolanın halkası geçirilir, dile bağlanır enli bir kayış”.
Eğerin sol tarafında enli bir kayış bulunuyordu ki, sağ taraftan alınıp atın karnı altından geçirilen kolan enli kayış¹²⁴⁷.

KÜMÜLDÜRÜK: “At göğüslüğü”.Eğerin ön uçlarından bağlanarak atın boynunun iki yanından gelip göğsünde birleşen ve buradan atın ön ayakları arasından tek bir kayış halinde kolana bağlanan göğüslük¹²⁴⁸.

KISMAK: “Özenginin iki yanında bulunan kayıştır”. Özengi bu kayışların arasında bulunur. Kısmak iki katlı kayıştan oluyor ve üzengi bu iki kayış arasında bulunmaktadır¹²⁴⁹.

OL ANĞAR EDHER KÖKLEŞDİ = O ona eğerin kaburga tahtalarını bağlamakta yardım etti¹²⁵⁰.

ÜSTEM: “Eğerlere, kemerin başına tokalar işlenilen altın, gümüş”¹²⁵¹.

YÜĞÜN ÇINGİL ÇINGİL ETTİ = Gem çingil çingil etti. Türkler gеме “yüğün” diyorlardı¹²⁵².

KEDHÜKLÜĞ ÖLİMES, KÜFEÇLİĞ KÜRİMES = Kepeneği olan kimse islanmaz, gemli, haşarılanmaz, eşinmez¹²⁵³.

YÜĞÜN YİĞİ: “Gemin damağa gelen parçası”¹²⁵⁴.

KOVA: “Türklerin kullandıkları gemde atların burnuna doğru dikilen kayış”¹²⁵⁵.

¹²⁴⁷ Atalay I, 107.

¹²⁴⁸ Atalay I, 530.

¹²⁴⁹ Atalay I, 474.

¹²⁵⁰ Atalay II, 224.

¹²⁵¹ Atalay I, 107.

¹²⁵² Atalay III, 366.

¹²⁵³ Atalay III, 256.

¹²⁵⁴ Atalay III, 144.

TULUNĞ: Gemde olan bir halkadır. Kulağın altında bulunur. Baştan ve dulundan gelen kayışları birleştirir. Buna “ yügün tulunğı” denir, “gem halkası” demektir¹²⁵⁶.

ÇETGEN: “Gem dizgini”. El ile tutularak atın sevk ve idaresini temin etmek için kullanılır¹²⁵⁷.

TİZGİN: “Yular ve dizgin”¹²⁵⁸.

ÖRK: “Hayvanın çenesi altından geçirilerek bağlanan yular ve at tavlasi”¹²⁵⁹.

BERKE: “Hırsız dövülen, eşek sürülen kamçı veya deynek”¹²⁶⁰.

OL ATIN KAMÇILADI = O, atını kamçladı¹²⁶¹.

ÇAWIĞ: “Kamçı ucu”. Kamçının ata vurulan sıırım kısmının ucuna genellikle küçük ve enlice bir kayış parçası dikildiği bilinmektedir. “Çawıg” yukarıya doğru kıvrılmış durumda oluyordu¹²⁶².

KILIÇ KAMÇI: “ İçinde kılıç olan kamşı”. İhtiyatlı olmaya, yanında her zaman bir silah bulundurmaya önem veren Türklerin bazen kamçıları da silah olarak hazırladıkları ve bu maksatla onların iki parça şeklinde yaptıkları kamçı saplarının içerisine küçük bir kılıç yerleştikleri anlaşılmaktadır¹²⁶³.

¹²⁵⁵ Atalay III, 237.

¹²⁵⁶ Atalay III, 371.

¹²⁵⁷ Atalay I, 443.

¹²⁵⁸ Atalay I, 339.

¹²⁵⁹ Atalay I, 43.

¹²⁶⁰ Atalay I, 427.

¹²⁶¹ Atalay III, 352.

¹²⁶² Atalay I, 374.

¹²⁶³ Atalay I, 417.

OL MANĖA ÇAGIĞ ÇERMEŞDİ = O bana kamçının ucunu bükmekte yardım etti¹²⁶⁴.

YIP: “Kendisiyle at bağlanan uzunca örk”¹²⁶⁵.

MONÇUK: “Atın boynuna takılan değerli taş, arslan tırnağı, muska gibi şeyler”¹²⁶⁶.

MANÇUK: “Heybe, torba gibi at eğerine takılan şey”¹²⁶⁷.

AT ULDIDI= At yalınayak kaldı (nalsız)¹²⁶⁸.

OK KÖNDİ = Ok doğruldu¹²⁶⁹.

OKÇI KÖNDGÜRDİ = Okçu oku doğrulttu¹²⁷⁰.

TEMÜRGEN: “Ok temreni”¹²⁷¹.

BAŞAK: “Okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren”¹²⁷².

BORI: “Okun ucuna geçirilen timrenin oyuğu, halkası”. Buna “başak borısı” derler¹²⁷³.

TİLİ: “ Ok temreni üzerine sarılan sırım”¹²⁷⁴.

¹²⁶⁴ Atalay II, 210.

¹²⁶⁵ Atalay III, 3.

¹²⁶⁶ Atalay I, 475.

¹²⁶⁷ Atalay I, 476.

¹²⁶⁸ Atalay I, 273.

¹²⁶⁹ Atalay II, 199.

¹²⁷⁰ Atalay II, 19.

¹²⁷¹ Atalay I, 522, 202, 166.

¹²⁷² Atalay I, 378.

¹²⁷³ Atalay III, 220.

¹²⁷⁴ Atalay III, 233.

KATUTLUĞ OK: “ Temreni ağıya bulaştırılmış ok”¹²⁷⁵.

BAŞAKLIĞ SÜNGÜ: “Temrenli süngü, başlı mızrak”. Temrenli oka da böyle denir¹²⁷⁶.

KESME: “Enli ok temreni”¹²⁷⁷.

KAPA YÜĞLÜĞ OK: “ Yüksek yelekli ok”¹²⁷⁸. Okun arkasına yapıştırılan ve hedefe gitmesinde esas etken olan tüyler. Kaşgarlı bu tüylere vermiş olduğu yelek veya yülek adından bahsetmemektedir.

OK YELİMLENDİ = Ok tutkallandı¹²⁷⁹.

OL OK YELİMLENDİ = O, oka yelek yapıştırdı. Genellikle üç adet olan okun hedefe isabetini teminde önemli rol olan tüylerin oka yapıştırılmasına böyle diyor¹²⁸⁰.

SOKIM: “Bir ağaç parçası çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulur, üç tarafından delinerek okun üzerine konur”¹²⁸¹.

OL ANINĞ OKIN KOWŞAŞDI = O, koğuş ağacıyla onun okunu cilalamakta yardım etti¹²⁸².

KALWA: “Öğrence oku, üzerinde temreni bulunmayan yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok”. Böyle temrensiz olan oklara da “ulun” denilmektedir¹²⁸³.

¹²⁷⁵ Atalay II, 284.

¹²⁷⁶ Atalay I, 497.

¹²⁷⁷ Atalay I, 434.

¹²⁷⁸ Atalay III, 217.

¹²⁷⁹ Atalay III, 115.

¹²⁸⁰ Atalay III, 343.

¹²⁸¹ Atalay I, 397.

¹²⁸² Atalay II, 350.

¹²⁸³ Atalay I, 426; I, 78.

ÇURAM: “Yeğni bir okun atılışı başka türlü ok atımından daha uzaklara gider”.
Atılması: adam sırt üstü yatarak oku atar. Bu türlü atılan oka “çuram ok” denir¹²⁸⁴.

AZUK OK: “Nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok”¹²⁸⁵.

ÇIGILWAR: Çıgılwar okı= Küçük ok kısa ok¹²⁸⁶.

YA: “Yay”¹²⁸⁷. Türklerin oku atmak için kullandıkları yay. Yayın esas itibariyle eğri bir ağaç ile oku fırlatan sinir kısmından ibaret olduğu bilinmektedir.

OL MENİŦ BİRLE YA KURUŞTU= O benimle yağ kurmakta yarıştı¹²⁸⁸.

ER YA KURDU = Adam yay kurdu¹²⁸⁹.

YA SİŦİRLENDİ = Yaya sinir sarıldı¹²⁹⁰.

TOZ:” Yaylara sarılan sırım”¹²⁹¹.

KARVI YA: “İnce yay”¹²⁹².

YETEN: “Atımcı yayı”¹²⁹³.

YETEN: “Kendisiyle ok atılan tahta yay”¹²⁹⁴.

¹²⁸⁴ Atalay I, 412.

¹²⁸⁵ Atalay I, 66.

¹²⁸⁶ Atalay I, 493.

¹²⁸⁷ Atalay III, 215.

¹²⁸⁸ Atalay II, 98.

¹²⁸⁹ Atalay II, 7.

¹²⁹⁰ Atalay III, 407.

¹²⁹¹ Atalay III, 123.

¹²⁹² Atalay III, 239.

¹²⁹³ Atalay III, 21.

¹²⁹⁴ Atalay III, 21.

KÜRT: “Kayın ağacı”. Bundan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapılır¹²⁹⁵.

KURMAN: “Gedeleş, yay konan kap, yaylık”¹²⁹⁶.

KİŞ KURMAN: “Ok ve yay konan kap”. Aslı “beline kuşağı bağla” demek olan “kurman” sözünden gelmiştir¹²⁹⁷.

KİŞ: “Sadak”¹²⁹⁸.

OKLUK: “Sadak”¹²⁹⁹.

KURUGLUK: “Sadak, okluk, gedeleş”¹³⁰⁰.

1.8.6. Ticaret

OK: “Mirasta düşen pay”¹³⁰¹.

ÜLÜŞ: “Pay, hisse”¹³⁰².

AÇIĞ: “Hanım bahşişi”¹³⁰³.

ASIĞ: “Kazanç, fayda”¹³⁰⁴.

YARMAK: “Para”¹³⁰⁵.

¹²⁹⁵ Atalay I, 346.

¹²⁹⁶ Atalay I, 444.

¹²⁹⁷ Atalay I, 444.

¹²⁹⁸ Atalay III, 126.

¹²⁹⁹ Atalay I, 100.

¹³⁰⁰ Atalay I, 504.

¹³⁰¹ Atalay I, 37.

¹³⁰² Atalay I, 62.

¹³⁰³ Atalay I, 63.

¹³⁰⁴ Atalay I, 93.

ALIM: “Alacak, kişinin üzerinde olan borç”¹³⁰⁶.

ARKIŞ: “Kervan, yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen elçi, haberci, mektup”¹³⁰⁷.

URUNÇ: “Rüşvet, gevik”¹³⁰⁸.

ÖRÜNG: “Arpacıya, afsuncuya verilen para”¹³⁰⁹.

UMDUÇİ: “Umucu, dilenci”¹³¹⁰.

URUGLUĞ YARMAK: “Para olarak kesilmiş altın”¹³¹¹.

ASIGLIĞ İŞ: “Faydalı iş”¹³¹².

ORUNÇAK: “Emanet”¹³¹³.

EGİN: “Eni 1.5, uzunluğu 4 arşın gelen bir bez”. Bununla suvar oymağı alış-veriş eder¹³¹⁴.

KIZ: “Pahalı”¹³¹⁵.

YART: “Şarap ve ona benzer akıcı nesnelere ölçüsü”¹³¹⁶.

¹³⁰⁵ Atalay I, 180.

¹³⁰⁶ Atalay I, 188.

¹³⁰⁷ Atalay I, 97.

¹³⁰⁸ Atalay I, 132.

¹³⁰⁹ Atalay I, 134.

¹³¹⁰ Atalay I, 141.

¹³¹¹ Atalay I, 147.

¹³¹² Atalay I, 147.

¹³¹³ Atalay I, 148.

¹³¹⁴ Atalay I, 78.

¹³¹⁵ Atalay I, 236.

BERT: “Efendisinin köleden her sene aldığı vergi”¹³¹⁷.

TURK: “Her cismin uzunluğu”¹³¹⁸.

KÖMÜÇ: “Define, gömü”¹³¹⁹.

BAKIR: “Çin’de geçen bir para”. Alışverişleri bununladır¹³²⁰.

TAWAR: “Canlı, cansız mal”¹³²¹.

BULUŞ: “Kişinin yaptığı işten kazancı”¹³²².

ÇIKIŞ: “Menfaat, çıkar”¹³²³.

KARIŞ: “Karış”¹³²⁴.

KİRİŞ: “Bir adamın akarlarından olan geliri”¹³²⁵.

KÜMÜŞ: “Akçe, çünkü akçede gümüş vardır”¹³²⁶.

SATIĞ: “Satma, satış”¹³²⁷.

BENEK: “Bakır para”¹³²⁸.

¹³¹⁶ Atalay I, 341.

¹³¹⁷ Atalay I, 341.

¹³¹⁸ Atalay I, 349.

¹³¹⁹ Atalay I, 360.

¹³²⁰ Atalay I, 361.

¹³²¹ Atalay I, 362.

¹³²² Atalay I, 367.

¹³²³ Atalay I, 368.

¹³²⁴ Atalay I, 369.

¹³²⁵ Atalay I, 370.

¹³²⁶ Atalay I, 371.

¹³²⁷ Atalay I, 374.

BERİM: “Borç, verim”¹³²⁹.

MARAZ: “Ücretle çalışan adam”¹³³⁰.

ÇATPA: “Köy muhtarının ırmak, çeşme sularının yollarını kazmaya gitmeyen kimselerden aldığı tutu”¹³³¹.

TERÇİ: “Ücretle çalışan”¹³³².

MANÇU: “Sanat sahibine verilen ücret”¹³³³.

SU KEMİNİ EĞİRDİ = Su gemiyi döndürdü¹³³⁴.

OL YARMAK ÖKDİ = O para biriktirdi¹³³⁵.

KAMDU: “Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçasıdır”. Zerinde Uygur hanının mührü basılıp alış-verişte para yerine kullanılır¹³³⁶.

BERGÜ: “Borç”. Anıñ manğa bir at bergüsi bar = onun bana bir at borcu, vereceği var¹³³⁷.

TEKŞÜT: “Değişim, karşılık, bedel kalp akçe vererek iyiyisin alma”¹³³⁸.

¹³²⁸ Atalay I, 386.

¹³²⁹ Atalay I, 409.

¹³³⁰ Atalay I, 411.

¹³³¹ Atalay I, 416.

¹³³² Atalay I, 417.

¹³³³ Atalay I, 417.

¹³³⁴ Atalay I, 178.

¹³³⁵ Atalay I, 168.

¹³³⁶ Atalay I, 418.

¹³³⁷ Atalay I, 427.

¹³³⁸ Atalay I, 451.

KADHIRDAK: “Çok çalışmak yüzünden elde fayda olan nasır”¹³³⁹.

SATIĞLIK: “Satılık”¹³⁴⁰.

BİLİNÇEK: “Hırsızın ya da başkasının elinde bulunan her çalınmış malın adı”¹³⁴¹.

OL MANĞA TAWAR ÖDHRÜŞDİ = O bana mal seçmekte yardım etti¹³⁴².

OL MANĞA TAWAR SATIŞDI= O bana mal satmaya yardım etti¹³⁴³.

OL BU ATIĞ KIZLANDI = O bu atı pahalı buldu¹³⁴⁴.

O KULIN YOLTURDI = O köleyi para verdirerek azat ettirdi¹³⁴⁵.

BAY: “Zengin”¹³⁴⁶.

KARI: “Bez ölçülen arşın”. Çünkü elin karışı ile elbise ölçülen karı ikisi de her iki dilde bir kelimedir¹³⁴⁷.

ÇIGAY: “Yoksul, fakir”¹³⁴⁸.

BARLIĞ ER: “Zengin mallı kimse”¹³⁴⁹.

¹³³⁹ Atalay I, 502.

¹³⁴⁰ Atalay I, 503.

¹³⁴¹ Atalay I, 510.

¹³⁴² Atalay I, 234.

¹³⁴³ Atalay II, 89.

¹³⁴⁴ Atalay II, 251.

¹³⁴⁵ Atalay III, 97.

¹³⁴⁶ Atalay III, 158.

¹³⁴⁷ Atalay III, 223.

¹³⁴⁸ Atalay III, 238.

¹³⁴⁹ Atalay III, 438.

2. DİVANÜ LUGAT'İT-TÜRK'DE YER ALAN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞINI GÜNÜMÜZ KAZAK TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRMASI

2.1 Aile Yaşamı İle İlgili Söz Varlığı

2.1.1 Akrabalık Terimleri

Hem kan, hem de evlilik yoluyla, çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumuna, genel olarak akrabalık denir. Türklerin, sosyal hayatlarının gelişmesinde ise, akrabalığın büyük önemi vardır. İnsanoğlunun yaradılışını şöyle bir düşünecek olursak; bir ana ve babadan tek başımıza dünyaya gelirken, zaman içinde ailemizin büyüdüğünü (kardeş, amca, dayı, hala, teyze vs. gibi çok yakın akrabalar), özellikle evlilikler yolu ile de akrabalarımızın sayısının arttığını görürüz (kayın-ata, kayın-ana, baldız, kayın-birader vs. gib)¹³⁵⁰.

Bir kazak deyişi “Er jigittin üş curtu boladı. Biri tungan curtu, ekinşisi nagaşı curtu, üşünşüsü kayın curtu, yani yiğit kişinin üç yurdu (grup akrabaları) vardır. Bir baba yurdu, ikincisi dayı yurdu, üçüncüsü kayın yurdu”¹³⁵¹ demektedir. Sosyal bir cemyet olan aileler ve akrabalar arasında da kurulmuş olan bağlar, Türk toplum hayatının çok güçlü olmasının en önemli sebeplerindedir.

“Tuısı birdin – uısı bir”¹³⁵², yani akrabası olanın avucu bir dediği gibi kazaklar akrabalık ilişkilerine tarih boyunca önem vermişler. Kazaklar Türk halklarının kadim bozkır kültürünün yani, konargöçer hayatının en son temsilcilerinden biridir. Konargöçer hayatta akrabalık ilişkilerin güçlü olması şarttı. Aniden düşmanın gelmesi, kışlıktan yazlığa göçmesi gibi sosyal sebepler akrabalık sistemi daha da güçlendirmişti.

Kazak toplumunda akrabalar arasındaki kurulmuş olan bağlar “yedi ata” yani, “yedi baba” sistemine dayanılmaktadır (bala- ake – ata – baba – ulı baba – argı ata – tüp ata).Her kazak kendi yedi babasını bilmesi gerekiyor. Yedi atasını bilmeyen insana

¹³⁵⁰ Saadettin Gömeç “Divanü Lügat’it- Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler,” Tarih Araştırmalar Dergisi, Cilt XX, No.32 , ss. 133.

¹³⁵¹ Jigittin Üş Curtu, Almaty: Bayanjürek, 2006, s.14.

¹³⁵² Kazaktın Makal Matelderı, Almaty: Calın, 1995, s.56.

soysuz denir. Raşid-ad din (1247–1318) “Jama-it Tauarih” eserinde Moğol-Türk halkı kendi soylarına çok önem verdiklerini ve onların beşikte yatan çocuğa bile uyumadan önce sülalesini ninni olarak söylediklerini tespit etmektedir¹³⁵³. Kanın temizliğine çok önem veren kazak halkı yedi dedeye kadar akrabalık ilişkisini bozmamış ve kız alıp vermemiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Akraba dayanışmasının örneklerini toplumsal hayatta sık sık görmek mümkündür. Türk halkının bu özelliği, doğal olarak, diline yansımıştır. Dünyadaki diğer milletlerle karşılaştığımızda Türklerdeki akrabalık adları kadar hiçbir millette olmadığını görürüz. Mesela yabancılar bir terimle pek çok anlamı ifade ettikleri halde (Rusçada дядя “amca, dayı, enişte”, тетя “teyze, hala, yenge”), Türkler olursa, her şahıs ve her yakınlık derecesine göre ayrı isim vermektedir. En uzak akrabalar için bile isimler türetilmiştir.

ABA=APA: Aşağı-yukarı bütün Türk lehçelerinde görülür. “ Ana ” manasına gelmekte olup, bununla beraber yörelere göre “ abla” ve “ nine” manasını da verir¹³⁵⁴. Mesela, Batı Kazakistan’da – abla, Doğu Kazakistan’da – nine, Güney Kazakistan’da – anne olarak anlaşılmaktadır. “ Apanın küyeui cezde, balası ciyen boladı (Ablanın kocası enişte, çocuğu yeğen olacak), Apama da barayın, tayımdı da uyrete keleyin (Nineme de gideyim, atımı da öğreteyim)”¹³⁵⁵ gibi atasözler var.

ABA: Divanü Lûgat-it-Türk’de yine karşımıza çıkan bu kelime hususunda moğolca “ baba ”¹³⁵⁶ manasına geldiğini söylemektedir.

AÇA~AÇI~EÇE~EÇİ~EÇÜ~EKE~EZE: “Yaşlı kadın, hanım nine, büyük kız kardeş” gibi manalara gelen bu kelimeyi, eski Türk çağının metinlerinde de görmemiz mümkündür. Kazaklar “ Ace”¹³⁵⁷ şeklinde söylemektedir. Bazı yörelerde ace ve apa kelimelerini birlikte görmekteyiz. “ Acim – acenin ari (Buruşukluk ninenin süsü),

¹³⁵³ S.Kenceahmetulı, Kazak Halkının Turması men Madeniyeti, Almaty: Almatykitap, 2006, s. 26.

¹³⁵⁴ S. Kenceahmetulı, Tuistik Ataular Sırı, Almaty: Ana tili, 2003, s.13.

¹³⁵⁵ Kazaktın..., s.67

¹³⁵⁶ Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁵⁷ Kenceahmetulı, Tuistik Ataular Sırı, s.6.

Demeniz acem - kari, karinin sözi – dari (Ninem yaşlı demeniz, yaşlının sözü bilgelik)¹³⁵⁸ demişlerdir.

ANA: “Ana, anne”. Kazak Türkçesinde “ana” ve “şeşe”¹³⁵⁹ şeklinde kullanılmaktadır. “Anasını körüp – kızın al (Annesine bakarak kızını al), Ata körge – ok conar, Şeşe körge – ton pişer (Baba terbiyesini alan ok yapar, anne terbiyesini alan – kürk diker)¹³⁶⁰ gibi atasözler bugün Kazak toplumunda yaşamaktadır.

AŞTAL: Kaşgarlı Mahmud, “insanın en son çocuğuna aştal oğul denir”¹³⁶¹ diyor. Mesela Moğolistan’da “aştın” sözü var ve “yedinci torun”¹³⁶² manasına gelmektedir. Kazak halkının “ yedi ata” sistemine dayanırsak “yedinci torun” yedi atanın en son temsilcisidir. Belki bununla bir irtibatı olabilir.

ATA: “Babanın babası”¹³⁶³. “ Atalı el – batalı (Atası var ev batalı), Atadan ul tusa igi, ata colın kusa igi (Atadan oğlan olsa iyilik, ata yolunu devam etse mutluluk)¹³⁶⁴ denilmektedir.

BALDIZ: “Bir adamın karısının küçük kız kardeşi” için böyle denir¹³⁶⁵. “Baldız baldan da tattı (Baldız baldan da tatlı)¹³⁶⁶.

BEG: “Karının kocası”. Kaşgarlı Mahmud bu terim hususun da bildiğimiz unvan olan beg ile benzeştirme yapmıştır ki, “evinde bege benzediği için böyle denmiştir”¹³⁶⁷ diyor. Ailenin mutlak reisi baba ya evinde Emire (bey’le, hükümdara) benzediği için karısı tarafından böyle hitap edilmektedir. Bu ifade onun ailenin geçimi ile birlikte her

¹³⁵⁸ Kazaktın..., s.83.

¹³⁵⁹ Kenceahmetulı, Tuıstık Ataular Sırı, s.7.

¹³⁶⁰ Kazaktın ..., s. 42.

¹³⁶¹ Atalay, I, 105.

¹³⁶² Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁶³ Kenceahmetulı, Tuıstık Ataular Sırı, s.5.

¹³⁶⁴ Kazaktın..., s. 34.

¹³⁶⁵ Atalay I, 457; Kenceahmetulı, Tuıstık Ataular Sırı, s.31.

¹³⁶⁶ Kazaktın..., s. 35.

¹³⁶⁷ Atalay III, 155.

türlü ifadesinden sorumlu olduğunu da açık göstermektedir. Türkiye’de kadının kocasına bey diye hitap etmesinin eski bir geçmişi bulunduğu anlaşılmaktadır¹³⁶⁸. Kazak Türkçesinde “ bek ” olarak söylenmektedir. Şu an Kazak isimlerinde çok kullanıyor. Mesela, Altınbek, Bakıtbek, Kadırbek vs. gibi¹³⁶⁹.

ÇIKAN: “Yeğen, teyze oğlu” manasını veren bu kelime Orhon yazıtlarında da görmekteyiz. Orhon yazılarında çıkan kelimesinin kökü “çık” olarak, kızın çocuğunun bir atadan bölünmesi ve yad birisi olmak manasını vermektedir. Bundan “bir ata akrabalarından çıktı” yani “ çıkan” terimin anlamı anlaşılmaktadır. Zaman geçtikçe bu terimin “ Çıkan – çian – ciyan – ciyen” olarak ses yapısı değişerek bugün “ciyen” söyleniş şeklini almıştır¹³⁷⁰. Kazak lehçesinde teyze çocuklarına “ciyen” diyorlar. “Ciyen minnan, küyeu cüzden ulken (Yeğen binden, damat yüzden büyük)”¹³⁷¹ diye yeğene saygı göstermektedir.

EMİKDEŞ: “Bir anneden doğmuş, bir meme emmiş kardeşlerdir”. Sütkardeşler anlamına gelen bu kelime Kazak Türkçesinde “emşektes” denir. Ancak anneleri ayrı bir memeden emen iki çocuğa “emeldes” ismini vermiştir. Emeldeslerin birbiriyle evlenmesi yasaktır¹³⁷².

İKKİZ: “Bir anneden bir anda doğan iki çocuk (kız, oğlan)”. Aşağı-yukarı bütün Türk lehçelerinde kullanılan terimi, Kazak Türkçesinde “ekiz” şeklinde görmekteyiz¹³⁷³.

İNİ: Divanü Lûgat-it-Türk’ün I. cildinde “yaşça küçük kardeş”, III. cildinde “kocanın küçük erkek kardaşı” şeklinde geçmektedir¹³⁷⁴. Kazak Türkçesinde “aynı ana babadan olan erkek kardeşlerin küçükleri” manasında açıklanan ini kelimesi, Saha

¹³⁶⁸ Genç, a.g.e., s.68.

¹³⁶⁹ Kazak isimleri, Almaty: Kazakistan, 1998, s.6, 12, 57.

¹³⁷⁰ B.Kamalaşulı, Kazak Halkının Tuis-Tugandık Cuyesi, Urpak Ösiru, Tarbieleu, Almaty: Öner, 2005, s.57.

¹³⁷¹ Kazaktın..., s.55.

¹³⁷² Atalay I, 407; Kamalaşulı, a.g.e., s.56.

¹³⁷³ Atalay III, 382; Kenceahmetulı, Tuistik Ataular Sırı, s. 23.

¹³⁷⁴ Atalay I, 93; III, 7.

Türkçesinde “amca-zade, yeğen” şeklinde ifade edilmektedir¹³⁷⁵. Yine bu akrabalık adı da Türkçenin en eski kelimelerinden biri olup, yirmi civarında kitabede geçer. “ Ağası bardın jagası bar, İnişi bardın – tınısı bar (Ağası olanın desteği var, İnişi olanın yardımcısı var)”¹³⁷⁶ diyorlar.

KADIN: “Kayın, dünür, hısım”. Şu atasözünde de geçer: Kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış (Kardeş demiş tınmamış, kayın demiş iltifat etmiş). Bu atasözü hısımlar içerisinde kayınlara saygı ile emrolunduğu zaman söylenir”¹³⁷⁷ diyor, Kaşgarlı Mahmud. Genel olarak günümüz Kazak lehçesinde “kayın” olarak karşımıza çıkan bu kelime, “koca yahut karı tarafından akraba” manasına gelmekle beraber; kaynata, kaynene, kaynaga, kayınbike (baldız), kayınsinli, kayıncurt (hanımın veya kocanın sülalesi) gibi söyleyişleri vardır¹³⁷⁸.

KADNAGUN: Moğolca “kadım” – kayın, “gun” – hükümdar unvanı olarak geçmektedir, yani, benim kayıncurtum manasına geliyor. “Kadnagun= kayın, kayınbabalar; güveyiler için söylenebilir”¹³⁷⁹.

KANGDAŞ: Bunun için Kaşgarlı, “kangdaş kadaş= babaları bir olan kardeşler. Şu atasözü de söylenir: Kangdaş kuma urur, igdiş örü tartar (Baba bir olanlar birbirlerini çekemedikleri için çok döğüşürler. Ana bir kardeşler aralarında sevgi olduğundan birbirine yardım eder)” diyor. Kazak halkında “yedi atası” bir olan akrabalara “kandas” denilmektedir. Bu terimde de görüleceği üzere, kang, yani “kan” sözü “kanı bir akrabalar” anlamını veriyor¹³⁸⁰.

KANGSIK: “Kangsık ata (üvey baba), kangsık ogul (üvey oğul)”. Görüleceği üzere kangsık kelimesi üveyliği göstermektedir. Ancak Kazak lehçesinde “kangsık”

¹³⁷⁵ Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, 7.cilt, Almaty: Kazssr-inin Gılım baspası, 1986, s.478; Gömeç, a.g.e. ss.137.

¹³⁷⁶ Kazaktın..., s.62.

¹³⁷⁷ Atalay I, 403.

¹³⁷⁸ Kazak Tilinin..., C.4, s. 335.

¹³⁷⁹ Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁸⁰ Atalay III, 382; Kazak Tilinin..., C.4, s. 293.

kelimesi kurumuş manasında kullanılmaktadır¹³⁸¹. Moğol dilinde “angsıkın”¹³⁸² sözünün manası tek yalnız. Belki bununla bir irtibatı olabilir.

KAP: Bu kelime için Kaşgarlı Mahmud; “eğreti olarak hısım” derken, bu konuda şöyle bir örnek de vermektedir: “Ol mening birle uya kap ol (O benimle bir karından doğmuş gibi hısımdır)”¹³⁸³. Kazak lehçesinde torba manasını vermektedir. Kazaklarda “ Kabı da bir, sabı da bir (Ağaları nasıl olsa inileri de onlara benzer)” atasözüyle bağlantısı olabilir¹³⁸⁴.

KARINDAŞ: Kaşgarlı Mahmud, “bir anadan doğmuş iki çocuğa karındaş denir. Çünkü karın kelimesine -daş edatı eklenince, ‘bir karında beraber bulunmuş’ demek olur” diyor. Bu terim Kazak Türkçesinde “erkek çocuğun yaşça küçük kız kardeşi” yerine kullanılmaktadır¹³⁸⁵. “ Kaba kaba söyleuge karındaştın barı igi (Karındaşın kaba kaba söylemesine huku var), Auru – astan, dau – karındaştan (Hastalık- yemekten, kavga – karındaştan)”¹³⁸⁶ denilmektedir.

KELİN: “Gelin”. Divanü Lûgat-it-Türk’de gelinle alâkalı olan birkaç atasözü mevcuttur. Bu atasözlerinden bazıları şunlardır: “Yüfüşlüg kelin küdegü yafaş bulur (Armağanlı gelin, güveyi yumuşak bulur)”; “kizlençü kelinde (gizli şey gelinde bulunur, çünkü o iyi şeyleri kocasına saklar)”¹³⁸⁷. Kazak lehçesinde “kelin” olarak geçip, “ Kızım sagan aytam, kelinim sen tında (Kızım sana öğüt vereceğim, gelinim sen dinle)”¹³⁸⁸ gibi atasöz vardır.

¹³⁸¹ Atalay III, 383; Kazak Tilinin..., s.C.4, s. 189.

¹³⁸² Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁸³ Atalay III, 146.

¹³⁸⁴ Kazaktın..., s.73.

¹³⁸⁵ Atalay I, 407; Kenceahmetuli, Tuıstık Ataular Sırı, s.13.

¹³⁸⁶ Kazaktın..., s.135.

¹³⁸⁷ Atalay I, 404, III, 12, 242.

¹³⁸⁸ Kazaktın..., s.92.

KİS: “Kocası veya karısı”¹³⁸⁹. Karı veya kocası manasına gelen “kişi” terimi “kisi” şeklinde Kazak toplumunun günlük hayatında kullanılmaktadır¹³⁹⁰.

KÜDEGÜ: “Güveyi”. Kaşgarlı Mahmud, “tayak” kelimesini açıklarken güveyi sözünü de kullanmaktadır. “Küdegü tayak verdi (Güveyi dayak verdi). Türkiye’de bugün bu kelimenin yerini “damat” kelimesini almış gibidir¹³⁹¹. Bu terim günümüzde Moğolca “damat” sözünü açıklamaktadır. “Kü” sözü moğolca erkek manasını vermektedir¹³⁹².

KÜKÜ: Divanü Lûgat-it-Türk’de, “Küküy de denir, doğrusu da budur şeklinde” açıklanan bu terimin yerini, bugün genellikle hala almıştır. Kazak Türkçesinde “kökö” şeklinde söylenip yörelere göre değişip hala ve amcayı adlandırmaktadır¹³⁹³.

OGUL: “Çocuk. Çoğulu oğlan”. Bu kelimeleri Kök Türk ve Uygur dönemlerinde şahıs adı olarak da görmemiz mümkündür. Mesela; “Oğlan Çor, Otuz Oğlan”, “Ogul Bars”, “Ogul Tarkan”¹³⁹⁴. Kazak lehçesinde “ Ul ” olarak karşımıza geliyor. “ Ul tuganda – kun tuar (Oğlan doğduğunda güneş doğar) “diyerek oğlan çocuğa çok önem vermektedir¹³⁹⁵.

ÖGEY: “Ögey ata (üvey baba), ögey ana. Bunun gibi ögey oğul, ögey kız da denir”. “Ögey” kelimesinin bugün dilimizde kullanımına bakılarak bunun Oğuzlar ve hemen hemen aynı lehçeyi konuşan Kıpçaklar, Peçenekler v.s. tarafından böyle söylenmektedir. “ Ögey şeşenin öni kirmes (Ögey anne her zaman surat asmakta),

¹³⁸⁹ Atalay I, 329.

¹³⁹⁰ Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁹¹ Atalay III, 166; Gömeç, a.g.e., ss. 139.

¹³⁹² Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹³⁹³ Atalay III, 232; Kenceahmetulı, Tuıstık Ataular Sırı, s.55.

¹³⁹⁴ Atalay I, 74; Çömeç, a.g.e. ss. 139.

¹³⁹⁵ Kazaktın..., s.134.

Şeşen ögey bolsa, aken özindiki emes (Annen ögey olursa baban öz değil)” gibi atasözler var¹³⁹⁶.

ÖZ: “Öz kişi (hısım olan kişi)”. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklarken şöyle bir cümle de kurmuştur: “Bu bizning öz kişi ol (Bu bizim hısımdır)”. Kazak yiğitinin üç hısımı vardır. Onun içinde yedi ataya kadar devam eden baba tarafından akrabalarına “öz yurtum” yani, öz hısımım diyor¹³⁹⁷.

SİNGİL: “Erkeğin (kocanın) küçük kız kardeşi”, şeklinde Kaşgarlı Mahmud tarafından izah edilen bu terim eski Türkçede genellikle küçük kız kardeş yerine kullanılır. Kazak Türkçesinde “ sinli ” olarak geçiyor. Kız kardeşlerinin arasındaki küçüklerini “ sinli ”, büyüklerini “ apke veya apeke” diye adlandırmaktadır¹³⁹⁸. “Aпасı kiygen saukeleni sinlisi de kiyedi (Ablasının giymiş duvağı kız kardeşi de giyecek)”¹³⁹⁹.

TUL: “Dul. Tul uragut (dul kadın)”. “Tul ” kelimesi Kazak lehçesinde hiçbir şeyi yok anlamına geliyor. Bazen yetim çocuğa da “ tuldır yetim” denir. Bu hususta Kaşgarlı Mahmud şöyle bir örnek de vermektedir: “Yavlak tıllıg begden kerü yalngus tul yeg (Kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir)”. Dul kelimesini Yudahin “kadının ölen kocasının tasviri olup, yatağının üzerine asılırdı” diye açıklamaktadır¹⁴⁰⁰. Bu İslamiyet öncesi gelenek Kazak Türkleri arasında da yaygındı. Eskiden ev sahibi öldükten sonra bir yıl evin bir köşesinde ölünün sembolik olarak bir kuklası bulunurdu. Ölünün ayakkabılarından, silah ve börtüne kadar bütün elbiseleri kullanılır ve bir eyerin üzerine oturtulurdu. Kışlaktan yaylaya veya yayladan kışlağa göç ederken bu kukla için bir at yedeklenirdi. Bu kuklaya Kazak Türklerinde “tul” adı verildiği söylenmektedir¹⁴⁰¹. Ayrıca dul manasında da kullanılmaktadır.

¹³⁹⁶ Atalay I, 74; Kazaktın..., s. 68.

¹³⁹⁷ Atalay I, 46; A.Kuralı, Adamga Baylanıstı Terminder men Söz Tirkesterinin Tusindirme Sözdigi, Almaty: Öner, 2006, s.87.

¹³⁹⁸ Atalay III, 366; Kenjceahmetulı, Tuıstık Ataular Sırı, s. 14.

¹³⁹⁹ Kazaktın..., s. 129.

¹⁴⁰⁰ Atalay III, 133; Gömeç. a.g.e. ss. 140.

¹⁴⁰¹ M.Kazbekov (der.), Naurız: Candırgan Salt-Dasturı, Almaty: Kazakhstan, 1991, s.123.

TUN: “ Tun oğul, tun kız, tun beg”. Kaşgarlı Mahmud tun kelimesini ilk diye açıklamaktadır. Kazak lehçesinde “ tungış” sözu ilk çocuk anlamını veriyor¹⁴⁰².

TUTUNCU: “Tutuncu ogul (evlatlığa alınmış çocuk)”. Kazak Türkçesinde “tütün” kelimesi duman manasına gelmektedir. “Oşaktın tütünü sönmesin” (evin ocağı sönmesin) diyerek evin tek oğluna veya çocuğu olmayan aile kendi soyunun devam etmesi için yakın akrabalarından evlatlığa alınmış çocuğa “ tütünşi ” diyorlar¹⁴⁰³.

TÜRKÜN: “Oymakların, hısımların toplandığı yer. Ana, baba evi”. Divanü Lûgat-it-Türk’de şöyle bir cümlede geçer: “Kız türkünü geldi (Kız babasının evine geldi)”¹⁴⁰⁴. Kazak Türkçesinde “ törkin” olarak geçip, çoğu zamanda karısının evi, akrabaları manasını vermektedir. “ Törkini cakın kızdın tösegi cinalmas (Türkünü yakın olan kızın döşeğı düzenlenmez), Törkin dese - kız tözbeydi, kökpek dese – tuye tözbeydi (Türkün dese kız dayanamaz, ot dese deve dayanamaz)” diyerek “türkün” kelimesi sadece kız akrabalarına söylendiğini atasözler açıklamaktadır¹⁴⁰⁵.

UYA: “Kardeş, hısım”. Kaşgarlı Mahmud uya kelimesini şöyle güzel bir beyitle de açıklamaktadır:

“Tavar uçun Tengri odlamadıp

Uya kadaş oğlını çınla bogar.

(Mal için Tanrı’yı aklına getirmeyip, kardeşinin oğlunu gerçekten boğar)”. Uya kelimesi de Kazak Türkçesinde eski tarihlerden beri kullanılmaktadır. “ Uyadan ne körsen, uşkanda sonı köresin (Uyada ne görürsen uyadan uçtuktan sonra onu görürsün)” atasözünde “ uya ” kelimesi “ aile” manasına gelmektedir¹⁴⁰⁶.

¹⁴⁰² Atalay III, 137; Kamalaşuhı, a.g.e., s.55.

¹⁴⁰³ Atalay III, 375; B.Carıkbayev, Kazak Psikologyasının Tarihi, Almaty: Calın, 1996, s.74.

¹⁴⁰⁴ Atalay I, 441.

¹⁴⁰⁵ Kazaktın..., s. 67.

¹⁴⁰⁶ Atalay I, 85-86; Carıkbayev, a.g.e., s. 45.

UMA: “Ana (Tibet dilinde)”. Kaşgarlı, “bu kelime onlara Araplardan geçmişe benziyor” diyor. Moğol halkında dini putunu “ uma “ diye adlandırıyor¹⁴⁰⁷. Eski Türkler gerçekten bu kelimeyi kullanmışlar mı bilemiyoruz, fakat Kazak Türkçesinde uma, “erkek hayvanın yumurtası” manasına kullanılıyor¹⁴⁰⁸.

URAGUT: “Avrat, kadın”. Moğolca “ ur ” kelimesi soy, kuşak, tohum anlamını vermektedir¹⁴⁰⁹.

URUG: “Tane. Tohuma da urug denir”. Kaşgarlı Mahmut, “Buna benzetilerek hısımlara da urug-turug denir” şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Bu terim Kazaklar arasında bugün “ urık” olarak kullanılmaktadır. “Yedi ata” sistemine dayansak en büyük atanın kuşagina urık denir¹⁴¹⁰.

YEZDE: “Enişte”. Yaşça büyük kız kardeşinin kocası. Kazak Türkçesinde “cezde” olarak geçiyor. “ Cezdenin caksısı akeday boladı (Eniştenin iyisi baban gibi olur)” denir halk arasında¹⁴¹¹.

YURT: “Yurt, eski izerler, ören”¹⁴¹².(3/7) Kazakların kesinlikle bilinmesi gereken bir özelliği, yerinin ve “yurd”unun belli olmasıdır. Kazaklarda bu kelime “jurt” olarak geçmektedir. “Jurt” insanın kendisinin ve akrabalarının doğduğu yeri, toprağına denir. Köyden şehre taşınma zamanında büyükler birbirinden “jurtın nerede?” diye sorarlar¹⁴¹³.

¹⁴⁰⁷ Atalay I, 92; Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹⁴⁰⁸ Kazak Tilinin..., C.8, s. 528.

¹⁴⁰⁹ Atalay I, 138; Bu kelime sözlüklerde bulunmamaktadır. Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹⁴¹⁰ Atalay I, 63-64; Carıkbayev, a.g.e., s. 44.

¹⁴¹¹ Atalay III, 35; Kazaktın..., s. 125.

¹⁴¹² Atalay III, 7.

¹⁴¹³ Diyalektologyalılık Sözdik, Almaty: Arıs baspası, 2007, s. 299.

2.1.2 İnsan Hayatının Dönemleri

Doğum

TENĞRİ OGUL TOGDURDI: Her toplumda gibi Kazak toplumunda da çocuk sahibi olmak, büyük sevinç ve mutluluk vesilerinden oluyor. İki genç evlendikten sonra yaşadığı ilk sevinç çocuğun, evladın, balanın, oğlun dünyaya gelişidir. Çocuklara, ailede ve toplumda yüce bir değer verilir. Genellikle ailede çok çocuk olması istenir. Bazen bazı sebeplerle çocuğu olmayan aileler kendi akrabalarının çocuğunu küçükken alıp, kendi çocuğu gibi davranıp terbiye veriyor. Bazıları türbeleri ziyaret ederek Tanrı'dan çocuk vermesini istiyorlar. Bunun için çocuğun dünyaya gelişine Kazak ailesi sevinerek “Tanrı ul tudırdı”, yani Tanrı çocuk doğurttu diyerek hemen ardından 40 gün toy, 30 gün oyun (eğlence) düzenliyordu¹⁴¹⁴.

TİLKÜ: “Kinaye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden “tilkü mü togdı azu böri mü?” diye sorarlar; “tilki mi doğdu, yoksa kurt mu?” demektir. Bununla “kız mı doğdu yoksa oğlan mı?” demek isterler. Kızı, aldattığı ve yaltaklandığı için “tilki” denir; erkeğe yiğitliği dolayısıyla “kurt” derler”.¹⁴¹⁵ Buna benzer adet Kazaklarda bu şekilde yaşıyor. Gelin doğurduktan sonra ebe çocuklarla müjdeyi haberi bekleyenlere gönderir. Haber bekleyenler kim diye sorduğunda eğer kızsız “kırık yedi” oğlansa “dizgin tuttun” veya “kül dağıldı” diye cevap veriyorlar. İyi haber veren çocuklara karşılığında hediye verirler. Her hangi Müslüman toplumundaki gibi Kazak toplumunda da ailede erkek çocuk daha çok istenir. Kaymana gelinin oğlan doğurması için hayvan kesildikten sonra hayvanın “ultabarı” veriyor. Hamile kadın kız çocuk doğuracağı diye misafirdeyken kendi evinden getiren yemekleri yemiyor¹⁴¹⁶. Bu inanışlar hala toplumda yaşamaktadır.

¹⁴¹⁴ Atalay II, 173; Kazbekov, a.g.e., s. 86.

¹⁴¹⁵ Atalay I, 429.

¹⁴¹⁶ Magıza Tanekenova'la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

KURSAĞ: “Kuşak kuşanma”.¹⁴¹⁷ Kaşgarlı bu ifadesiyle ne kastettiği belli olmazsa da çocuk doğmasıyla ilgili bir söz olabilir. Kazaklarda “kursak dağıtmak” diye toy düzenlenmektedir. Kaynanalar gelinlerinin neyi aşerdiğini öğrenebilmeleri için komşularını eve davet ediyorlar. Onlarda çeşit çeşit yemekler getirirler. Böylece gelinin hangi yemeği çok istediği belli oluyor. Eğer hamile kadın istediği yemeği bulamazsa doğan çocuğun ağzından salyaların akacağına inanılır. Eğer kadın görkemli hayvanın etine (ayı yüreği, kartal beyni) aşerirse ileride çocuğun han veya savaşı olacağına inanılır¹⁴¹⁸.

BULIT ÖRTENDİ = Güneş indikten sonra bulutların kızardığı zaman “bulut örtendi” denir. Türkler bunu uğur sayarlar. Akşamlayın bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tanlayın bulut kızarırsa eve düşman girmişe benzer. Divan’da Türklerin ay ve güneşle ilgili bazı inanışlarından da bahsedilmekte, kanaatimizce bunlar da eski Şamanist inanışlara ilgilidir. Bu cümleden anlaşıldığı üzere de ay ağıllandığı zaman, yağmur yağacak diye onlar bunu uğur sayıyorlardı¹⁴¹⁹. Kazaklarsa akşamüstü gökyüzü kızılığının ertesi gün havanın güzel olacağını kızıl değilse kötü olacağını işaret ettiğine inanırlar¹⁴²⁰.

KAP: “Anası karnında çocuğunun içerisinde bulunan torba. Bu çocukla beraber doğar. Böyle olursa o uğurlu sayılır (kaplıg ogul)”¹⁴²¹.(3/147)Bu inanış kendini Kazaklarda da gösterir. Kazaklar bu torbaya “şarana” demektir. Bu çocuğa “ton bala” derler. Torbayı kurutup çocuğa nazar değmemesi için boynuna takarlar ve mutluluk getireceğine inanırlar¹⁴²².

¹⁴¹⁷ Atalay I, 464.

¹⁴¹⁸ Carıkbayev, a.g.e., s. 80-81.

¹⁴¹⁹ Atalay I, 257.

¹⁴²⁰ Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılmış özel konuşma, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁴²¹ Atalay III, 147.

¹⁴²² Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

KAVUT: “Darı unu yağla şekerle karıştırılır. Yeni doğan kadına yemek olarak verilir”.¹⁴²³ Kazaklar bu tatlı çeşidine “jent” demektedir. Darı kavru olarak değirmende un gibi incellettikten sonra tereyağı, şeker katılır. “Jent” küçük çocuklarla ihtiyarların en sevdikleri tatlıdır. Yeni doğan kadına “jent”in verilmesi yaygın değil, ama jentin kalorili tatlı olarak sayıldığına göre anne sütünün kalitesine etkisinin olduğu anlaşılmaktadır¹⁴²⁴.

Beşik

Kazaklarda hâlâ yaşıyan bir gelenek de çocuğun göbek bağı düştükten sonra bebeği beşiğe yatırmak. Beşik - eski zamanlardan beri atalarımızın kullandıkları bebek yatağıdır. Beşik Orta Asya ve Kafkaz halkı arasında çok yaygın ve hala kullanılmaktadır. Kazak beşiği akağacından yapılır. Kazak toplumunun göçebelik hayat sürdürdüklerinden dolayı beşik konargöçer hayata en uygun ev eşyaların biridir. “Beşiğe yatırmak” törenine yakın akrabalar, aile arkadaşları ve komşular davet edilir. Gelen konuklar “şasu” yani şeker ve başka tatlı çeşitlerini getirirler. “Şasu” sevinçli günleri gelenlere tatlıları dağıtmak demektedir. Bebeği beşiğe yatırmadan önce “tıştı ma” âdeti düzenliyor. Birisi beşik deliğinden getirilen tatlıları aşığı doğru bırakır ve “tıştı ma” diye sorar. Beşik deliğinden tatlı alan çocuklar “tıştı” diye cevap veriyorlar¹⁴²⁵. Bu âdetin düzenlenmesinin anlamı: beşiğe yatan çocuğa Allah’ın mutluluk vereceğine inanmasıdır.

¹⁴²³ Atalay III, 163.

¹⁴²⁴ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴²⁵ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

Resim 1. Çocuk beşiği

SİBEK: “Şübek, çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamaş”¹⁴²⁶. Kazaklar çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamaşa “şümek” ve “tübek” derler. Şübek koyunun bacaklarındaki eklemlerden çıkarılan ve aşık denilen kemikten yapılır. Bazıları şümek’in beyaz olması için sütte kaynatır. Şümek kız ve oğlana diye farklı biçimde yapılır. Genellikle oğlan şümek’inin ağzı yuvarlak, kızların ise oval gelir. Kazak halkı “Besiktegi bala bes tuleidi” diyor, yani beşikteki bebek çabuk büyüyüp sağlıklı olacağına inanırlar. Beşiğin “yer beşiği” ve “asma beşiği” gibi iki çeşidi var¹⁴²⁷.

¹⁴²⁶ Atalay I, 389.

¹⁴²⁷ Kazbekov, a.g.e., s. 90.

Resim 2. Çocuk beşiği

BALU BALU: “Ninni. Kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için böyle söylenir”¹⁴²⁸.(3/232)Bebek 2-3 aydan sonra yanındaki seslere, insanlara tepki göstermeye başlar. Kendi annesinin sesini başkalarının seslerinden ayırt edecek duruma gelir. Güzel bir ses duyarsa hemen tatlı uykuya dalar. Bunun için annesi çocuğuna ninni söyler. Kazaklar beşiğe yatan bebeğe “beşik yırını” söylerler. Kazak folklor araştırmacısı B. Uahatov beşik yırını “annenin monologu” diye adlandırıyor. Anne bütün sevgisini beşik yırına aktarmaktadır.

Aynalayın, balama-ay

Aynalsın senen anan-ay

Aldilep seni suygende

Ananın bolar konlı cay

Aldi, balam, aldi...¹⁴²⁹

Raşid-ad din (1247–1318)“ Jama-it Tauarih” eserinde Moğol-Türk halkı kendi soylarına çok önem verdiklerini ve onların beşikte yatan çocuğa uyumadan önce sülalesini ninni olarak söylediklerini tespit etmektedir¹⁴³⁰.

¹⁴²⁸ Atalay III, 232.

¹⁴²⁹ Kazıbekov, a.g.e., s.91.

¹⁴³⁰ Kenceahmetulı, Kazak Halkının Turmısı men Madeniyeti, s. 26.

Diş Cıkarma

OGLAN TIŞLENDİ = Oğlan diş çıkardı¹⁴³¹. Kazaklar çocuğun dişlerinin çıkmasına göre onun karakteri belli olacağına inanırlar. Eğer dişleri erken çıksa çocuk hareketli, şımarık, geç ise uslu çocuk olacak diye tahmin ediyorlar. Eğer ilk tavşan dişi çıkarsa çocuk uğurlu, azıdişi çıkarsa gelecekte büyük insan olacak sayılır¹⁴³².

MUNĞ TAG: “Kişi kendine geldiğinde on altı on yedi yaşına girdiğinde çıkan diş”¹⁴³³. Kazaklar yirmi yaştan sonra çıkan dip dişlere” akıl dişi”, yani bilgelik dişi demektedir. “Akıl dişi” çıkan insan olgunlaşıp, daha dengeli, akıllı olacağına inanılır¹⁴³⁴.

Ata Binme

OL MENİ ATGARDI = O beni ata bindirdi¹⁴³⁵. Divan’da atın Türkler için önemini Kaşgarlı şu atasözünüyle belirtmektedir: “Kuş kanatın er atın”. Yani, kuş için kanat ne kadar önemliyse er için de at o kadar önemlidir demektedir. Kazaklar arasında bu atasözün manası değişime uğramadan “ At er kanatı” şeklinde yaşamaktadır. Eserin birçok yerinde de görüldüğü gibi at, Türkler için hem binek hem savaş, hem de taşıma aracı olarak vazgeçilmez ve kutsal bir hayvan olmuştur. Kazaklar gelecekte elin koruyacak büyük savaşçı olsun diye altı yaşa gelen çocuğa ata binmeyi öğretmeye başlarlar. Genellikle çocuğa babası at (tay) armağan ediyor. Bu âdete göre babası bütün köye toy düzenleyip, at yarışırır¹⁴³⁶.

ALP ER ATIN ÇERMETTİ = Yiğit adam atının kuyruğunu ördü (atının kuyruğunu ipekle ördü: bu yiğitlik belgesidir)¹⁴³⁷. Kazak halkında “at koyup, aydar

¹⁴³¹ Atalay II, 224.

¹⁴³² Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴³³ Atalay III, 361.

¹⁴³⁴ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴³⁵ Atalay I, 225.

¹⁴³⁶ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴³⁷ Atalay II, 349.

tagu” diye söz yaşamaktadır. Çocuğun ilk yiğitlik gösterip ona göre lakap alması “at koyu” anlamını veriyor. Aydar - atın kuyruğunu altınla işlenen iple örmek. Yani ilk yiğitlik gösterip ona göre lakap alması ve atına aydar takılması çocuğun ülkesini düşmandan koruyabilecek hale geldiğini gösterir¹⁴³⁸.

Sünnet

OGLAN ERETTİ: Çocuk adanlaştı, erkekleştı. Çocuk sünnet edildiği zaman böyle denir diyor Kaşgarlı¹⁴³⁹. Her Müslüman toplumunda gibi Kazaklar çocuğu beş, yedi veya dokuz yaşına geldiğinde sünnet ediyorlar. Sünnet toyuna gelenler “Sünnetin kabul olsun” diye çocuğa getirdiği hediyeleri veriyorlar. Sünnet toyunun başka toylarda farkı – çocuğun sünnet toya kendisine armağan edilen ata binip konukları davet etmesidir. Davet edilenler çocuğun at erinin bir tarafında asılı olan torbadaki (korjin) yiyeceklerden tattıktan sonra atın yalına ipek kumaş bağlayıp gönderir. Kızların sünneti ise kulaklarına küpe takmaktadır¹⁴⁴⁰.

Kız İsteme ve Evlenme

SAWÇI: Kız istemeye giden dünürçüleri veya görüçüleri dediği anlaşılıyor. “Güveyley, kayınlar, dünürler arasında gelip giden, elçilik yapan kişi. Çünkü sawçı onun sözünü buna, bunun sözünü ona anlatır” diyorsa başka bir yerde “Elçi. Bu hısım ve dünür arasında yazı ile gidip gelen kişidir” olarak tarif etmektedir¹⁴⁴¹. Kazaklarda ise bu temrin aynı manada “jauşı” olarak kullanılmakta. Kız isteme âdetine “jauşı jiberu”, yani elçi gönderme denmektedir. Eski zamanlarda oğlan babası kızın durumunu öğrenmek için elçi gönderiyordu. Elçinin amacı kız babasının olumlu cevabını alıp, düğün tarihini anlamak. Jauşı dünür köyüne giderken pantolonun bir paçasını çizmesinin sırtına çıkarır. Bu elçiliğinin uğurlu geçsin simgesidir. Asıl amacı anlaşılmuş olsun diye ak at biniyormuş. Kız istediği eve girdikten sonra hemen kıza

¹⁴³⁸ Kazbekov, a.g.e., s.89.

¹⁴³⁹ Atalay I, 208.

¹⁴⁴⁰ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴⁴¹ Atalay III, 154, 441; Genç, a.g.e. s.57.

“yavrum, yorgan ver” diye talep ediyor. Bu evdekilere kız istemeye geldim işaretidir. Eğer kızı sözlü olmasa ve jauşıdan beğenirse ev sahibi en yakın akrabasına veya oğluna “hadi, bir hayvan keselim” diyor. Düğün tarihini anlaştıktan sonra ev sahibi jauşıya üst giyim “şapan” giydirerek gönderir. Giderken de “dünürler bizim evden et tatsın” diye selamın söylüyor. Bu “evime dünürler gelebilir” anlamına geliyormuş¹⁴⁴². Kaşgarlı “sawçı” sözünden başka aynı anlama gelen “arkuçı”, “yorıgçı”, “yazıgçı” terimlerini gösteriyor. Kazak lehçesinde bunlar kullanılmamaktadır.

KALINĞ: “Cehiz”. “Kalınğ berse kız alır, kerek bolsa kız alır= cehiz veren kız alır, gerekli olan bahalı alır (bir adam cehiz verirse gelini kız, oğlan kız alır). Bir şey isteyen kimse o şey kendisine gerekli ise onu yüksek para ile alacaktır”. Dünürlerce kız istemede olumlu cevap verilmesi halinde erkek tarafından verilmesi gereken başlık’a kalın (kalınğ) deniliyordu¹⁴⁴³. Kazaklarda bu başlık’a “kalın mal” denmektedir. Bu kavram Sovyetler zamanında “babasının kendi kızını mala satması” diyerek yanlış anlatmakta idi. Gerçekte ise “kalın mal” kızın çeyizine, düğüne ve başka ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla babasının istediği başlık para. Gelenek kalın malın ölçümü: Bas jaksı – silah, saut (üst giyim), at ve deve. Bazen bunun karşılığına beş tane iri mal geçiyordu.

Kara mal – kalın malın esas bölümü (21–25 tane at).

İlu – kızını büyüttüğü için verilen para.

Toy malı – kız çeyizine harcanacak ve kız tarafının düğününe kesilecek hayvan alımı (20–70 at).

Süt akı – kızın annesine verilecek 1–7 tane deve.

Jigit tuye – kızın babasına verilecek para (2 tane deve ve mutlaka damatın iyi üst giyimi, at takımı).

Tabii bu saydılan kalın malı ödemek zengin olanların ellerinden gelirdi. Orta ailelerde kalın mal ölçümü 45 tane at idi. Fakir ailelerde ise 10 tane iri mal ödeniyordu. Buna “döngelik kalın” denmektedir. Verilen kalın malı bölmeye yardım edenlere de pay düşüyordu. Sonuç olarak, kalın mal olarak adlandırılan başlık para en sonunda kızın

¹⁴⁴² Kazbekov, a.g.e., s. 57-58.

¹⁴⁴³ Atalay III, 371; Genç, a.g.e., s.58.

çeyizi olarak kocasının evine geri gelirdi¹⁴⁴⁴. Şimdi Kazakistan’da kalın mal olarak belli bir miktar para verilmektedir.

OLAR BİR BİRGE KIZ BERİŞDİ: “Onlar birbirlerine kız veriştirler”¹⁴⁴⁵. Kazaklarda eskiden birbirlerinden kız isteme, kız veriştirme âdeti vardı. Bu âdeti dünürler isimlerini tespit ettiğimizde ortaya çıkmaktadır.

Bel kuda (dünür) – iki ailenin hanımları hamileyken dünürlük edenler. Bu âdete göre eğer birisi kız, birisi oğlansa, büyüdüğünde evleneceklerdi. Eğer ikisi kız veya oğlansa iki ailenin başka çocuklarıyla evleneceklerdi.

Beşik kuda (dünür) – iki ailenin çocukları beşikteyken beşik kerten dünürler.

Karsı kuda – birbirlerine kız veriştirip, kız isteyen aileler, dünürler¹⁴⁴⁶.

KENÇ LİYÜ: “Hanların düğünlerinde veya bayramlarda otuz arşın yüksekliğinde ve minare gibi, yağma edilmek için yapılmış bir sofradır. Burada geleneksel yağmalı toy’un değişik bir şekli de ifade edilebilir¹⁴⁴⁷. Bu terim Kazak lehçesinde geçmemektedir. Fakat Kazaklarda “kırık kun toy, otuz kun oyun” diye bir sav var. Bu sav han ve aksuyekliler (soylu) çocuklu olup veya düğün düzenlediği zaman bütün halkı toya davet eder. Toy bittikten sonra halk “hanın düzenlediği 40 gün toy, 30 gün oyununa katıldık” diye hatırlar¹⁴⁴⁸.

TOY: “Ordu kurağı, ordu karargâhi”. Bu sözden alınarak “Xan toy” denir ki, “Hakanın ordu kurduğu yer” demektir¹⁴⁴⁹. Günümüz Kazak lehçesinde “toy” insan sevinçli günlerini yakın akrabaları, arkadaşlarıyla paylaşmak için düzenlediği törendir. Kazak halkı çocuğun doğmasıyla ilgili “kursak şaşu”, “besik toy”, “şildehana”, “tusau keser toy”, “tılaşar”, “sundet toy”; evlenmeyle ilgili “kuda tusu”, “esik-tör körsetu toy”, “urın toy”, “kız uzatu”, “kelin tusıru” gibi toyları düzenlemektedir¹⁴⁵⁰.

¹⁴⁴⁴ Kazbekov, a.g.e., s.63-64.

¹⁴⁴⁵ Atalay II, 94.

¹⁴⁴⁶ Kazbekov, a.g.e., s.60-61.

¹⁴⁴⁷ Atalay III, 438; Genç, a.g.e., s.60.

¹⁴⁴⁸ Carıkbayev, a.g.e., s. 129.

¹⁴⁴⁹ Atalay III, 141.

¹⁴⁵⁰ B. Saparalı, C. Daurenbekov (topl), Kuttı Bolsın Toyların!, Almaty: Öner, 1998, s.16-17.

.
BİÇİŞ: “Büyüklerin konukluğuna, düğününe davetine gidenlere verilen ipekli kumaş”¹⁴⁵¹. Kazak lehçesinde bu terim “jirtıs” şeklinde yaşamaktadır. “Jirtıs taratu” âdeti kişi öldükten sonra düzenlenmektedir. “Ölen insanın gözü” diye gelenlere bir parça kumaş veriyorlar. Daha bir adet Kazak düğününde dünürler birbirlerine “korjın” hazırlar. Korjın dünürler tarafından gönderilen hediyeler dolu torbadır. Hediye olarak torbaya tatlı, kıyafet, süs eşyaları ve 10 metre kumaş koyarlar. Düğün sırasında “korjın aşu”, yani “torba açmak” âdeti düzenleniyor. Genellikle bu âdete kadınlar davet edilir. Torbadaki 10 metre kumaşın birer parçası korjını açmaya gelenlere dağıtılır¹⁴⁵². Belki bununla bir irtibatı olabilir.

DİDEK: “Gelin giderken yâd kimselere görünmemek için örtülen örtü”. Gelinin, babası evinden alınarak, kocasının evine götürülüşü esnasında düğün evi etrafında toplanan yad kimselerin görmemesi için bir örtü örtülüyor ki, bugün Türkiye’de bazı köylerde bu gelenek yaşamaktadır¹⁴⁵³. Bu terim Kazak lehçesinde yoktur. Fakat buna benzer damat tarafının düğününde “betaşar” geleneği düzenleniyor. "Betaşar" yeni gelen gelin için söylenen şiirlerdir. Yeni gelen gelinin yüzü kimseye göstermeden örtülür, önüne de perde gerilir. Buna çok önem verilir ve gelinin yüzü topluluk önünde şairlerin okudukları "betaşar"larla açılır. Betaşar’da gelinin güzelliği, gençliği, gösterişi övüldükten sonra, kocasına nasıl hürmet edeceği, kocasının kardeş ve akrabalarına nasıl davranıp saygı göstereceği, eve gelen misafire nasıl davranması gerektiği vs. konusunda geline nasihatlerde bulunulur. Betaşar’ı söyleyen şair, bazen sözüne ara verir ve genç gelinin âdet üzere büyüklere hürmet etmesini diler. Genç gelin de "bunların hepsi kabulüm" dercesine başını eğerek selâm verir ve hürmet gösterir.

Bet aşayın, ayhauay
Jana tusken jas kelin,
Kelip uyge enip tur
Kayın jurtı halkına

¹⁴⁵¹ Atalay I, 366.

¹⁴⁵² Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel konuşma, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁴⁵³ Atalay I, 408; Genç, a.g.e., 61.

Yilip salem berip tur...¹⁴⁵⁴.

Resim 3. SAUKELE: Gelinin düğünde giyilen başlığı

DİDİM: “Geline gerdek gecesi giydirilen taç”¹⁴⁵⁵. Eskiden beri Kazak halkı düğün kıyafetlerine çok önem vermektedir. Kazaklar tek düğünlerde giyilen gelinin başlığına “saukele” derler. Saukele bembeyaz kumaştan yapılır, üzerine altın, gümüş, değerli taşlar oturturlar¹⁴⁵⁶.

SEP: “Gelinin malı olan çeyiz”¹⁴⁵⁷. Kazaklar genellikle gelinin çeyizine “jasau” derler. Güney Kazakistan yörelerinde (Çimkent, Arıs, Sarıagaş) çeyize “sep” derler. Bu savda da geçiyor: “Kelindi kelgende kör, septi jayganda kör”. Yani, gelini geldiğinde, sepi açıldığında görürsün anlamını veriyor¹⁴⁵⁸. Eskiden Kazaklar çeyiz eşyalarını tek sayılarda hazırlıyorlardı. Bir söylentiye göre köyün zengini kızına çeyiz hazırladığında her şeyi 55 taneden hazırlamış (55 yastık, 55 yorgan v.s.). Çeyiz aşağıda gösterilen eşyalardan mevcuttu: bir beyaz çadır, yatak, kılık-kıyafet, silah, marangoz aletleri, ev-mutfak eşyaları, at, at takımı ve başka ufak tefek eşyalar¹⁴⁵⁹.

¹⁴⁵⁴ Magiza Tanekenova’la yapılan özel konuşma, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁴⁵⁵ Atalay I, 397.

¹⁴⁵⁶ B. Saparılı, C. Daurenbekov. a.g.e., s.46.

¹⁴⁵⁷ Atalay I, 319.

¹⁴⁵⁸ Diyalektolojyalık. a.g.e., s. 585.

¹⁴⁵⁹ Kadir Sabyev, eşi Gulbanu Sabyeva’yla yapılan özel konuşma, Tarbagatay ilçesi, Akcar, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

YÜFÜŞ: “Hısımların elbise veya mal ile yardımlaşması. Bu çok kere gerdeğe konulan gelin hakkında söylenir”. Damat evine gidecek ve gerdeğe konacak gelinin akrabalarının, onun elbise veya mal olarak eksiklerini tamamlamak için aralarında yardımlaşmak, üzerlerine düşen görevi yerine getirmek Türklerin en güzel âdetidir. “Yüfüşlüğ kelin küzegü yafaş bulur= armağanlı gelin güveyiyi yavaş bulur” yani gelin, akrabaların verdiği armağanlarla armağanlaşmış olursa, güveyiyi yumuşak huylu ve ağırbaşlı bulur. Çünkü güveyi onu zengin bulmuştur. Bu yüzden memnun kalır ve ona saygı gösterir. Burada aile hayatının başlangıcında, varlıklı olmanın aile saadeti yönünden önemli bir rol oynadığı açıkça belirtilmektedir¹⁴⁶⁰. Kazaklar “Kalınsız kız bolsa da, kadesiz toy bolmaydı”, yani başlık para almayıp ta kız verilebilir, ama çeyizsiz kız verilmez diyerek çeyize çok önem verirler. Çeyiz eksiklerini tamamlamakta kızın bütün akrabaları yardım etmek âdeti çok yaygındır¹⁴⁶¹.

KEDHÛT: “Geyisi, giyecek. Çokça düğünlerde kullanılan elbise, gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise” diye açıklanan bu tip armağanlar gönderme âdeti, bugün Türkiye’nin çok yerinde, gelinle damadın karşılıklı olarak birbirlerinin hısımları ve akrabalarına giyecek göndermesi şeklinde yaşamaktadır¹⁴⁶². Günümüz Kazak lehçesinde bu terim “kiyit” olarak yaşamaktadır. Yukarıda “korjın”dan yani dünürlerin birbirine gönderen hediyeler dolu torbadır diyerek bahsetmiştik. Hediye olarak torbaya tatlı, kiyit, süs eşyaları ve 10 metre kumaş koyarlar. Kiyit gelinin veya damadın aile bireylerine armağan olarak gönderilen giyecekleridir. Gelinin veya damadın annesi ve babasına mutlaka pahalı üst giyim armağan ederler¹⁴⁶³.

OL KİSİ ALDI: “O, kadın aldı”¹⁴⁶⁴. Karı veya kocası manasına gelen “kişi” terimi “kisi” şeklinde Kazak toplumunun günlük hayatında kullanılmaktadır. “Kisin kalay?”, yani, karın veya kocan nasıl diye sorarlar¹⁴⁶⁵.

¹⁴⁶⁰ Atalay III, 11-12; Genç. a.g.e., s. 61-62.

¹⁴⁶¹ Kazbekov. a.g.e. s. 65.

¹⁴⁶² Atalay I, 357; Genç. a.g.e., s. 62.

¹⁴⁶³ Kadir Sabyev, eşi Gulbanu Sabyeva’yla yapılan özel konuşma, Tarbagatay ilçesi, Akcar, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁴⁶⁴ Atalay I, 328.

KÜNİ: “Kuma”. “Künining küline teğü yağı= kumanın külüne kadar duşman”.Türklerin birden fazla kadın ile evlenme âdeti bulunduğunu ve küni (günü) kelimesinin bugün kızkançlık anlamına geldiği hakkında M.A. Köymen belirtmektedir¹⁴⁶⁶. 20. yüzyılın ortasına kadar Kazak toplumunda birden fazla kadın ile evlenme vardı. Beyin birinci karısına “baybişe”, ikincisine “tokal” deniyordu. Bey’in iki karıları birbirine “kündes” oluyordu. “Kündes” kelimesi “kün”, yani gün; “de” söyle manasını vermekte olup, “s” ise edat olarak ekleniyor. Böylece “bugün benim günüm” diyerek “kündes”ler kocalarını kızkanmaktalar. Şu savda da geçiyor: “Kündestin külü de – kündes” yani, “kündes” karıların külü de birbirine duşman. Eskiden “Kündes körgennin kızın alma” (“Kündes” olan karıların kızına evlenme) diyerek anneleri oğullarını uyardı¹⁴⁶⁷.

BEĞİ KİŞİ ÜZLÜŞDİ = Karı ile koca ayrıldılar. “Er kisi birle tok tok boldu= koca, karısıyla geçimsizliğe düştü”, “O işler boş= o kadın boştur(o, kadını boşadı, bıraktı, unuttu)” gibi savların olması 11. asırda boşanmaların meydana geldiğini görmekteyiz¹⁴⁶⁸. 20.yüzyılın ortasına kadar Kazak toplumunda aile bağlarının güçlü olduğu sebebiyle boşanmalar nadirendi. Eğer kocası karısından ayrılmayı isterse üç defa “talak” kelimesini söylemesi yeterdi. Böylece kendisinin karısıyla boşanmak istediğini belirtiyordu¹⁴⁶⁹.

Ölüm ve Mezar Adetleri

TÜNERİK YER: “Mezar” manasına gelen bu kelime şu savda da geçiyor: “Er tünerikke kirdi= adam mezara girdi”¹⁴⁷⁰. Kazak lehçesinde tünerik sözü “karanlık”

¹⁴⁶⁵ Kaydar Sagadiyev, eşi Bulbul Sagadyeva’yla yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 15 Aralık 2008.

¹⁴⁶⁶ Atalay II, 237; Genç. a.g.e., s.64.

¹⁴⁶⁷ Kamalaşulı. a.g.e., s.54.

¹⁴⁶⁸ Atalay I, 240, 330, 332.

¹⁴⁶⁹ Kazbekov. a.g.e., s.78.

¹⁴⁷⁰ Atalay I, 488.

manasını veriyor. Hava kapalı bulutlu olursa “aua-rayı tünerdi” derler¹⁴⁷¹. Belki bununla bir irtibat olabilir.

KABIRÇAK: Divan’da karşımıza çıkan bu kelime çok kere ölü tabutu için kullanılır¹⁴⁷². “Kabırçak” olarak hala günümüz Kazak toplumunda tabut anlamında kullanılmaktadır¹⁴⁷³.

KARA ORUN: “Sin, mezar” manasında kullanılmıştır¹⁴⁷⁴. Kazaklarda ölümle ilgili olan nesnelere “karalı” sıfatı, yani siyah rengi kullanılmaktadır. Ünlü Kazak şairi Abay Kunanbayev “Birinin kişisi ölse karalı o, kaza görmüş yüreği yaralı o, gözyaşlarını tutamadan ağlayıp, ağlayarak niye yırlanadı o?” diyerek karalı evde ağlayan kadın sesleri hiç bitmediğini belirtiyor.

Karalı el – Hanı veya büyük saygı tutar birisinin ölmüş olduğu kabile, il.

Karalı aul – birisi ölmüş olan köy.

Karalı üy – eri ölen ev.

Karalı kız – babası ölen kız.

Karalı er-turman – ölen adamın at takımı, atı.

Karalı at – Ölü gömüldükten sonra bir yılında verilen yemeğe kesilecek hayvan.

Karalı dauıs – ölen adamın yakınlarının yırlanarak ağlaması.

Kara saldı, karasın tastadı – ölü gömüldükten sonra bir yıl geçince karısının üstünde siyah örtüsünü bırakması.

Kara orın – Ölünün mezarı¹⁴⁷⁵.

OL ÖLLÜĞGE YOGLADI = O ölü için yemek verdi¹⁴⁷⁶. B.Atalay “yoglamak” fiilini ölü için verilen yemek diye çevirmektedir. Fakat şive farklılığına dikkat ederse yoglamak fiili Kazak lehçesinde “joktau” fiiline çok yakın. “Joktau ayту” Kazakların eski ölüm adetlerinin biridir. Joktau’ı öleni kaybettiği için ağlama sesini çıkararak şiir

¹⁴⁷¹ Kazak Tilinin. a.g.e., s. C.7, s. 473.

¹⁴⁷² Atalay I, 501.

¹⁴⁷³ Diyakektologyalılık. a.g.e., s.391.

¹⁴⁷⁴ Atalay III, 221-222.

¹⁴⁷⁵ Kazbekov. a.g.e., s. 116.

¹⁴⁷⁶ Atalay III, 309.

şeklinde kadınlar (karısı, kızı) söylüyorlar. Ölen insanın yaptığı iyiliklerini, nasıl bir insan olduğunu sabah ve akşam iki defa bir yıl geçene kadar “joktaydı”. “Toy süsü – yırlamak, ölüm süsü – ağlamak” savı “joktau”ın ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır¹⁴⁷⁷.

2.2. Evin Fiziki Yapısı

2.2.1. Çadır

Kazak halkı 20.yüzyılın 30.yıllarına kadar hayatının esasının göçebelik hayat tarzını devam etmişlerdi. 20.yüzyılda bir evden diğer bir eve taşınanların “göçüyoruz” demeleri doğaldır. İnsan eliyle yapılan “göçürebilir barınaklar”ın birkaç çeşidi vardı: “kiyiz üy”, “agaş üy”, kos”, abılayşa”, “itarka”. Hayatının bir kısmını kışın kışlakta yazın yaylada geçiren Kazaklar için “çadır” en uygun barınak tipidir. Kazaklar çadıra “kiyiz üy” (keçe evi) demektedir. “Kiyiz üy” Orta Asya toprağında yerleşen halka ait barınaktır. Bir yerden diğer yere göçtüğü zaman kiyiz üy bir deve yükü olarak taşınıyordu. Bu tipteki evlerin bazı çeşitleri vardır. Çadır örtüsü olarak kullanılan keçe türüne bağlı “uzikti”, “köterme turıktı” diye bölüyorlar. Eğik ağaçların sayısına bağlı “altın orda”, “ak otau”, “karaşa üy”, “abılayşa”, v.s. Han’ın çadırına “ak orda” derlerdi. Yeni evlenmiş gençlerin çadırına ise “ak otau” denmektedir. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan “oda”nın “otau”dan çıkmış olabilir. Çünkü otağ kelimesi Osmanlılarda seferlerde kullanılan padişahlara ait büyük çadırlara da ıtlak edilmiştir. İşte birkaç bölmeye ayrılmış evlere verilen otağ kelimesinden artık her bir bölmenin adı olan oda kelimesi çıkmıştır¹⁴⁷⁸. “Kiyiz üy” göçürebilmeye uygun malzemelerden yapılırdı. Çadırın esas iskeleti kerege, sıkırlauık, yık, şanıraktan oluşmaktadır.

¹⁴⁷⁷ Kazbekov. a.g.e., s. 134-135.

¹⁴⁷⁸ Baykara Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışalar, Ankara: A.Y.K. Atatürk Kültür Merkezi, 2001, s. 79.

KEREGÜ: Divan’da “Türkmenlerce “çadır” demektir, göçebelerce kışlık ev” manasında kullanılmıştı¹⁴⁷⁹. Kazak lehçesinde “kerege” olarak geçmektedir. “Kiyiz üy”in iki önemli unsuru vardır: yükseltme ile örtme unsurlarıdır. Kerege ise çadırın yükseltme unsuru, yani, evin duvarıdır. Yeni kesilmiş ağaçları X şeklinde örüp, birkaç gündür kurutarak kerege’yi yapıyorlar. Kerege’nin her bölümü “kanat” denmektedir. Kanat sayısına göre (6–18) çadır birkaç odaya ayrılmış oluyor¹⁴⁸⁰.

Resim 4. ŞİY: Göçebelilerin çiğ odunundan yaptıkları dokumadır

ÇİĞ: Kaşgarlı “göçebelilerin sele sazından (çiğ odunundan) yaptıkları çadır örtüsü” diyor. Bu kamıştan daha ince yumuşaktır (sazdan yapılan çadır örtüsü sayesinde yazın çadır güneşin sıcaklığından korunduğu gibi kışın da soğuktan korumalı) gibi açıklama yapar¹⁴⁸¹. Kazak lehçesinde bu terime “şi” denmektedir. “Şi” kerege örtüsü “tuırlık” ve kerege arasına konulur. Kamışa benzer bir otlarla yün ipini bağlayarak dokunur ve duvarlara yapıştırılır. Renkli “şiy” ler de duvara güzel bir görünüş verir. Ayrıca “şiy” evin içerisine yılan, böcek gibi toprakta yaşayan hayvanların girmesini engeller¹⁴⁸².

¹⁴⁷⁹ Atalay I, 477.

¹⁴⁸⁰ Şokan Ualihanov, Altınşaharga Sapar, Almaty: Atamura, 2006, s.20-21.

¹⁴⁸¹ Atalay III, 128.

¹⁴⁸² Ualihanov. a.g.e., s. 21.

UĞ: “Çadırın üst yanındaki köşelerden her birisi” manasına gelen bu kelime çadırın yükseltme ve örtme unsurlarını (duvar ve çadır) birleştiren eğik ağaçlardır. Kazaklar ona “uık” diyorlar. Uık’ın geniş olan ucu kerege’ye arkanla bağlanır, ikinci ucu “şanırak’ın (çadır) delikleriyle birleşir¹⁴⁸³.

ARIĞ: Divan’da çadır örtüsü ifadesinde açıklanan bu kelime neyi kastettiği açık olarak anlaşılmamaktadır. Kazaklar çadır örtüsünü genelde keçeden yapıyordu. Çünkü keçenin şiddetli sıcaktan, yağmurdan, kardan, ayazdan koruma niteliği vardır. Keçeyi büyüklüğüne göre birkaç çeşide ayırır. Keregeleri örten keçe “tırlık”, uık için “üzik”, ev çadırını örten keçeye “tündik” denmektedir¹⁴⁸⁴.

SIRUK: “Sırık, çadır direği” manasında gelmekte olup, Kazak lehçesinde evin çadırı “şanırak’ı tutan direğe Kazakistan’ın güney, batı taraflarında “sırık” dedikleri görülür¹⁴⁸⁵.

ÇATIR: “Çadır”. Kazaklarda “kiyiz üy” ün örtme unsuru olan çadıra “şanırak”, ağaçtan yapılmış evin çadırına “çatır” demektedir¹⁴⁸⁶.

KURŞAĞ: “Tura, yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup, çadıra sarılır, buna “ew kurşağı” denir”¹⁴⁸⁷. “Kiyiz üy” keçeyle örtükten sonra duvarı sararak iple bağlanır. Kemer olarak kullanılan iplere “baskur”, “kur”, “şalma”, “bau” v.s derler¹⁴⁸⁸.

KIŞLAĞ: “Kışlak”. “Kışlak” sözü eski Türkçe ile Anadolu Türkçesinde kışlak veya kışlağ şeklinde söylenirdi. Orhun yazıtlarında da bu deyiş, böyle kullanırdı. Altay ağızlarında ise bu söz kıştağ veya kışlau şeklinde girmiştir. Bu sözler, kışta-mak fiilinden yapılıyordu¹⁴⁸⁹. Kazaklar hayvancılıkla uğraştığı için göçebelik hayat

¹⁴⁸³ K. Mukanov, Cünnen Casalgan Buyımdar, Almaty: Kaynar, 1990, s. 34.

¹⁴⁸⁴ Mukanov. a.g.e., s. 35.

¹⁴⁸⁵ Diyalektologyalık. a.g.e., s. 609.

¹⁴⁸⁶ Atalay I, 406; Diyalektologyalık. a.g.e., s. 708.

¹⁴⁸⁷ Atalay I, 464.

¹⁴⁸⁸ Mukanov. a.g.e., s.38.

¹⁴⁸⁹ Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978, s. 10.

sürdürüyordu. Bundan dolayı Türklerde hem yazlık ve hem de kışlık oturma yerlerinin ayrı ayrı değerleri vardır. Kazakların mevsimlik hayatı 19.yüzyılların sonlarına hatta 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar “jaylau (yaz), küzeu (güz), kıstak (kış) kökteu (ilkbahar) arasında devam etmişti. Kazakistan’ın karın çok yağdığı kuzey, güney-doğu bölgeleri yayla için, doğu ve orta bölgeleri kışlak için kullanıyordu. Kökteu ve küzeu ise çoğu zaman kıstak’a yakın yerlerdi. Biri diğerini tamamlardı. Biri olmadan diğerinin de bir önemi olamazdı. Kış evi veya kışlak evi, bir köy, bir şehir de olabilirdi. Ayrıca kışlak, kışın barınabilen, rüzgârlardan korunan, soğuk olmayan evsiz bir yer de olabilirdi. Kışlak yerini seçerken en önemlisi dağ ortası olması ve hayvanların barınabilir karın az yağdığı bir yer olmasına önem verirlerdi¹⁴⁹⁰. Göçebelik hayatta nerelerde yazlayıp ve nerelerde de kışlayacakları kesin töre ve gelenekler ile belirtilmişti. Kazaklarda her üç etnik grup Ulu, Orta ve Küçük Cüz’ün kendisine özgü göçüp-konar toprakları vardı. Bir cüz diğer cüz’ün toprağına yerleşemezdi, göçemezdi.

KIŞLIK: Kaşgarlı “Kış evi, kış için hazırlanan her şeye” böyle denildiğini söylüyor. Kazak lehçesinde bu söz “kıstau” diye geçmektedir. Kıstau göçebelilerin kışın barınabilmek için yapılmış ev anlamında kullanıyor. Kışlık ev ağaçtan, kerpiçten ve samandan yapılıyordu¹⁴⁹¹.

KÖÇÜRME OÇAK: “Bir yerden öbür yere göçürebilen ocak”. Taşınabilirlik özelliğine bakılarak böyle ocakların daha çok göçebelere çadırlarda kullanılmaktadır¹⁴⁹². Kazakların “kiyiz üy” lerde bunun gibi ocakların kullanılması büyük ihtimaldir.

OL BU YERİĞ KIŞLAGLANDI= O bu yeri kışlık edindi. Kazak lehçesinde “ol bul jerde kıstadı” şeklinde söyleniyor¹⁴⁹³.

¹⁴⁹⁰ Uzbekali Dcanibekov, Eho... Po Sledam Legendi o Zolotoy Dombre, Alma-ata: Öner, 1991, s.75-76.

¹⁴⁹¹ Atalay I, 474; Diyalektologyalık. a.g.e., s.207.

¹⁴⁹² Atalay I, 490; Genç. a.g.e., s.207.

¹⁴⁹³ Atalay II, 273; Kazak Tilinin. a.g.e., C.4, s. 361.

2.2.2. Ev

EŞİK: “Kapı” manasına gelen bu kelime Kazak lehçesinde “esik” şeklinde söylenmektedir¹⁴⁹⁴.

OÇAK: Divan’da “ocak” manasında karşımıza çıkan bu kelime Kazak Türkçesinde “oşak” şeklinde söylenmektedir¹⁴⁹⁵.

ÖW: Kaşgarlı bu kelimeyi “ev” manasına kullanmıştır. “Üv” dahi denir, üzdeyim de budur diyor. Her insanın gecesini geçirdiği, barındığı yer. XI. yüzyılda çeşitli Türk ellerince az çok birbirinden farklı telaffuz şekilleri “üv”, “ew” bilinmekte. Türkçenin en eski metinlerinde “eb” diye geçmekte¹⁴⁹⁶. Günümüz Kazak lehçesinde “üy” denmektedir.

İLİ KAPUĞ: “İliştirilmiş, anahtarsız açabilecek yolda kilitlenmiş olan kapı” diye açıklanan bu kelime Kazak lehçesinde “ilgek esik ” denir. Kapının üzerindeki mandala basılarak arkadaki demir çubuğu havaya kaldırarak açılan kapıya “ilgek esik” diyor¹⁴⁹⁷.

OTUN: “Odu” manasına gelen bu kelimeye Kazak Türkçesinde “otın” derler¹⁴⁹⁸.

ARANLIĞ: “Aranlığ öw= Ahır olan ev”¹⁴⁹⁹. Kazak lehçesinde “aran” kelimesinin yörelere göre farklı manası vardır. Kazakistan’ın kuzeyinde çadırı yok ağaçtan yapılmış ahır ise, batıda at ahır anlamını vermektedir¹⁵⁰⁰. Fakat “aran” iki manasında da hayvan barınağına verilen addır.

¹⁴⁹⁴ Kazak Tilinin. a.g.e., C.2, s. 194.

¹⁴⁹⁵ Kazak Tilinin. a.g.e. C.5, s. 468.

¹⁴⁹⁶ Atalay I, 81; Genç. a.g.e., s. 203.

¹⁴⁹⁷ Atalay I, 92; Kazak Tilinin. a.g.e., C.8, s.472.

¹⁴⁹⁸ Atalay I, 134; Kazak Tilinin. a.g.e., C.5, s. 538.

¹⁴⁹⁹ Atalay I, 148.

¹⁵⁰⁰ Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 68.

OÇAKLIĞ YER: “Ocak yeri”. Evin ocak yapılmak için hazırlanmış köşesine Kazak lehçesinde “oşaktık jer” denmektedir¹⁵⁰¹.

OTUNĞLUK: “Odunluk”. Kazak lehçesinde “ottık”¹⁵⁰² denir.

KAPUĞ: “Kapı”. Kapıya kazaklar genellikle “esik” derler. Fakat diyalekt olarak Kızılorda, Aral bölgelerinde “kapı” da diyorlar¹⁵⁰³.

BUZLUK: “İçerisine buz doldurarak yaz için saklanılan yer”. Kazaklarda yazın içecek suyu ve balık saklamak için buz doldurarak kazılan çuğura “muzkepe” veya “muzkala” denilir¹⁵⁰⁴.

KÖMÜRLÜK: “ Kömür yapmak için yakılan ağaç ve kömür konan yer” gibi manalar gelen bu kelime Kazak Türkçesinde “kömir kora” denir¹⁵⁰⁵.

KAPGA: “Büyük kapı, kale kapısı”. Kazaklar “kakpa” derler¹⁵⁰⁶.

ÇALMA: “Kemre, kemre” manasına gelmekte olup, Kazak lehçesinde koyun ağıllarından ya da deve ahırlarında toplanıp kesilerek kışın için yakmak için kurutulan kesek’e “şalma” derler¹⁵⁰⁷.

TİREGÜ: “Direk, kendisine herhangi bir şey biçilen nesne, direcen”. Kazak Türkçesinde aşağı-yukarı aynı anlamda “tirek” olarak kullanılmaktadır¹⁵⁰⁸.

¹⁵⁰¹ Atalay I, 150; Djanibekov. a.g.e., s.221.

¹⁵⁰² Atalay I, 162; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 542.

¹⁵⁰³ Atalay I, 375; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 414.

¹⁵⁰⁴ Atalay I, 466; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 518.

¹⁵⁰⁵ Atalay I, 506; Kazak Tilinin. a.g.e., C.4, s. 243.

¹⁵⁰⁶ Atalay I, 425; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 399.

¹⁵⁰⁷ Atalay I, 433; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 695.

¹⁵⁰⁸ Atalay I, 447; Kazak Tilinin. a.g.e., C. 8, s. 291.

KONUĞLUĞ EW: “Konuk için ayrılan ev, şölen evi”. Kazaklar evin oturma salonuna “konak üyi” derler¹⁵⁰⁹.

AŞLIK: “Aşevi, mutfak”. Kazaklarda mutfak kelimesinin karşılığı olarak “as üy” kelimesi geçmektedir¹⁵¹⁰.

KERPIÇ: “Kerpiç”. “Kirpiş” şeklinde söylenmekte olan bu kelime aynı manayı taşıyor¹⁵¹¹.

YATIĞ: “Uyku ve yatılacak yer”. Kazak Türkçesinde “jatak” diye söylenir¹⁵¹².

TAM: “Duvar”. “Tam” bugün Anadolu’da hem ev veya duvarlarla çevrili kapalı bir mekân hem de satih anlamında kullanılmakta olup, duvar anlamını kaybetmiş görünmektedir¹⁵¹³. Kazak lehçesinde “tam” çamur veya kerpiçten yapılan eve denilir. Şu savda geçiyor: “Tauık kuska uşu jok, tam üylerge köşu jok”, yani tavuğa uçamaz, tam eviyle göçemez diyorlar. Bundan tam evinin sadece kışlaklarda yapıldığını anlayabiliyoruz. Kazak yazarı B.Maylin “Burası Bergali’nin babalarının mezarı, tamı” diyerek “tam” sözünün daha bir anlamını belirtmektedir¹⁵¹⁴.

ER TAM TURGURDI= Adam duvar yaptı. Ev yaparsa ve başka şey dikerse “Adam tam turgızdı” denir¹⁵¹⁵.

TÖR: “Odanın en iyi yeri”. Kazaklar eve gelen misafirleri evin en iyi yerine “tör”e oturturlar. O zaman “törge otırımız” derler. Misafirlerin altına konulan kalın, süslü yorgana “tör körpe” denir¹⁵¹⁶.

¹⁵⁰⁹ Atalay I, 504; Kazbekov. a.g.e., s. 204.

¹⁵¹⁰ Atalay I, 114; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 78.

¹⁵¹¹ Atalay I, 455; Djanibekov. a.g.e., s. 224.

¹⁵¹² Atalay III, 12; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 272.

¹⁵¹³ Atalay III, 93; Genç. a.g.e., s. 204.

¹⁵¹⁴ Diyalektologyalılık .a.g.e., s. 619.

¹⁵¹⁵ Atalay II, 178.

¹⁵¹⁶ Atalay III, 121; Diyalektologyalılık. a.g.e., s. 647.

TÜNĞLÜK: “Baca, pencere”. Bu kelimenin Arapça karşılığı “duvardaki menfez” anlamına gelmektedir. Buna göre tünğlük’ü sadece pencere karşılığı olarak almak yerinde olacaktır. Zira evi ısıtmak ve yemek pişirmek maksadıyla, eve ocaklar yapıldığından bacaların bulunduğu bilinmektedir. Nitekim bugün Doğu Anadolu’da pencereye baca da denilmektedir. Bunun, küçük köy evlerinde pencerelerin baca gibi dama yapılmasından ileri geldiği de söylenebilir¹⁵¹⁷. Kazak lehçesinde “tündik” diyerek geçiyor. “Kiyiz üy”in çadırı şanırak’ın en üstünde delik olur. Bu delik baca, pencere maksatında kullanılmaktadır. “Tündük” çadırın şanırak’ına örtülen keçedir. Kazakçada “tün” sözü “gece” anlamını veriyor. Bundan dolayı “tündik”i geceleyin, yağmurlu havalarda kapatıp, gündüz açarlar¹⁵¹⁸.

2.2.3. Ev Eşyaları

ÜTÜK: “Ütü”. Mala biçiminde bir demir parçasıdır ki, dikiş yerlerini yatıştırmak için kızdırılarak elbise üstüne bastırılır. Ütünün Türklerce ne zamandan beri kullanılmakta olduğu bilinmemektedir. Kaşgarlı’nın Divan’ında yer aldığına göre, 11. yüzyılın ikinci yarısında oldukça bilinen bir alet olmalıdır. Bundan ütünün Türkler tarafından kullanılmaya başlangıcını daha ötelere de götürmek mümkün görünmektedir. Kazak Türkçesinde “ütik” şeklinde söylenmektedir¹⁵¹⁹.

¹⁵¹⁷ Atalay III, 383; Genç. a.g.e., s. 207.

¹⁵¹⁸ Mukanov. a.g.e., s. 35.

¹⁵¹⁹ Genç. a.g.e., s. 220; Kazak Tilinin. a.g.e., C.7, s. 428.

Resim 5. Ütü (XX. Yüzyılın sonuna ait)

ARÇI: “Heybe”. Heybe, bugün olduğu gibi çeşitli eşya taşımakta kullanılmakta ve genellikle omuzda taşınmaktadır. Ağırca heybelerin omuza atılmasında yardımlaşmadan dahi söz edilmesi heybenin oldukça yaygın bir eşya olduğunu gösterir¹⁵²⁰. Kazak lehçesinde “arşa” eşya koymak için sandık anlamında kullanılmaktadır¹⁵²¹. Kazak evinin eşyaları arasında sandık önemli bir yer almaktadır. Belki bununla bir irtibat olabilir.

Resim 6. KORJIN: Heybe.

¹⁵²⁰ Atalay I, 124; Genç. a.g.e., s. 216.

¹⁵²¹ Diyalektologyalık. a.g.e., s.73.

TÖŞEK: “Döşek”. Bunun “döşemek” masterından yapılan bir alet adı olduğu açıkça görülmektedir. “Töşek”in genellikle, günümüzde olduğu gibi kumaşlardan yapılarak içerisine yün ve benzeri şeyler dolduruluyordu. Kaşgarlı’nın “töşeklik barçın”dan yani, yataklık ipekten bahsetmesi, ipek yatak kılıflarının varlığını göstermektedir¹⁵²². Kazak Türkçesinde “tösek” yatak anlamını vermektedir. “Tösekagaş”, “castıkagaş” gibi yatağın çeşitleri vardır.¹⁵²³.

KERİM: “Duvarlara örtülen nakışlı çarşaf, halı”. “Kerim” sözü Kazak Türkçesinde “güzel, hoş” anlamını vermektedir¹⁵²⁴. Belki bununla bir irtibat olabilir.

BEŞİK: “Çocuk beşiği”. Beşik - eski zamanlardan beri atalarımızın kullandıkları bebek yatağı. Beşik Orta Asya ve Kafkaz halkı arasında çok yaygın ve hala kullanılmaktadır. Kazak beşiği akağacından yapılır. Kazak toplumunun göçebelik hayat sürdürdüklerinden dolayı beşik konargöçer hayata en uygun ev eşyaların biridir. Beşiğin “yer beşiği” ve “asma beşiği” gibi iki çeşidi var¹⁵²⁵.

BALDU: “Balta”¹⁵²⁶.

KISGAÇ: “Kıskaç, kelpeten”¹⁵²⁷.

¹⁵²² Atalay I, 387; Genç. a.g.e., s. 215.

¹⁵²³ Djanibekov. a.g.e., s. 140.

¹⁵²⁴ Atalay I, 398; Diyalektologyalık. a.g.e., s. 346.

¹⁵²⁵ Atalay I, 408; Kazbekov. a.g.e., s. 90.

¹⁵²⁶ Atalay I, 408; Kazak Tilinin. a.g.e., C. 1, s. 501.

¹⁵²⁷ Atalay I, 455; Kazak Tilinin. a.g.e., C. 4, s. 261.

Resim 7. KARŞIN: Yatak yaygısı

İGE: “Eğē”. Bu alet bıçak ve benzeri kesik aletleri eğelenmek suretiyle keskinleştiriyordu¹⁵²⁸. Kazak Türkçesinde “egeu” sözü aynı anlamda kullanılmaktadır.

KETMEN: “Kazma ve bunun gibi yeri kazmak için kullanılan bir alet”. Kazak lehçesinde “kepten” şeklinde söylenip, “ülken kepten” ve “şotketpen” gibi çeşitleri vardır¹⁵²⁹.

KÜRGEK: “Kürek”¹⁵³⁰.

SÜPÜRĞÜ: “Süpürge”. Kazak lehçesinde “sıprıgı” şeklinde söylenmektedir¹⁵³¹.

YÖRGEK: “Örtü”. Çin’de yaşayan kazaklar “jörgenu”, yani örtmek fiilini kullanmaktadır¹⁵³². Belki bununla bir irtibat olabilir.

¹⁵²⁸ Atalay III, 254; Genç. a.g.e., s.218.

¹⁵²⁹ Atalay I, 444; A. Ahantayeva, Sır Öniri Kazaktarının Dastürlü Cer Şaruasılığı, Almaty: B.C, 2008, s. 19.

¹⁵³⁰ Atalay II, 289; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁵³¹ Atalay I, 490; Kazak Tilinin. a.g.e., C.6, s.538.

¹⁵³² Atalay II, 289; Diyalektologyalık. a.g.e., s.296.

URAGUT YOGURKAN BÜRÜNDİ= Kadın örtü örtündü. Kazakistan'ın Kostanay ilçesinde örtü “jorgan”, “jurkan” şekillerinde söylenmektedir. Kumaşlardan yapılarak içerisine yün ve benzeri şeyler doldurularak dikilen yorgandır¹⁵³³.

Resim 8. Jayma, yastık, köpşik

YADHIM: “Döşek, yaygı”. Kazak Türkçesinde “jayma” kelimesi süslü halı ve misafirlerin oturması için verilen yaygı manasını vermektedir¹⁵³⁴.

YASTUK: “Yastık”¹⁵³⁵.

BOĞ: “Eşya konan heybe, bohça”. Ayrıca elbise konan bohça ve heybe anlamında “çoğ” adının varlığını da görmekteyiz. Aynı kelime sarmak, sıkı bağlamak anlamlarına da gelmektedir. Kazaklar eşya konan bohçaya “bokjama” derler¹⁵³⁶.

¹⁵³³ Atalay II, 141; Diyalektologyalık. a.g.e., s. 293.

¹⁵³⁴ Atalay III, 19; Diyalektologyalık. a.g.e., s. 253.

¹⁵³⁵ Atalay III, 43.

¹⁵³⁶ Genç. a.g.e. s.217; Diyalektologyalık. a.g.e., s. 173.

Resim 9. ABDRE: Ağaçtan yapılmış sandık (XX yüzyılın sonu)

2.3. Mutfak Kültürü

Ağzının tadını bilenler için ortak yaşamın yarattığı en büyük zevk mutfak sanatıdır. Bu sanat, yaşam şartlarına, kazanca, dinsel ve geleneksel inançlara göre her toplumda ayrı ayrı uygulamalarla kendini gösterir. Kaşgarlı Mahmud 11. yüzyıl Türk mutfağının hem mekân hem de içindeki maddi kültür eşyası ile tanıttıktan başka, çeşitli yemeklerin ve içkilerin nasıl yapıldıkları konusunda da, zaman zaman oldukça teferruata varan bilgiler vermiştir.

Toplumların yemek yeme alışkanlıkları ekonomik durumlarına, doğal kaynaklarına, sosyal, coğrafi ve tarihi geçmişlerine göre oluşmaktadır. Her halkın milli sofrası o halkın yaşam tarzını, örf adetlerine bağlı olarak gelişir. Belki asırlar boyu göçebe hayat tarzı sürdürdüklerinden dolayı, Kazak halkının mutfak kültüründe et ve hayvansal ürünler çokça kullanılmaktadır. Çoğunlukla: et, süt, kımız, tereyağı, ayran, kuru peynir, sarı peynir gibi hep hayvansal besin türleridir. Kazak halkı, tükenmez tarihi boyunca et ve süt yemeklerinin hazırlanması ile alakalı büyük bir tecrübe kazanmışsa, modern yaşam şartları, bu mutfağı sebze, meyve, balık, deniz ürünleri, un mamulleri ile doldurulmuştur. Fakat yine de Kazak milli mutfağının en başlı ve yeğane parçası tabi ki ettir. Tarımsal yemek çeşitleri ondan sonra gelir.

Kazak halkını başlıca et yemekleri: Beşparmak, Kazı, Mantı, Tuşpara, Kespe köje, Kırdağ v.s.

Milli İçecekler: Kımız, Şubat, Şalap, İrkit, Koyırtpak, Ayran, Katık, Aşıgan köje v.s.

Süt yemekleri: Süt, Uız, İrimşik, Kurt, Sarsu, Ejigey, Süzbe, Balkaymak, Malta v.s

Unlu yemekler: Bauırsak, Şelpek, Taba nan, Kuymak.

Tahıl yemekler: Cent, Talkan, Kuirmaş, Sök, Janışpa v.s.

Tatlılar: Alua, Kaunkurt, Şak şak, Şekerli ceviz v.s.

Günümüzde milli yemeklerin hazırlanmasında kullanılan malzeme çeşitleri de çoğalmıştır.

AŞ: “Yemek”. Kazak lehçesinde “as” olarak geçmektedir. “Altın-küms tas eken, arpa byday as eken” savı altın ve gümüşün taşın bir çeşidi, arpa-buğday yemeğin bir çeşidi olduğundan bahsetmektedir¹⁵³⁷.

AÇLIK: “Açlık”. Bu terim “Aştık özek taldıradı, susın şöl kandıradı” savında “aştık” diye geçiyor¹⁵³⁸.

AŞLIK: “Aşevi, mutfak”. Oğuzlar buğdaya “aşlık” derler. Kazak lehçesinde mutfığa “as üy”, buğdaya “astık” deniyor¹⁵³⁹.

AZUKLUK: “Azık için hazırlanan şey”. Yolda veya kırdan yenilmek üzere herhangi kimsenin beraberinde taşıdığı yiyecekler¹⁵⁴⁰. Kazakçada aynı manada kullanılıp “azıktık” olarak söylenilmektedir¹⁵⁴¹.

AÇITGAN: Ol küp ol süçikni açitgan = O küp içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır demektir. Kıımız, ayran veya içki çeşitlerini yapmak için küpe konan sütü birkaç saate veya güne acıtmaya bırakır. Bu eyleme Kazaklar “aşıtu” diyorlar¹⁵⁴².

SAGIZ: “Sakız”. Kazaklar “sagız” diyorlar¹⁵⁴³.

¹⁵³⁷ Atalay I, 75; B.Sadıkov, Y.Sarıbayev ve A.Otarbayev, “Ak Dastarhan”, Almaty: Kaynar, 1987, s.185.

¹⁵³⁸ Atalay I, 114; Kazaktm. a.g.e., s. 78.

¹⁵³⁹ Atalay I, 114, Diyalektologyalık. a.g.e., s. 78.

¹⁵⁴⁰ Atalay I, 150; Genç. a.g.e., s.256.

¹⁵⁴¹ Kazak Tilinin..., C.1, s. 173.

¹⁵⁴² Atalay I, 154; Kazak Tilinin..., C.1, s. 248.

¹⁵⁴³ Atalay I, 495; Kazak Tilinin..., C.6, s. 492.

YAWGAN: Yavan aş = içerisinde et bulunmayan yemek. Bu terimin Kazakçada iki manası var. Birinde etsiz, yağsız pişirilmiş yemeğe denir. Jaugan çorba pişirildiğinde kesilen yeşillik eğlenen hamura atılır. Ondan sonra yufka taneleri suya pişirilir. Bir de darıdan yapılan çorbaya da “jaugan” denmektedir¹⁵⁴⁴.

KONAK: “Çavdar”. Rengi kırmızı darıya benzer tahıl. Yazın susuzluğu geçirmek için Kazaklar süte konak katarak köje (soğuk ayrılan içki) pişirirler¹⁵⁴⁵.

BAL: “Bal”. Şu beyitte dahi gelmiştir: “Bardı sanğa yek otu tutup bal, barçın kedhiben talu yuwga bolup kal= Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek yufka akıllı, deli olarak kal”. Bal en yaygın ve en önemli tatlıdır. Hem doğrudan bir yiyecek hem de en önemli tatlandırma unsurudur. Arıdan elde edildiğinden arıbalı da denir. Türklerin 11. yüzyılda arıcılık yaptıkları hakkında Divan’da bu hiçbir şey kaydetmemektedir. Arı, 11 yüzyılda da bugünkü adı ile biliniyordu. Bala gelince Oğuz, Kıpçak ve Suvarlar bal’a bugünkü adı ile “bal”, diğer Türk elleri ise “arı yağı” diyorlar. Balın bu dönemde ne derecede yaygın bir yiyecek maddesi olduğunu pek tespit edilmiyorsa da, balın yemek yapılışında epeyce meşhur olduğu anlaşılıyor¹⁵⁴⁶. Kazak Türkçesinde hiç değişmeden “bal”, arı “ara” şeklinde söylenmektedir. Bal toplama zamanında bir kovadan en az 50–60 kilo bal toplanabilir. Bal toplama zamanına göre balın da birkaç türü var. Mayıs ayında toplanan en erken bala “mayıs balı” denmektedir. Bundan sonra yazın, Haziran ortası; Temmuz sonu ve Ağustos’un ilk çeyreğinde toplanan bala “yaz balı” diyorlar. Bu bal en kaliteli bal olarak sayılıyor. 11. yüzyıldaki gibi şimdi de bal hem yiyecek hem de en önemli tatlandırma unsuru olarak kullanılmaktadır¹⁵⁴⁷.

¹⁵⁴⁴ Atalay III, 37; Diyalektologyalılık..., s. 274.

¹⁵⁴⁵ Atalay I, 384; Diyalektologyalılık..., s. 455.

¹⁵⁴⁶ Atalay III, 156; Genç. a.g.e., s.249.

¹⁵⁴⁷ Kabet Çingaliyev’le yapılan özel görüşme, Glubokoe ili, Kazakistan, 4 Mayıs 2009.

Resim 10. Arı yuvasındaki bal

TUTMAÇ: “Türklerde tanınmış bir yemek”. F.Sümer tutmaç’ın Türkiye’nin Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat bölgelerinde ve Avşarlar arasında aynı ad ile yaşamakta olduğunu söylemektedir. Kaşgarlı’ya göre tutmaç bedeni kuvvetlendirilir. Yüze kırmızılık verir. Kolaylıkta sindirilmez. Tutmaç yendikten sonra suyundan da içilir. Tutmaç’ın hamurunun ne gibi bir işleme tabi tutulduğuna dair Divan’da bilgi verilmemektedir. Ancak yemeğin bu günkü yapılışına bakarsak, yoğrulan hamur, yufka biçiminde açıldıktan sonra ya doğrudan doğruya veya saç üzerinde hafifçe pişirmeyi müteakip erişte şeklinde kıyılıyordu. Açılan yufka baklava dilimi veya üçgen şeklinde kesilmekte idi. Hazırlanan tutmaç taneleri tencerede bol su ile kaynatılıyor, bu esnada tıpkı makarna haşlar gibi karıştırılıyor ve bu işe “tutmaç bulamak” deniliyordu. Pişen tutmaç, makarna gibi süzülerek suyundan ayrılıyordu. Süzme işi bittikten sonra, pişen tutmaç’a o zaman da “katık” denilen diğer maddelerin karıştırılmasına geçilmektedir. Bunlar çok çeşitlidir; yoğurt, sirke, yağda kızartılmış et gibi. Taneleri yenildikten sonra suyu da içiliyordu¹⁵⁴⁸. Kazaklarda “ tutmaç” adlı yemek yok. Fakat ona benzer “kespe” diye adlandırılan yemek kazak mutfağında çok meşhur. Yukarıda tarif edildiği gibi pişirilir. Katık olarak çoğu zaman kavrulmuş et veya ciğer sebzelerle karıştırılarak suyundan ayrılmış olan kespenin (ince kesilen yufka taneleri) üzerine dökülür¹⁵⁴⁹.

¹⁵⁴⁸ Atalay I, 452; Genç. a.g.e., s. 259-260.

¹⁵⁴⁹ Sadıkov. a.g.e., s. 115-116.

OL MANGA AŞ ASATTI = O bana yemek yedirdi. Kazak lehçesinde “ ol magan as asatti” şeklinde söylenmektedir¹⁵⁵⁰.

TUZ: “Tuz”¹⁵⁵¹.

YUMURTGA: “Yumurta”. Türklerin 11. yüzyılda kümes hayvanlarından tavuk, ördek ve kaz besledikleri bilinmektedir. Yumurta sebze yemekleri, un mamulleri, tatlılarda en çok kullanılmaktadır. Divan’da yumurtanın ne şekilde yenildiği konusunda fazla kayıt yok. Sadece ekmeğin dürüm yapılmasından bahsederken, içerisine kıyma ve yumurta gibi bir şeyler konulduğunu belirtmektedir¹⁵⁵². Kazak Türkçesinde “cumitrka” şeklinde karşımıza çıkar.

2.3.1 Tarım Besim Maddeleri

UN: “Un”. Türklerin başlıca buğday ve kısmen de arpadan elde ettikleri anlaşılan un’un onların beslenmesinde en önemli bir yer oynadığı muhakkaktır. Ayrıca Divan’da unun elenmesinden ve yoğrulmasından bahsedilmektedir. Kazak lehçesinde aynı şekilde söylenmektedir¹⁵⁵³.

YARMAŞ: “Yarma bulgur”. Yarmaş un= ince un. Kazakistan’ın Kızılorda, Sır gibi yörelerinde “jarmak” herhangi bir tahılın elemesi ile elde edilen kepektir. Doğu Kazakistan yöreleri buğdayı temizledikten sonra kalan kısmına “jarmak” diyorlar¹⁵⁵⁴.

UWA: “Bir yemek adıdır”. Kaşgarlı pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur, sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olmak üzere yenir diye yemeği tarif ediyor¹⁵⁵⁵. Kazaklarda buna benzer “kuriş botkası” adlı yemek vardır. Yemeği tarifesi

¹⁵⁵⁰ Atalay I, 210; Kazak Tilinin..., C.1, s. 196.

¹⁵⁵¹ Atalay III, 123; Diyalektologyalılık..., s. 649.

¹⁵⁵² Atalay III, 433; Genç. a.g.e., s.250.

¹⁵⁵³ Atalay I, 49; Kazak Tilinin..., C. 7, s. 578.

¹⁵⁵⁴ Atalay III, 40; Diyalektologyalılık..., s. 268.

¹⁵⁵⁵ Atalay I, 90.

şöyledir: pirinç sütte pişirildikten sonra tenceresiyle 10–15 dakika soğuk suyun altına konulur. Tereyağı ve şeker tadına göre katılır. Belki bununla bir irtibat olabilir¹⁵⁵⁶.

ETMEK: “Ekmek”. Un’un sadece tuz ve su ile karıştırılması suretiyle elde edilen yiyecek maddelerin en önemlisi. “Ekmek” sözü eski Türkçede etmek şeklinde söylendiğini ve bazı bölgelerde bu deyişin ötmek şeklinde söylendiği de görülüyordu. Ayrıca, daha eski Uygur metinleri ile Harezmsahlar çağında ve Çagatay Türkçesinde de ekmeğe, ötmek şeklinde söylendiği tespit ediliyor¹⁵⁵⁷. Kazak lehçesinde ekmeğe “nan” diyerek farsça bir deyim kullanmakta. Fakat Kazakistan’ın Oral, Mangışlak gibi bölgelerinde ekmeğe “ötpek” dediklerini görüyoruz. Bu ise fırına kerpiç şeklinde pişirilmiş ekmek anlamını vermektedir¹⁵⁵⁸.

TOKUÇ: “Göreç”. Kazakların “bauırsak”, “şelpek”, “kalaş”, “tokaş” gibi adlar verdikleri ekmek çeşitleri fırında, tandırda, külden ve yağda kavurarak pişirilmekte. “Tokaş” ise bölgelere göre farklı biçimde pişiriliyor. Kazakistan’ın güney bölgesinde yağda pişirilmiş küçük yufka taneleri “bauırsak”a denir. Kuzey-doğu bölgelerinde tandır ve tava ekmeğine “tokaş” denildiğini görüyoruz. Ayrıca tereyağı, şeker karıştırarak pişirilmiş ekmeğe de “tokaş” deyişi geçer¹⁵⁵⁹.

KÖMEÇ: “Küle gömülerek pişirilen çörek”. 11. yüzyılda ekmek pişirme usulü olarak ekmeklik hamuru ocakta küle gömmek suretiyle pişirilen kül çöreği yaygındı. Külden pişirilmiş ekmekler gömme ve gömeç, kömeç denilen başlıca iki grup içinde özetlenmiştir¹⁵⁶⁰. Kazak lehçesinde bu çeşit ekmekler “kömbe” ve kömeş” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Kömbe” hazırlanmış bir hamur kümesi, sıcak külden altına gömülür ve külden altında pişirilir. Bazı bölgelerde tavaya konulup külden pişirilir. Gömeç somun şeklinde kabardıktan sonra, kabukları ayrılır ve içi iyice ufalanır. Bundan sonra da yağla karıştırılarak sofraya konulur. “Kömeş” deyimini külden pişirilen ekmek

¹⁵⁵⁶ Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintu, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁵⁷ Ögel. a.g.e., C.4, s.35-36.

¹⁵⁵⁸ Diyalektologyalılık..., s. 548.

¹⁵⁵⁹ Atalay I, 358; Diyalektologyalılık..., s.640.

¹⁵⁶⁰ Atalay I, 360; Genç. a.g.e., s.255.

anlayışına geliyor¹⁵⁶¹. Hatta “herkes kendi hesabına çalışır” anlayışında “herkes kendi ekmeğine doğru kül çeker” şeklinde bir atasözü de vardır. Kazaklarda ise kömeş’i fırında pişirip önceki anlamını yavaş yavaş kaybetmektedir.

KAWIK: “Darı veya ona benzer şeylerin kepeği, kavuz”. Kazaklar bu deyişe “kauık” deyip aynı manada kullanılmaktadır¹⁵⁶².

ÇÖREK: “Çörek”. Kazak Türkçesinde “şörek” sacda pişirilen ince ekmek için kullanılan deyimdir¹⁵⁶³.

KAGUT: “Kavut, darıdan yapılan bir yemektir”. Darı kaynatılır, kurutulur sonra dövülür un gibi inceletir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur. Bu yemeğe benzer tatlı çeşidine Kazalar “jent” derler. “Jent” hazırlamak için sök (kavrulmuş darı) gerekiyor. Darı un gibi incelendikten sonra tereyağı, şeker, cevizle karıştırılır. İçindeki malzemelere göre “kazı jent”, süt jent” diye ayırırlar. Jent Kazak sofrasında önemli yer almaktadır¹⁵⁶⁴.

KATMA YUGA: “Ufalanmış yufka”. Ufalanmış yufkanın doğrudan doğruya yağda kızartılarak yeniliyordu¹⁵⁶⁵. Kazaklar ince açılan yufkanın üzerine yağ sürüp sacda veya kazanda kızartılan ekmeğe “kattama” derler¹⁵⁶⁶.

TALKAN: “Kavut”. Divan’ın başka yerlerinde talkana yağ kattırmaktan bahsedilişine bakarak, talkan denilen bu unun yağ ile kavrularak yenildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁶⁷. Talkan ise Kazaklar’ın en sevdiği yemeklerin biridir. Kavrulmuş

¹⁵⁶¹ Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintui, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁶² Atalay I, 383; Diyalektologyalık..., s. 439.

¹⁵⁶³ Atalay I, 388; Diyalektologyalık..., s. 738.

¹⁵⁶⁴ Atalay I, 406; Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintui, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁶⁵ Atalay I, 433; Genç. a.g.e., s. 255.

¹⁵⁶⁶ Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintui, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁶⁷ Atalay I, 440; Genç. a.g.e., s.258.

darı, buğdayı değirmende veya keli-sapta un gibi inceltir. Buna “talkan” deniliyor. Talkan’a tereyağı, süt, kaymak, şeker katılarak yenir¹⁵⁶⁸.

Resim 11. Ağaç ve demirden yapılmış keli-sap: Buğday ve benzeri şeyleri öğütmek aleti (XX yüzyılın sonu)

SUWSUŞ: “Buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu, üzerine su katılan ayrana da böyle denir”. Yazın sıcak günlerinde susuzluğu geçirmek için Kazaklar “susın” içerler. Buğday, pirinç, darı temizlendikten sonra suda kaynatılır. İyiye kabarıp piştikten sonra ayran katılır. Soğuk içilir¹⁵⁶⁹.

KÜRŞEK: “Darı özü suda veya sütle kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek”¹⁵⁷⁰. Kazaklar kavrulmuş darı özüne “sök” derler. Sök üzerine sıcak su veya süt döktükten sonra 20-30 dakika bekletilir. Ondan sonra tereyağı ve tadına göre şeker katılıp yenir. Ayrıca su ve sütün yerine et suyu da katılabilir. Bu tür yemeğe “maysök” denir¹⁵⁷¹. Belki bununla bir irtibatı olabilir.

¹⁵⁶⁸ Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintu, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁶⁹ Atalay, I, 460; Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintu, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁷⁰ Atalay I, 478.

¹⁵⁷¹ Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintu, Kazakistan 21 Kasım 2008.

BULGAMA: “Yağsız, tatsız bulamaç”. Kazak lehçesinde “bulgama” şeklinde söylenip aynı anlamda kullanılmaktadır¹⁵⁷².

KOGUMAÇ – KAWURMAÇ: “Kavrulmuş buğday”. Kazaklar kavrulmuş buğday ve mısırdan yapılan yemeğe “kırmaş” derler¹⁵⁷³.

ÖTMEK TÜRMEKLENDİ = Ekmekten dürüm yapıldı (ekmeğin içerisine yumurta, kıyma gibi şeyler konarak). Kazakçada “türmek” fiili yapıştırmak anlamını veriyor. Hazır açılmış yufkanın içerisine et, kıyma, sebze çeşitleri koyduktan sonra yufka birbirine yapıştırılarak yağda veya buharda pişirilir. Buna “orama” veya “kausırma” denir¹⁵⁷⁴.

2.3.2. Et ve Etten Yapılan Yemekler

ETLİK: “Et asılacak çengel”. Kesilmek için hazırlanan koyuna da etlik denir¹⁵⁷⁵. Kazaklar hayvan kestikten sonra eti kurutmak için “ettik” veya “arsa”ya asıyorlar¹⁵⁷⁶.

SOGUT: “Pirinç et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği, bumbar dolması”¹⁵⁷⁷. Pirinç, et, ciğer çeşitli baharatla karıştırılarak bağırsağa doldurulup pişirilir. Buna Kazaklar “kıymay” derler¹⁵⁷⁸. Belki bununla bir irtibat olabilir.

BAGIR: “Karaciğer”. Kazak lehçesinde “bauır” şeklinde söylenmektedir¹⁵⁷⁹.

ÖPKE: “Ciğer”. Kesilen hayvanın en çok yenilen kısımlarından biri de ciğeri idi. Onlar ciğeri pişirirken ciğer kabarak iyice pişsin diye üzerine hardal ve sirke gibi

¹⁵⁷² Atalay I, 491; Diyalektologyalık..., s. 187.

¹⁵⁷³ Atalay I, 493; Lazat Sembaykızı’yla yapılan özel görüşme, Tavrya ilçesi, Lenintui, Kazakistan 21 Kasım 2008.

¹⁵⁷⁴ Atalay II, 276; Sadıkov. a.g.e., s. 113-114.

¹⁵⁷⁵ Atalay I, 101; Genç. a.g.e., s.238.

¹⁵⁷⁶ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁷⁷ Atalay I, 356.

¹⁵⁷⁸ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁷⁹ Atalay I, 360; Kazak Tilinin..., C. 1, s. 268.

şeyler döküyorlardı. M.A. Köymen'in de kaydettiği üzere, birisinin canının ciğerin istemesinden söz edilmesine bakılarak, ciğer yemeğinin aranan da bir yemek olduğunu açıklamaktadır¹⁵⁸⁰. Kazakçada “ökpe” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ciğer ihtiyarların en sevdiği yemeğidir. Ayrıca kışlık et için kesilen hayvanı kestikten sonra hemen ardından hayvanın yüreği, ciğerini, azcık et karıştırarak kavuruyorlar. Buna “sogım kurdak” deyişini kullanmaktadır. Kurdak'ın “may”, “sür”, “karın”, paça” gibi çeşitleri var¹⁵⁸¹.

ER MEĞİLEDİ= Adam beyin yedi. Beyni için koyun kesildiği zaman böyle denir, çünkü vücutta en değerli yer dimağdır; kendisi için koyun kesilerek o koyunun beyini sunulan kişi, hatırı sayılan kişidir¹⁵⁸². Kazaklarda “my” beyin karşılığı olarak söyleniyor. Beyini saygı duyar kişilere, ihtiyarlara ve çocuklara sunmak âdeti hala yaşamaktadır¹⁵⁸³.

SÖĞÜÇ: “Kebap etmeğe yapar oğlak yahut kuzu”. Kazaklar kebab etmeğe yarayan 20 günlük oğlak veya kuzuya “sirne” derler. Kebaba da “sirne” diye adlandırıyor¹⁵⁸⁴. Belki bununla bir irtibat olabilir.

BALIK: “Balık”. Balık Kazakların çok yemediği etlerin birisidir. Çoğu zaman göl, nehir kıyısında yaşayanların arasında yaygındır. Mesela Sır, Ertis nehirleri sazan, Jayık kızıl balık, Hazar, Aral gölü bekire, şokır, kortpa balıklarıyla meşhur. Balığı yağda kavurarak, buharda pişirerek çok çeşitli yemekler yapılmaktadır¹⁵⁸⁵.

¹⁵⁸⁰ Atalay III, 392; Genç. a.g.e., s. 242.

¹⁵⁸¹ Şarbanu Duysekenova'yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁸² Atalay III, 405.

¹⁵⁸³ Sadıkov. a.g.e., s.122.

¹⁵⁸⁴ Atalay I, 369; Şarbanu Duysekenova'yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁸⁵ Atalay I, 379; Sadıkov. a.g.e., s. 172.

TOPIK SÜNGÜK: “Topuk kemiğinden yapılan yemek, paça”. Eski Türkler, kemiğe sönğük veya sünğük derlerdi. Kazaklar ise kemiğe “süyek” derler. Topık kemiğine “tobık süyek” deyişini kullanıyorlar¹⁵⁸⁶.

KARIN: “Karın”. Karın hayvanın bol vitamini olduğu kısmı. Sıcak ve soğuk şeklinde yenilebilir. Kazaklar yeni kesilmiş hayvanın karnına pirinç, et, ciğer, yürek (sakatat), soğan, baharat çeşitleri doldurularak büyük kazana pişirilir. Buna “buji” deniyor¹⁵⁸⁷.

SOKTU: “Sucuk”. Karabiber, et, baharat karıştırılarak bağırsağa doldurulur, pişirilir, yenir. Bu söz sokmak ve doldurmak köklerinden türemiş olabilir. Radlof ve Bergmann gibi araştırmacılar, Orta Asya Türklerinin yaptıkları “at sucuğu” hakkında çok geniş bilgi vermişlerdi. Mısır’daki Memlûk devletinde “sucuk, sıcık, suçuk” deniliyorsa, Kuman Türkleri bağırsak için “suçuh” diyorlardı. Kırgızlar hatta semizlemiş ve kesimlik olmuş hayvanlar için bile, çuçuktu, yani “sucukluk” diyorlardı¹⁵⁸⁸. Yemek tarifine bakarsak Kazakların çok sevdikleri yemeğin biri “şujık”a benzer. Şujık hazırlamak için at veya sığır eti lazımdır. Çoğu zaman at etini kullanıyorlar. Şujık hazırlamak için kıyılmış et sarımsak, karabiber, tuz ile karıştırılarak bağırsağa doldurulur. Böylece 3–4 saat çengele asarak rüzgârda kurutulup, 12–18 saat dumanda tutuluyor (kaklama). Bundan sonra 2–3 gün daha 12°C yerde kurutulur. Bu sucuklar “kışlık azık” olarak ta kullanılmaktadır. Moğollar ise yalnızca “kan ile doldurulmuş” sucuğa “sokta” adı veriyorlar¹⁵⁸⁹.

KARTAL ET: “Parçalanmış et”. Birine kızdığında “Malın kartal bolsın” diye lanet ediyorlar. Bu deyiş “evdeki hayvanın parçalansın”, manasını vermektedir¹⁵⁹⁰. Belki bununla bir irtibat olabilir.

¹⁵⁸⁶ Atalay I, 380; Sadıkov. a.g.e., s. 113.

¹⁵⁸⁷ Atalay I, 403; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁸⁸ Atalay I, 416; Ögel. a.g.e., C4. s.393-394.

¹⁵⁸⁹ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁹⁰ Atalay I, 483; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

TUZLUĞ ET MENİ USITTI = Tuzlu et beni susattı. Etin, günlük ihtiyaçlar için taze olarak yenildiği bir takım ameliyelere tabi tutularak ilerideki ihtiyaçlar için saklandığı da muhakkaktır. Etin kokmaması için tuzlama, kışlık eti tuzlama, gerek pişirilmek, gerekse muhafaza edilmek üzere tuzlandığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹¹.

OL ET ASTURDI = O et astırdı. Kazaklar “et pişirmek” eylemine “et astım” derler¹⁵⁹².

OL KUZU KÜRİLEDİ = O kuzu kızarttı (yerde bir çukur açarak kuzuyu kebab etti). Aslında Türkler, kürilemek sözünü “çukur kazmak” karşılığı olarak söyleyip, “kürek” sözünün buradan geldiğini tahmin ediyorlar¹⁵⁹³. Kazaklar çukur içinde pişirilen ete “kömbe” derler. Kömbe’yi yaptığı malzemeye göre “koyun kömbe”, “sılama kömbe”, “karın kömbe”, “jaujumır kömbe” diye çeşitlere ayırıyorlar. Kömbe’yi hazırlamak için ilk başta koyunu derisinden ayırıp, sakatatını temizliyorlar. Ondan sonra ciğer, yürek ve başka iç kısımları yeniden temizlenip, çeşitli baharatlarla karıştırılıp karının içine konulur. Karın ise tekrar koyun gövdesine koyulup ağzı iple dikilir. Koyun kesilmeden önce çukura ateş yakılır. Çukur içi iyice ısındıktan sonra hazır et içine konulur. Çukur üstüne kalın toprak döküldükten sonra kömbe 2,5-3 saat pişirilir¹⁵⁹⁴.

TOKUM TOKUNDI = Kendisi için hayvan kesti. Kazaklar kış azığı için kesilen hayvana “sogım” derler¹⁵⁹⁵.

KAK ET: “Kurutulmuş et”. Eski Türkler her şeyin kurusuna “kak” derlerdi. Kurumuş bir göl veya su birikintisi için de “kak” derlerdi. Kurutulmuş etler büyük bir değer taşıyordu. Çünkü kak et kuru bir azıktır¹⁵⁹⁶. Kazak lehçesinde “kaktamak” fiilinin manası dumanla veya külün sıcaklığına eti kurutmaktır. Bundan “kaktalğan et” deyiminin manası çıkmaktadır. Eğer ağaç odununun dumanında et kurutulursa et siyah renk alıp

¹⁵⁹¹ Atalay I, 209; Genç. a.g.e., s. 240.

¹⁵⁹² Atalay I, 220; Kazak Tilinin..., C.1, s. 326.

¹⁵⁹³ Atalay III, 444; Ögel. a.g.e., C.4, s. 373.

¹⁵⁹⁴ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁹⁵ Atalay II, 147; Diyalektolojyalık..., s. 273.

¹⁵⁹⁶ Atalay II, 282; Ögel. a.g.e., C.4, s. 379.

kokar, tadı bozular. Bunun için Kazaklar çoğu zaman ağaç odununun külünün sıcaklığına kurutma metodunu kullanırlardı¹⁵⁹⁷.

YUMUR: “Hayvanlarda bulunan göden bağırsağı”¹⁵⁹⁸.

YAZOK ET: “Pastırma”. Güz vakti bir takım baharatla hazırlanarak kurutulan ettir. Öylece bırakılır, ilkbaharda yenir. Eski Türklere göre yazın başlangıcı ilkbahar idi. Bu sebeple Türkler bazen ilkbahara yaz derlerdi. Fakat buradaki “yaz ok ye” sözü, çok eski bir Türkçe özü göstermektedir. “Ok”, zaman gösteren bir pekiştirme ekidir. Manası, “yazın ye” demektir. Anlaşıldığına göre ilkbahar ve güz etleri arasında, çok büyük bir ayrılık görülüyorlardı. Bu sebeple, ilkbaharda taze et durur iken, güzün yapılmış pastırmanın etini daha üstün tutuyorlardı¹⁵⁹⁹. Bu deyiş Kazak lehçesinde “sür et” olarak adı geçiyor. “Sürlemek” fiilinin anlamı ilk başta eti kurutup, yani “kaktap” sonra tuzlamaktır. Sür etin kendisine ait bir tadı, hoş kokusu vardır. Çoğu zaman kazı, karta, jal, jaya, döş gibi etin kısımları “sürlenir”. “Sürlemek” için eti hafif kül sıcaklığında kurutur, sonra tuzlayıp serin yere koyulur. Kazaklar bazen sür eti unun içine koyarak saklamışlar. Nevruz bayramında pişirilen milli yemek “nevruz köje”nin en önemli malzemesidir¹⁶⁰⁰.

¹⁵⁹⁷ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁵⁹⁸ Atalay III, 9; Sadıkov. a.g.e., s.116.

¹⁵⁹⁹ Atalay III, 16; Ögel. a.g.e., C.4, s. 381.

¹⁶⁰⁰ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

Resim 12. SÜR ET: Pastırma

YÖRGEMEÇ: “İşkembe ve bağırsak incecik kıyılır, bağırsak içerisine konur, kızartılarak pişirilerek yenir”. Yörgemeç sözünün manası, dolma değil de, bir çeşit “dolama” demektir diye göstermektedir. Çünkü Uygurlar, “bir şeyi sarıpdolam ve örtmek” ,çin, yörgemek derlerdi. Oğuzların, “bir şeyin etrafı ve çevresi” karşılığı olarak söyledikleri yöre sözü de, aynı köklerden gelmekte idi. Altay Türkleri ise, bir çeşit “işkembe” yemeği için, yörgöm” derlerdi. Brockelmann bu örnekler bakıp yörgemeç’in hayvanın “şirdan” bağırsağından yapılan, bir dolma olduğunu söylemişti¹⁶⁰¹. Kazaklar bu çeşit yemeğe “jörgem” derler¹⁶⁰².

BEZ: “Bez”. Et ile deri arasında bulunan nesne. Bez hayvan etinin “ilikli kemiği”, “kürek kemiği” ve sakatat kısımlarında rastgeliyor. Bez’i Kazaklar etten ayırıp, bırakıyorlar¹⁶⁰³.

TÖŞ: “Döş”. Göğüsün başı. Kazak lehçesinde “tös” denmektedir. At, sığır döşüne “tös et” deniyor. Genellikle döş eti kavrulup yenir. Ayrıca daha “sür et” yapılır (kurutulup, çeşitli baharatlarla tuzlanıp ilkbahara kadar saklanan et). Kazakların düğün

¹⁶⁰¹ Atalay III, 55; Ögel. a.g.e., C.4, s. 328.

¹⁶⁰² Diyalektologyalık..., s. 295.

¹⁶⁰³ Atalay III, 123; Sadikov. a.g.e., s. 123.

geleneğine göre dös etini damatlar yiyorlar. Böylece dösü yiyen damat karısına, dünürlerine sıcak davranacağına inanılır¹⁶⁰⁴.

SÜL: “İyice pişmemiş olan kendisinde kan izleri kalan et”. Kazak lehçesinde “söl et” denmektedir¹⁶⁰⁵.

SIMSIRAK: “Bir çeşit yemek”. Baş (koyun kelesi) pişirildikten sonra parçalanarak bir görece konulur. Baharat karıştırılır üzerine ekşi yoğurt dökülür. Buna benzer yemeğe Kazaklar “dirildek” derler. Baş kelesi piştikten sonra parçalanıp ona sarımsak, çeşitli baharatlar katılarak soğuk yere konulur. Ayrıca Kazaklarda hayvan bacağına yoğurta pişirme metodu da varmış. Böylece yapılmış peynir (irimşik) yağlı sarı renkli gelir. Pişmiş bacak ta yenilir¹⁶⁰⁶.

KAZI: “At karnının içinden çıkan yağ”. Yund kazısı yağ= yağ atın karnından çıkan yağdır demektir. Bu Türklerin en çok sevdiği yağdır¹⁶⁰⁷. “Kazı” Kazak halkının en sevdiği milli et yemeklerinin biridir. Kazaklar kışlık et olarak at keserler. Atın kaburga etleri kemikten uzun parça şeklinde ayrıldıktan sonra sarımsak, çeşitli baharatlar katılıp bekletilir. Tuzunu almış kaburga eti at bağırsağını çevirerek içerisine konulur. Genellikle bir attan 12 tane kazı yapılabilir¹⁶⁰⁸.

TONG ET: “Soğuktan donmuş olan et”. Aynı manada kullanılmaktadır. Ayrıca Kazaklar soğukta donmuş içyağa da “ton may” diyorlar¹⁶⁰⁹.

ÇUNĞ ET: “İri doğranmış et”. Kazaklar hayvanın etli parçalarına (bacak eti) “şon et” derler¹⁶¹⁰.

¹⁶⁰⁴ Atalay III, 125; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶⁰⁵ Atalay III, 134; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶⁰⁶ Atalay III, 136; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶⁰⁷ Atalay III, 223-224.

¹⁶⁰⁸ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008; Sadıkov. a.g.e., s. 70-71.

¹⁶⁰⁹ Atalay III, 356; Kazak Tilinin..., C.7, s. 269.

2.3.3. Süt Ürünleri

SÜT: “Süt”. Süt insanlığın beslenmesine yarayan ilk ve ana maddelerden birisidir. Türklerde sütün herhangi bir işleme tutulmadan doğrudan doğruya pişirilerek besin maddesi olarak kullanılıyordu. Sütten elde edilen yağ, yoğurt, peynir, ayran, kaymak Türklerin çok önemli yiyecek maddeleri idi ve hala önemini kaybetmemiştir. Kaşgarlı, Türklerin başta at ve koyun olmak üzere, inek, deve ve keçi sağılmasından bahsetmektedir¹⁶¹¹. Bütün Türk lehçelerinde bulunan “süt” deyişi Kazaklarda da yaşamaktadır. İnek, koyun, keçi sütü denilirse, at sütüne “kıımız”, deve sütüne ise “şubat” derler¹⁶¹².

SAGIM: Bir sagım süt= bir sağışta sağılan süt. Böyle bir deyiş, bir hayvanın “süt verimi”ni ifade edildiği gibi, sağan kimsenin sağmak işindeki ustalığını da belirtebiliyordu. Kazaklar “bir sauım süt” deyişini yalnızca at sağıldığı zaman elde edilen süt miktarını belirtmek için söylüyorlar¹⁶¹³.

YAĞ ERİŞDİ = Yağ eridi. “Kuzeyde kar, koyunda yağ eksik olmaz” denilişine bakılırsa yağ kelimesi iç yağını da ifade ediyor. Yağ sözü de, en eski Türk kaynaklarından beri bize gelen ve yağlı maddelerin hepsini karşılayan, çok eski bir Türk sözü idi. Tereyağı için ise “sağ yağ” deyişini kullanmakta idiler. Ayrıca “sarı yağ” deyişini de kullanılıyordu. Bu daha çok yaygın olarak eritilmiş veya taze olarak elde edilmiş inek yağlarına denilirdi¹⁶¹⁴. Kazak lehçesinde tereyağı “sarı may” , hayvanın içyağını erittiğinden alınan yağa “ton may” denilmektedir¹⁶¹⁵.

¹⁶¹⁰ Atalay III, 357; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶¹¹ Atalay III, 120; Genç. a.g.e., s. 245.

¹⁶¹² Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶¹³ Atalay I, 397; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶¹⁴ Genç. a.g.e., s. 245; Ögel. a.g.e., C.4, s. 13-14.

¹⁶¹⁵ Kazak Tilinin..., C.7, s. 269.

AGUJ: “Ağız”. İnek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süt. Bütün Türk dünyası ile Türklere uzak veya yakın ilgileri bulunan bütün kavimlerde bu söz, aynı mana için kullanılmıştır. Hatta Kore dilindeki, ağız manasına gelen “aguri” sözünün bile, Türkçeden gitmiş bir deyiş olduğunu söyleyenler çıkmıştır. Ağız sözü yalnız hayvanlar için değil, “ilk ana sütü” için de kullanırdı¹⁶¹⁶. Kazaklarda “uız” şeklinde kullanılan deyiş her hangi bir hayvanın ilk gelen sütü anlamını vermektedir. “Uız”ın kara (hayvan yavrusunun emdiği ilk süt), sarı (yavrusu emdikten sonra sağılan ilk süt), ak (bir günden sonra sağılan il süt) gibi çeşitleri var. Sarı uız azcık sütle karıştırılıp bağırsağa konulup etle beraber pişirilip, yenilir¹⁶¹⁷.

AYRAN: “Ayran”. Türkler, günümüzde olduğu gibi yoğurda su katarak durultmak suretiyle ayran yapıyorlar ve buna sulandırılmış, cıvık şey anlamında “suvuk” diyorlardı. “Ayran” sözü, Orta Asya ve Anadolu Türk lehçelerinde gerek anlayış ve gerekse söyleniş bakımından, en az ayrılıklar gösteren, eski bir Türk deyişidir. Ayran sözü, her Türk bölgesindeki gibi yine ayran şeklinde söylenir. Anadolu’da ak, akçakatık, çalkalama, gövertmeç, katık, tutma gibi ayran çeşitleri vardır¹⁶¹⁸. Ayranın çeşitlerli daha çok içine katılan suyun miktarına göre ayırt edilir. Kazak Türkçesinde uyutulmuş süte genel olarak ayran denilirse, içine pınar suyunu azcık katılmış ayrana “şalap” diyorlar. Kaymağı alınmayıp uyutulmuş süte “katık” denilir. Ayrıca ayrana süt katılıp ta içilir. Buna Kazaklar “koyırtpak” derler¹⁶¹⁹.

UDHITMA: “Yaş peynir, taze peynir”. “Udhıtma” aslında “uyutmak” sözünün kökleri ile ilgili olan deyiştir. Peynir, yağ, yoğurt gibi süt ürünlerini yapmak için sütü mayalamaya kullanılan kurutulmuş yoğurt mayasıdır. Kazak Türkçesinde “uyıtma” şeklinde söylenmektedir¹⁶²⁰.

¹⁶¹⁶ Atalay I, 55; Ögel. a.g.e., C4, s. 8-9.

¹⁶¹⁷ Sadıkov. a.g.e., s. 37.

¹⁶¹⁸ Genç. a.g.e., s. 248; Ögel. a.g.e., C.4, s.

¹⁶¹⁹ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶²⁰ Atalay I, 143; Kazak Tilinin..., C. 7, s. 492.

OL KOYDAN KURUT SOGDI = O, koyundan kurut edindi, kuru yoğurt elde etti. Hatta 13. yüzyılda Orta Asya’da seyahat eden Avrupalı elçiler, kendi kitaplarında kurut’u “grut” şeklinde yazmışlardır. Palas, Timkovski ve Radlof gibi Orta Asya’da araştırma gezilerine çıkmış bilginlere göre kurut yağı alınmış süttür¹⁶²¹. Kazaklar kurut’u koyun, inek, keçi sütünden, ülkemizin güney kısımlarında deve sütünden de yapmaktadır¹⁶²².

KURUT: “Keş”. Yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri, çökelek. Kazak lehçesinde “kurt” olarak geçmektedir. “Kurut” sözü kurumak, kurutmak kökünden gelen Türkçe bir sözdür. Kurut “irkit” ten yapılmaktadır. İrkit hazırlamak için önce bir büyük küpeye azıcık kaynamış süt uyutulur. Her gün üstüne kaynatılmamış süt ilave edilir. Küp dolduktan sonra sütü çırparak tereyağı süt üzerine çıkar. Altında tadı ekşi olan sıvı “irkit” kalır. İrkit kaynatıldığında koyu halle dönüyor. Kazan altındaki ateş söndürülüp soğutulduktan sonra torbaya konulur. Suyu çekildikten sonra tuzlanıp üçgen gibi formlar şeklinde kurutulur. Buna Kazaklar “kurt” diyorlar¹⁶²³. Çoğu zaman kışlık ve yolluk azık için hazırlanmaktadır. Kurt’u dişleri sağlam olsun diye küçük çocuklara verilir.

KAYAK: “Kaymak”. Argular ise “kanak” diyorlar. Divan’da kaymağın pişirilmesinden ve bu suretle kabın doldurulmasından bahsedilmekte beraber kaymağın konak darısı ile pişirilerek bir çeşit yemek yapıldığını görmekteyiz¹⁶²⁴. Kazak Türkçesinde aynı “kaymak” şeklinde söylenmektedir. Kaymak, bilindiği gibi sütün üzerinde biriken yağ tabakasıdır. Kaynatılmış sütün üzerindeki tabakaya da “kaymak” denir¹⁶²⁵. Ona kavrulmuş darı, buğday ve talkan katarak yeniyor.

SÜZME: “Keş” dedikleri yağsız kuru peynir, ayran süzmesi. Kazak lehçesinde bu terimin anlamını “süzbe” deyişi vermektedir. Yapılışı kurut’un yapılışına benzer.

¹⁶²¹ Atalay II, 15; Ögel. a.g.e., s. 33.

¹⁶²² Sadıkov. a.g.e., s. 38.

¹⁶²³ Atalay I, 357; Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶²⁴ Genç. a.g.e., s. 249.

¹⁶²⁵ Sadıkov. a.g.e., s. 38.

Fakat “süzbe”yi ayrandan yapıyorlar. Kazaklar süzbe’nin ekşi tadı olduğu için et suyuna katıp içerler¹⁶²⁶.

KOR: “Yoğurt mayası”. Aynı anlam veren “kor” deyişi Kazak lehçesinde de rastlanmaktadır. Bu, gelişmiş yoğurttan veya olmuş kımızdan kabın dibinde artan bir parça olup bunun üzerine süt dökülerek yoğurt veya kımız yapılır¹⁶²⁷.

2.3.4. Meyve, Sebze

ARMUT: “Armut”. Günümüzde etkisi ve önemli azalmış gibiyse de, geçmişte pek sevilir, hatta tatlı suların kaynatılmasıyla reçeli bile yapılırdı. Kazak lehçesinde “almurt” şeklinde söylenir¹⁶²⁸.

ALMA: “Elma”. Türklerin en erken zamanlardan beri bildikleri bir meyvedir. Yabani, yani ekşi elma genç kızların güzelleşmek için yedikleri bir meye imiş ki, elmanın aynı zamanda doğurganlık özelliği de vardır¹⁶²⁹.

ERÜK: “Şeftalı, kaysı, erik gibi meyvelere verilen genel bir addır”.(1/69) Erik Laufer’e göre çok eski çağlardan beri Çin’de vardı. Bu sebeple Orta Asya Türkleri eriği çok erken çağlarda tanımış olmaları gerekmektedir. Uygur tıp kitaplarında erik, erük sözünü ve “erik ile yapılan ilaç reçeteleri”ni görebiliyoruz. 11. yüzyılda Türkler kaysıya “sarı erik”, şeftaliya “tüylü erik” demişlerdi. Eski Mısır Türkleri ile kuzeydeki Kıpçak ve Kuman kültür çevrelerinde ise erik sözü, kaysı, şeftali, erik gibi meyvelerin hepsini karşılamaya devam ediyordu. “Kara erik” çeşitleri de en eski Türk kaynaklarında rastlanmaktadır. Kara erik sözü, Moğol kavimlerinde “hara örög” şeklinde geçmişse, Kazak lehçesinde “örük” olarak geçmektedir¹⁶³⁰.

¹⁶²⁶ Şarbanu Duysekenova’yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶²⁷ Kazak Tilinin..., C.4, s. 379.

¹⁶²⁸ Atalay I, 95; Kazak Tilinin..., C.1, s. 210.

¹⁶²⁹ Atalay I, 130; Sadıkov. a.g.e., s. 62.

¹⁶³⁰ Atalay I, 69; Ögel. a.g.e., C.2, s. 290-291.

AWVA: “Ayva”. Ayvanın anayurdu Kafkasya ile Kuzey-doğu Anadolu ve Hazar denizi kıyılarıdır. Bahaeddin Ögel ayva kültürünün Türklere üç yön üzerinden gelebileceği hakkında söz ediyor¹⁶³¹. Kazaklar arasında çok bilinmeyen bu meyve “ayva” diyorlar.

MURÇ: “Karabiber”. Baharatların en önemlisi olan karabibere Kazaklar “burış” derler. Murç sözü, zamanla Orta Asya ve Anadolu’da burç şeklinde söylenmeye başlamıştır. Burç veya burc şeklindeki bu gelişme, Anadolu’ya yakın olan eski Mısır ve Kıpçak Türk kültür çevrelerinde de yayılmıştır. Altay Türklerinde ise burç artık purç veya puruç şeklinde söylene gelmişti¹⁶³².

KABAK: “Kabak, yaş iken yemek yapılan bir sebze”. Orta Asya’da kabak, çok eski çağlardan beri tanınıyordu. Kabak, Uygur tıp kitaplarında birçok hastalığa ilaç olarak tavsiye edilmekte idi. Harezmsahlr Türk kültür çevresi kaynaklarında kabak yaprağı gibi deyimlerden söz açılıyordu. Redhouse ve Jukovskiy gibi araştırmacılar tarafından kabak çeşitleri belirtilmiştir: “Asma kabağı, bal kabağı, sakız kabağı, özlü kabağı, su kabağı v.s.”¹⁶³³. Kazak lehçesinde aynı deyişle söylenmektedir.

ÇAXŞAK: “Kurutulmuş şeftali ve üzüm”. “Şak-şak” Kazakların milli tatlı yemeklerinin adıdır. Hamur kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir. Kazanda kaynamakta olan yağa atılır, sarı renk olunca kızartılır. Bu arada ayrı tencereye bal ve şeker eritilip üzerine dökülür. Ayrıca kurumuş üzüm, ceviz katılabilir¹⁶³⁴.

SARMUSAK: “Sarımsak”. Sarımsağın atası ve yaban tipleri daha çok güneybatı Asya ile Orta Asya’da görülmekte idi. Dede Korkut kitabında bile şöyle deniyordu: “Sarımsak otın yemedin, Kazan için köyünür”... Eski Mısır ve Kıpçak Türk kültür

¹⁶³¹ Atalay I, 114; Ögel. a.g.e., C.2, s. 283.

¹⁶³² Atalay I, 343; Ögel. a.g.e. C.2, s. 347.

¹⁶³³ Atalay I, 382; Ögel. a.g.e., 220-221.

¹⁶³⁴ Atalay I, 469; Sadıkov. a.g.e., s. 220.

çevrelerinde de, sarımsak deniliyordu¹⁶³⁵. “Sarımsak” Kazakistan’ın bazı bölgelerine göre soğan anlamında da kullanılmaktadır.

YEMİŞ: “Meyve”. Eski Türklerde gibi Kazaklar meyveye “jemis” diyorlar¹⁶³⁶.

KAGUN: “Kavun”. “Kağun” adıyla Uygur devrinden beri bilinmektedir. Tazeleri de sevilerek yenir, turşusu da yapılır. Kazak Türkçesinde “kaun” şeklinde söylenip, Sır nehrinin boyunda çok yetiştirilir. “Angelek”, “basıpalı”, “şırtıldak”, “sarjau” v.s. gibi çeşitleri bilinmektedir¹⁶³⁷.

ÜZÜM: “Üzüm”¹⁶³⁸. Herkesce sevilen ve önemini günümüzde de koruyan bir meyvedir. Kazak Türkçesinde “üzim” olarak geçmektedir. Kazakistan’ın iklim şartlarından dolayı bağcılık çok yaygın değildir.

2.3.5. Tathlar

KUYMA: “Bir çeşit yağlı ekmektir. Hamur, kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir; tencereye kaynamakta olan yağa atılır, karıştırılır, üzerine şeker dökülerek yenir. Herhangi bir madenden, çekiçle dövme suretiyle değil, eriterek dökme suretiyle yapılmış olan havan, kandil ucu ve çekiç gibi aygıtların hepsine “kuyma” denir”¹⁶³⁹. “Kuyma”nın tarifesi “şak-şak” tatlı yemeğine çok benziyor. “Şak-şak” Kazakların milli tatlı yemeklerinin adıdır. Yumurta, süt, un, şeker, tereyağıyla eğlenen hamurdan yufka açılıp ince ince kesilir. Kazanda kaynamakta olan yağa atılır, sarı renk olunca kızartılır. Bu arada ayrı tencereye bal eritilip üzerine dökülür. Ayrıca kurumuş üzüm, ceviz katılabilir¹⁶⁴⁰. Belki bununla bir irtibat olabilir.

¹⁶³⁵ Atalay I, 527; Ögel. a.g.e., C.2, s. 251.

¹⁶³⁶ Atalay III, 12, Sadıkov. a.g.e., s. 19.

¹⁶³⁷ Atalay I, 410; Ahantayeva. a.g.e., s. 20.

¹⁶³⁸ Atalay I, 75.

¹⁶³⁹ Atalay III, 174.

¹⁶⁴⁰ Sadıkov. a.g.e., s. 220.

2.3.6. İçkiler

KİMİZ: “Kımız”. Kısırak sütü tulumda bekletilerek ekşitir, sonra içilir. At sütünden yapılan kımız’ın hem içecek hem de tedavi vasıtası olarak kullanıyorlar. Bahaaedin Ögel kımız’ın tedavi edici ve hastalıklardan koruyucu özellikleri hakkında bilgi veriyor¹⁶⁴¹. Kımız mayasını yapmak için eski kımızı kullanırlar. Sonbaharda kımızın dibinde kalan koyu parçayı alıp, kurutup, kumaş torba içinde saklanırdı. Buna Kazaklar “kor” derler. Yazın kımız çalma vakti gelince, bu mayaya aynı oranda taze kısırak sütü katılır ve ılık bir yerde 24 saat bekletilirdi. İkinci gün buna daha taze süt katılırdı. Genellikle kımızı deri kaplar “saba”, “torsık”, “meten kova”larda saklardı. Saba 100 litre, torsık 10–20 litre, meten kovalar 30–40 litre kımız içerirdi. Kımız’ın 40 yakın çeşitleri (saumal, uız, bal, kunan, dönen, besti, asau, tünemel, juas, korabalı, sarı v.s.) vardır¹⁶⁴².

BUXSUM: “Boza, darıdan yapılan bir içki”. Darı şarabı veya içkisinin geniş bir adı, bozadır. Moğollar da, “arpa unu ile süten” yapılan alkolik içkilere, “bodso” diyorlardı. Asım Efendi’nin dediği gibi “boza dedikleri meşhur şaraptır, pirinç arpa darı unundan yaparlar” boza esliden yalnızca darı unundan yapılan ekşimiş bir içki değildi¹⁶⁴³. Kazaklar boza’yı darı ve buğdayın unundan yapılan hamur mayasını ekşimiş süte katarak yapıyordu¹⁶⁴⁴.

2.3.7. Mutfak Eşyaları

AYAK: “Kap-kacak”. Kaşgarlı’nın ifadesine göre Oğuzlar bu kelimeyi bilmiyorlar ve onlar kap-kacağa “çanak” diyorlardı. Gerek ayaksa, gerekse çanak hem madenden hem de topraktan yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶⁴⁵. Ayak Türk kültüründe, çok yaygın ve eski hatıraları olan, bir kadeh çeşidi ve adıdır. Ayak sözü ilk önce Uygur

¹⁶⁴¹ Atalay I, 365; Ögel. a.g.e., C.4, s. 57-61.

¹⁶⁴² Sadıkov. a.g.e., s. 7-8; Djanibekov. a.g.e., s. 106-107.

¹⁶⁴³ Atalay I, 485; Ögel. a.g.e., C.4, s.192.

¹⁶⁴⁴ Djanibekov. a.g.e., s. 111.

¹⁶⁴⁵ Atalay I, 80; Genç. a.g.e., s. 230.

yazılarında görülmektedir. Kazakistan'ın doğu bölgelerinde “ayak” deyişi “çanak” anlamında kullanılmaktadır¹⁶⁴⁶.

İDİŞ: “Kadeh”. “İdiş” sözü, eski Türk günlük hayatının, en mühim deyişlerinden biridir. Tam anlamı ile bir içki kabı olan idiş sözünü, yalnızca Doğu Türkleri kesimlerinde çok görülmektedir. Harezmsahlr kültür çevresiyle Çağatay edebiyatında bu söz “ediş” yazılışı ile görülür. Bu terimin Türk kesimlerinde üç değişik mana karşılığı olarak söyleniyordu: 1). Geniş olarak, “içki kadehi”. 2).Tanrıdağlarının orta kesimlerinde yaşayan Yağma ve Tuhsi Türklerince “yemek”. 3).Oğuzlar ile Argu bölgelerinde ise, tas, kap, tencere ile her türlü kapkacak için söyleniyordu¹⁶⁴⁷. Kazak lehçesinde bu söz değişiklere uğrayarak “ıdış” şeklinde söylenmektedir. İdiş sözünün manası yukarıda belirttiğimiz üçüncü açıklamaya çok yakındır. Bazen bütün kapkacaklara “ıdış-ayak” denilir¹⁶⁴⁸.

ETLİK: “Et asılacak çengel”¹⁶⁴⁹. Kazaklar buna “ettik” veya “arsa” diyorlar¹⁶⁵⁰.

ORU: “Şalgam, buğday ve buna benzeri şeyleri saklamak için kazılan çukur”¹⁶⁵¹. Kazakçada aynı anlama gelen “ura” sözüyle irtibat olabilir¹⁶⁵².

AÇIĞLIĞ KÜP: “İçinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp”. Görüldüğü üzere 11. yüzyılda da bugünkü adı ile bilinen küplerin, bilhassa şıra, sirke gibi şeyleri muhafaza etmede kullandığını görüyoruz¹⁶⁵³. Kazak Türkçesinde süt ekşiten küpe “kübi” denilir¹⁶⁵⁴. Kübi deriden, ağaçtan, su geçirmeyen kumaşlardan yapılıyordu.

¹⁶⁴⁶ Diyalektologyalık..., s. 101.

¹⁶⁴⁷ Atalay I, 61; Ögel. a.g.e., C.4, s. 190-191.

¹⁶⁴⁸ K. Ergaziyeva, XVIII-XIX Gasırlarda Kazaktın Dastürli İdiş-Ayaktarı, Almaty: B.C., 1995, s. 3-4.

¹⁶⁴⁹ Atalay I, 101.

¹⁶⁵⁰ Şarbanu Duysekenova'yla yapılan özel görüşme, Ulan ilçesi, Kazakistan, 10 Kasım 2008.

¹⁶⁵¹ Atalay I, 87.

¹⁶⁵² Ahantayeva. a.g.e., s.19.

¹⁶⁵³ Atalay I, 147; Genç. a.g.e., s. 233.

¹⁶⁵⁴ Ergaziyeva. a.g.e., s. 15.

Resim 13. SABA: İçerisinde kıymız ve ona benzeri şeyleri hazırlamak için küp

KÖZEÇ: “Bardak, testi”. Bu söz belki Türkçedeki ses değişikliklerine uğrayarak “köze” olarak Kazak lehçesinde yaşamaktadır¹⁶⁵⁵.

BAKIR: “Bakır”. 11.yüzyıl Türklerinin günlük hayatında “bakır tencere” için “çodhın aşıç” dedikleri ana kaynakta belirtilmektedir. Altay Türkleri ise “bakır kazan” a küler kazan diyorlardı. Eski Mısır ile Kıpçak Türk kesimlerinde ise kazan denince hatıra, yalnızca “bakır kazan” geliyordu¹⁶⁵⁶. Kazak Türkçesinde ise bölgelere göre değişik anlamda kullanılmaktadır: 1) “Kova”. 2) maden adı olarak. 3) “Büyük kepeç”. 4) “Büyük kazan”¹⁶⁵⁷.

KAŞUK: “Kaşık”. Kaşık yemek ve beslenme kültürünün ana mevzularından biridir. 11. yüzyıl Türk kaşıklarının en iyilerini ağaçtan değil boynuzdan yapıldığı bilinmektedir¹⁶⁵⁸. Kazak Türkçesinde “kasık” veya “kalak” deyişiyle söylenmektedir.

¹⁶⁵⁵ Atalay I, 360; Diyalektologyalık..., s. 358.

¹⁶⁵⁶ Atalay I, 360, Ögel. a.g.e., C.4, s. 267.

¹⁶⁵⁷ Diyalektologyalık..., s. 149.

¹⁶⁵⁸ Atalay I, 383; Genç. a.g.e., s. 234.

Eskiden Kazaklar genellikle bütün kapkacakları ağaçtan yapıyorlardu. Çünkü ağaç ürünleri mikrop üretmiyorlarmış¹⁶⁵⁹.

KALTUK: “Yaban sığırı boynuzudur”. Delinerek çorba benzer şeyler içilir¹⁶⁶⁰. Bu kelimeyi Çin’de yaşayan Kazaklar “kaltık” şeklinde kullanmaktadır. Katlık dediğimiz sığır boynuzu delinerek yapılan kâsedir¹⁶⁶¹.

BİÇEK: “Bıçak”. Bugün yalnızca bıçak dediğimiz söz eski Türk yazılı kaynaklarında “biçek” şeklinde yazılıyordu. Bazı Uygur yazılarında, biçek yerine, piçek de deniyordu. Kaşgarlı mutfakta aşçıların kullandıkları bir çeşit büyük bıçağa aşçı bıçağı anlamında “selçi biçek” deniliyor¹⁶⁶². Eski Türkçenin ses değişikliklerine uğrayan bu söz “pışak” şeklinde Kazak Türkçesinde yaşamaktadır¹⁶⁶³.

KINĞRAK: “Et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak”¹⁶⁶⁴. Çin’de yaşamış Kazaklar kılıç ve hançere “kınırak”¹⁶⁶⁵ demektedir.

ÇODHIN: Tunç ve süzölmüş bakır. Çodhın aşçı= bakır tencere. Kazak lehçesinde “şoyın” dökme demir anlamında kullanılmaktadır¹⁶⁶⁶.

ÇÖMÇE: “Kepçe”. Hemen hemen bütün Türk dünyasında, kepçe karşılığı olarak söylenen, çok yaygın bir sözdür. Eski Mısır ve Kıpçak kültür çevresinin önemli kaynaklarından biri olan Abu Hayyan’ın sözlüğüne göre onlar “çömçe” diyorlardı. Fakat aynı Türk kesiminin diğer önemli bir kaynağı olan, İbn Mühenna’nın sözlüğünde çömçe sözünün “çömüç, çümüç” şeklinde yazılıyordu¹⁶⁶⁷. Kazak Türkçesinde bu kelime “şömiş” şeklinde söylenmektedir. Şu savda da geçiyor: “Toktı toymaz, şömiş

¹⁶⁵⁹ Ergaziyeva. a.g.e., s. 17.

¹⁶⁶⁰ Atalay I, 475.

¹⁶⁶¹ Diyalektologyalılık..., s. 405.

¹⁶⁶² Atalay I, 384; Genç. a.g.e., s. 231.

¹⁶⁶³ Kazak Tilinin..., C. 6, s. 205.

¹⁶⁶⁴ Atalay III, 382.

¹⁶⁶⁵ Diyalektologyalılık..., s. 486.

¹⁶⁶⁶ Atalay I, 409; Kazak tilinin..., C. 8. s. 518.

¹⁶⁶⁷ Atalay I, 417; Ögel. a.g.e., C. 4, 219-220.

keppes”. Kabağı oyarak yapılmış kepçelere “kabak şömiş” deyişinin kullanıldığı rastgelmektedir¹⁶⁶⁸.

KUMGAN: “İbrik, gügüm, gülsuyu şişesi”¹⁶⁶⁹. Ünlü Kazak etnografi Ş.Ualihanov’ın çadır hakkında yazdığı makalesinde ocak yanında her zaman ibriğin bulunduğunu kaydediyor. Buna “kuman” denilmektedir¹⁶⁷⁰.

YASIMAN: “Su boşattırırken boğazı gır gır eden testi”¹⁶⁷¹. Çin’de yaşayan Kazaklar boğazı küçük olan testiye “jasıman” diyorlar¹⁶⁷².

2.4. GİYİM- KUŞAM

2.4.1. Kumaşlar

AGI: “İpekli kumaş”¹⁶⁷³. Eski Türklerde ağı sözü, hem “para” ve hem de “ipekli kumaş” manasında söyleniyordu. Mısır’daki Memluk devletinde de ağı “bir çeşit ipek” karşılığı olarak söyleniyordu. İslamiyetin tesiri ile Türklere atlas sözü de girmişti. Bu sebeple, mesela büyük Türk şairi Rabguzi’de “ağı ve atlas” sözleri artık yan yana geçiyorlardı. Atlas sözü Türklere, Arap ve Fars kültüründen girmiştir. Bu sözü yalnızca Yügneki’nin, Uygur harfleriyle yazılmış eserinde görülür. Bu da, bir 13.yüzyıl eseridir. Buna rağmen atlas deyişi bütün Türk kavimlerine yayılmış ve Rusçaya bile geçmiştir¹⁶⁷⁴.

¹⁶⁶⁸ Kazaktın..., s. 106; Diyalektologyalık..., s. 737.

¹⁶⁶⁹ Atalay I, 440.

¹⁶⁷⁰ Ualihanov. a.g.e., s. 22.

¹⁶⁷¹ Atalay III, 38.

¹⁶⁷² Diyalektologyalık..., s. 272.

¹⁶⁷³ Atalay I, 89.

¹⁶⁷⁴ Ögel. a.g.e., C.5, 394-395.

YURUN: “İpek kumaş parçası”¹⁶⁷⁵. Elbisenin eteğine, yakasına veya börük’ün kıyılarına dikilen örgüdür¹⁶⁷⁶.

ÇİT: “Üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı”. “Çit” Anadolu köylerinde “başörtüsü” karşılığı olarak kullanılır. Osmanlı kaynaklarında ise “çit bezi” geçer. Bu sözün Çince’den gelip gelmediği kesin değil. Ancak sonraki Türklerde, yani Çagatay, Doğu Türkistan Türklerinde çit sözü daha çok “pamuklu kumaşlar” için söylenmişti. Altay Türklerine doğru gidildikçe de bu söz “şıt” halinde söylenmeye başlamıştı¹⁶⁷⁷. Günümüz Kazak Türkçesinde “çıt” pamuklu kumaş manasında kullanılmaktadır¹⁶⁷⁸.

2.4.2. Başlıklar

BÖRK: “Kavuk, başlık”. 11. yüzyılda çeşit başlıklar arasında Kaşgarlı milli başlık börk’e büyük önem vermektedir. “Tatsız Türk, başsız börk olmaz” savı da geçiyor. Börk yapımı ve nasıl yapıldığını açıklarken, börk kalıbını ya kâğıttan bir takım parçaların kesilip oyulması suretiyle ya da çamurdan ocak biçiminde yapıyordu. Bunda sonra ipek kumaş veya keçe buna göre ölçülerek kesiliyordu¹⁶⁷⁹. Kazak Türkçesinde “börik” şeklinde geçmektedir. Börik’in diğer başlıklardan özelliği başlığın kenarı hayvanın kuyruk tüyüyle işlenmesidir. Börik’in puşpak, kundız, jekey, burmeli gibi çeşitleri vardır¹⁶⁸⁰.

¹⁶⁷⁵ Atalay III, 22.

¹⁶⁷⁶ Diyalektologyalık..., s.299.

¹⁶⁷⁷ Atalay III, 120; Ögel. a.g.e., C.5, s. 400.

¹⁶⁷⁸ Diyalektologyalık..., s. 685.

¹⁶⁷⁹ Atalay I, 349, II, 281; Genç. a.g.e., s. 180.

¹⁶⁸⁰ Djanibekov. a.g.e., s. 162.

Resim 14. Tımak: Kavuk, başlık

Resim 15. Börik: Tilki derisinden yapılmış başlık

DİDİM: “Geline gerdek gecesi giydirilen taç”¹⁶⁸¹. Eskiden beri Kazak halkı düğün kıyafetlerine çok önem vermektedir. Kazaklar tek düğünlerde giyilen gelinin başlığına “saukele” derler. Saukele bembeyaz kumaştan yapılır, üzerine altın, gümüş, değerli taşlar oturturlar¹⁶⁸².

¹⁶⁸¹ Atalay I, 397.

¹⁶⁸² B. Saparulı, C. Daurenbekov. a.g.e., s.46.

2.4.3. Üst Giyim

İÇÜK: “Samur, teğın gibi hayvanların derisinden yarılan kürk”¹⁶⁸³. Kazak lehçesinde “ışık” deyişii Kazak soylularının giydikleri kürke denilmektedir. İşik koyun derisinden ve hayvanlardan elde edilen kürklerin tüylü kısmını içeri getirerek giyiliyordu. Bazen de tilki gibi hayvanların kuyruğunun da yaka kürkü olarak kullanıyorlardı. İşik’in yapıldığı deriye göre tilki ışık, jon ışık, tyın ışık, kundız ışık gibi çok çeşitleri var¹⁶⁸⁴.

TON: “Elbise”. Koyun veya kurt derisinden yapılan üst giyime “ton” deniliyor¹⁶⁸⁵.

KEDHÜT: “Geyisi, giyecek”. Çokça düğünlerde kullanılan elbise, gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise¹⁶⁸⁶. Günümüz Kazak lehçesinde bu terim “kiyit” olarak yaşamaktadır. Yukarıda “korjın”dan yani dünürlerin birbirine gönderen hediyeler dolu torbadır diyerek bahsetmiştik. Hediye olarak torbaya tatlı, kiyit, süs eşyaları ve 10 metre kumaş koyarlar. Kiyit damadın dünür aile bireyelerine armağan olarak gönderilen giyeceklerdir. Gelinin annesi ve babasına mutlaka pahalı üst giyim armağan ederler¹⁶⁸⁷.

KARS: “Deve tüyünden veya koyun tüyünden yapılan elbise”. Kazak lehçesinde aynı manada “karıs” olarak kullanılmaktadır¹⁶⁸⁸.

KÖNGLEK BOGMAKLANDI= Gömlek düğümlendi. Kazak lehçesinde bu giyim çeşidi “köylek” şeklinde söylenmektedir¹⁶⁸⁹.

¹⁶⁸³ Atalay I, 69.

¹⁶⁸⁴ A. Tacimuratov, Şeberdin Kolu Ortak, Almaty: Kazakistan, 1996, s. 128.

¹⁶⁸⁵ Atalay I, 129; Tacimuratov. a.g.e., s. 95.

¹⁶⁸⁶ Atalay I, 357; Genç. a.g.e., s. 62.

¹⁶⁸⁷ Kadir Sabyev, eşi Gulbanu Sabyeva’yla yapılan özel konuşma, Tarbagatay ilçesi, Akcar, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁶⁸⁸ Atalay I, 349; Diyalektologyalık..., s. 429.

¹⁶⁸⁹ Atalay III, 350, 383; Tacimuratov. a.g.e., s. 93.

Resim 16. Kazak milli kıyafeti (gömlek, beşpent, şapan)

ETEK: “Etek”. Etek sözü yalnızca elbiselere ait bir deyim değildir. Dağ eteği, çadır eteği gibi sözleri de vardır. Kazak Türkçesinde “etek” deyimini iki anlamı var. Birisi “bayanların giydikleri etek ise, diğeri elbise, kürk gibi giyimlerin kenarına dikilen parçalardır¹⁶⁹⁰.

2.4.4. Ayağa Giyilen

ULDANĖ: “Pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı”. Eskiden soğuk geçirmemesi için ayakkabının tabanına at ayağının derisi işlenerek konulurdu. Buna Kazaklar “ultan” diyorlar¹⁶⁹¹.

SIGZIĞ: “Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasında konulan sahtiyan”. Aynı manada kullanılarak “sızık” deyişle Kazak Türkçesinde yaşamaktadır¹⁶⁹².

BAŞMAK: “Pabuç”. Rusçada kullanılmakta olan bu kelime aynı anlam vermektedir. “Başmak” sözünün kökü hakkında fikir yok¹⁶⁹³.

¹⁶⁹⁰ Atalay I, 68; Diyalektologyalık..., s. 71.

¹⁶⁹¹ Atalay I, 116; Tacimuratov. a.g.e., s. 58.

¹⁶⁹² Atalay I, 464; Kazak Tilinin..., C. 6, s. 472.

¹⁶⁹³ Atalay I, 378; Tacimuratov. a.g.e., s. 83.

ETÜK: “Pabuççu, kavaf”. Etik’in Türklere has milli bir ayakkabıdır. G.Reşat 15-20 yıl öncesine kadar Maraş, Adana, Antep, ve Hatay viyaletlerinde giyildiği açıklamaktadır. Hatta etik’e günümüzde Anadolu’da yer yer rastlanmak mümkündür¹⁶⁹⁴. Kazak Türkçesinde “etik” olarak kullanılmaktadır¹⁶⁹⁵.

Resim 17. Etikşi: Ayakkabıcının aleti

TAR ETÜK ADHAKIĞ YİGTÜRDİ= Dar pabuç ayağı incitti. Kazaklar “Ayağındaki etik tar bolsa dünyanın kendiginden ne payda” (Ayağındaki pabucu dar olan dünyanın genişliğinden anlamaz) diyorlardı¹⁶⁹⁶.

ÇULKUY: Çulkuy etük= Topuğu bir tarafa çarpılan pabuç, mest. Kazak lehçesinde “ayağına dolak sardı” deyişine “çulganu” denir. “Şulkıy” sözü de çorap anlamına gelmektedir¹⁶⁹⁷.

¹⁶⁹⁴ Atalay II, 49; Genç. a.g.e., s.186.

¹⁶⁹⁵ Tacimuratov. a.g.e., s. 84.

¹⁶⁹⁶ Atalay III, 97; Kazak..., s. 59.

¹⁶⁹⁷ Atalay III, 242; Diyalektologyalık..., s. 683.

ÇARUK: “Çarık”. Kazaklar işlenmemiş deriden yapılan ayakkabına “şarık” diyorlar. Kazak şairi şöyle bir örnek veriyor: “Ayakka şarık bayladım, kızmetke bastı sayladım, Teke degen kalaga Sergeydin koyın aydadım”¹⁶⁹⁸.

ADHAKINĖA YÖRGENÇÜ SARLADI = O, ayağına sargı, dolak sardı. Kazaklar lehçesinde “jörgenmek” fiili sarmak anlamını vermektedir¹⁶⁹⁹. Belki bununla bir irtibat olabilir.

2.4.5. Süs Eşyaları ve Süslenme

KEZLİK: “Kadınların üst elbiselerine taktıkları küçük bıçak”. Moğolistan’da yaşayan Kazaklar ağızında “kezik” sözü kullanılmaktadır. Kullanışa yaramayan bıçağa “kezik” diyorlarmış¹⁷⁰⁰.

TÜGME: “Düğme”. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesidir. Kazak lehçesinde “tüyme” olarak kullanılmaktadır¹⁷⁰¹.

KUR: “Kuşak, kemer”. Eski Türkçede ku-lamak fiili, “bağlamak, kuşanmak” manasına gelirdi. En eski Türkçede ise, kemere yalnızca “kur” denirdi. Kazaklar “kur” deyimini çadırın üzerine örtülen keçenin tutulması için bağlanan kemer manasında kullanılmaktadır. “Kur”un baskur, ak baskur, ala baskur gibi çeşitleri var¹⁷⁰².

KADHIŞ: “Kayış”. Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış. “Kayış” savaşçı kavimlerin en iyi tanıdıkları bir kemer çeşidi idi. Kayış örmek işi erte zamandan beri çok meşhurdur. Hayvan derisini işleyerek at takımları eşyaları yapılıyordu. Kazak Türkçesinde de “kayıs” deyimini kemer, kuşak anlamını vermektedir¹⁷⁰³.

¹⁶⁹⁸ Atalay I, 381; Diyalektologyalık..., s. 707.

¹⁶⁹⁹ Atalay III, 296; Kazak tilinin..., C.3, s. 247.

¹⁷⁰⁰ Atalay I, 478; Diyalektologyalık..., s. 335.

¹⁷⁰¹ Atalay I, 435; Tacimuratov. a.g.e., s. 174.

¹⁷⁰² Atalay I, 324; Mukanov. a.g.e., s. 38.

¹⁷⁰³ Atalay I, 369; Tacimuratov. a.g.e., s. 183.

Resim 18. KAYIŞ: Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış, bıçak

SUWLUK: “Mendil”. Kazak lehçesinde de “sulık” deyimiyle karşı çıkıp iki manada kullanılmaktadır: 1) havlu 2) mendil¹⁷⁰⁴.

TARGAK: “Tarak”¹⁷⁰⁵.

MONÇUK: “Boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar”. Boncuk anlamına gelen “monçuk, munçak” sözleri de eski Türklerde gerdanlık için kullanılan deyişleridi. Yine aynı söz “atların boynuna takılan değerli taş, arslan tırnağı ve muskalar” için de söylenirdi¹⁷⁰⁶. Kazak Türkçesinde “monşak” deyişi değerli taş gerdanlığı manasını vermektedir¹⁷⁰⁷.

KÖZÜLDÜRÜK: “At kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır”. Göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman gözün üzerine konur, gözlüktür. Kazak lehçesinde gözlüğe “közildirik” şeklinde söylenmektedir¹⁷⁰⁸.

¹⁷⁰⁴ Atalay I, 471; Diyalogtologyalık..., s. 592.

¹⁷⁰⁵ Atalay I, 467; Kazak Tilinin..., C. 7, s. 418.

¹⁷⁰⁶ Atalay I, 475; Ögel. a.g.e., C.5, s. 255.

¹⁷⁰⁷ Kazak Tilinin..., C. 4, s. 512.

¹⁷⁰⁸ Atalay I, 529; Kazak Tilinin..., C.4, s. 384.

YÜZÜK: “Yüzük”. Yüzük Türk kültrünün çağlar boyunca hiç değişmemiş bir ana kültür sözüdür. Bunun için Türk kavimlerinde çok ufak değişikliklere uğramış olabilir. Kazak Türkçesinde “jüzik” şeklinde karşımıza çıkar¹⁷⁰⁹.

OL SAÇ ÖRDİ = O saç ördü. Kazak lehçesinde “ol şaş ördi” şeklinde söylenmektedir¹⁷¹⁰.

İŞLER BİLEZÜKLENDİ = Kadın bilezik takındı. Bilezik deyişi, bilek ile ilgilidir. Kökü ve ekleri Türkçedir. Bilezük sözü Uygur çağından itibaren yazılı Türk kaynaklarında da karşımıza çıkmaktadır. Moğol kavimlerinde, Sibirya içlerindeki Buryatlarda bilisük, bisalak gibi bazı değişmelere uğramış. Kazak Türkçesinde ise “bilezik” denmektedir. Bileziğin yapılış şekli, bezeklere göre “kos bilezik”, “jumır bilezik”, “orama bilezik”, “közdi bilezik”, “kokla bilezik” gibi çeşitleri vardır¹⁷¹¹.

ENĞLİK: “Kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya”. Kökünden kırmızı sarı renk alınabilecek bitki çeşidine, kınaya Kazaklar “enlik” diyorlar¹⁷¹².

CİNCÜ: “İnci”. Kazak lehçesinde “incü” olarak karşımıza çıkar. Bu değerli taştan boncuk, küpe yapılırdı¹⁷¹³.

2.5. İNANÇLAR, ADETLER

BIÇIŞ: “Büyüklerin konukluğuna, düğününe davetine gidenlere verilen ipekli kumaş”¹⁷¹⁴. Kazak lehçesinde bu terim “jirtıs” şeklinde yaşamaktadır. “Jirtıs taratu”

¹⁷⁰⁹ Atalay III, 18; S.Kasimanov, Kazak Halkının Kolöneri, Almaty: Kazakistan, 1995, s. 116.

¹⁷¹⁰ Atalay I, 172; Kazak tilinin..., C. 6, s. 153.

¹⁷¹¹ Atalay III, 205; Kasimanov. a.g.e., s. 114.

¹⁷¹² Atalay I, 115; Diyalektologyalık..., s. 242.

¹⁷¹³ Atalay I, 417; Kazak Tilinin..., C. 9, s. 482.

¹⁷¹⁴ Atalay I, 366.

adeti çoğu zaman kişi öldükten sonra “ölen insanın gözü” diye gelenlere bir parça kumaş veriyorlar. Daha bir adet kazak düğününde dünürler birbirlerine “korjın” hazırlar. Korjın dünürler tarafından gönderilen hediyeler dolu torbadır. Hediye olarak torbaya tatlı, kıyafet, süs eşyaları ve 10 metre kumaş koyarlar. Düğün bitmeden önce “korjın aşu”, yani “torba açmak” adeti düzenleniyor. Genellikle bu âdete kadınlar davet edilir. Torbadaki 10 metre kumaşın birer parçası korjını açmaya gelenlere dağıtılır¹⁷¹⁵. Belki bununla bir irtibatı olabilir.

KONUK: “Misafir”. Kazak lehçesinde “konak” deyimini bu manada kullanılmaktadır. Konuksever Kazak halkı “kırıktın biri Kızır, mının biri – Uali keldi” diyerek eve gelen konuğu sevinerek karşı alır. Eve gelen misafirin amacına göre birkaç çeşite ayırır.

Arnayı konak – koyun kesilip, davet edilen konuk.

Kudayı konak – Bir gece geceleleyen yolcu.

Kıdırma konak - akrabalar arasında gezen konuk.

Kılgıma konak – nerede et pişirildiğini takip edip o eve gelen konuk¹⁷¹⁶.

KOLSA KALI OĞRABAN, BERGİL TAKI AZUKLUK, KARGIŞ KILUR UMALAR, YUNÇIĞ KÖRÜP KONUKLUK = Sana bir konuk gelip bir şey istese azık dilese ona ver; çünkü konak çıkarılan yemeği iyi bulmazsa sahibine lanet eder. Kazakların hanı “Alaşa”nın üç oğlu varmış. Bir günü Alaşa koyun kestikten sonra koyunu dört parçaya bölmüş ve oğullarına dağıttıktan sonra dördüncü parçayı göstererek: “ bu parça konuk gelirse onun azığı” demiş. Belki bundan dolayı eve konuk gelirse Kazaklar koyun keser ve ona “konakası”, yani konak azığı derler¹⁷¹⁷.

UMA: “Eve gelen konuk”. Şu savda geçiyor: “Uma gelse kut gelir= konuk gelse uğur gelir” veya “ Kelse kalı yarlıg bolup yunçığ uma, Kaeldür anuk molmış aşığ uma= Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşu getir, geciktirme”.

¹⁷¹⁵ Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel konuşma, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷¹⁶ Atalay I, 45; Kazbekov. a.g.e., s. 203.

¹⁷¹⁷ Atalay I, 275; Kazbekov. a.g.e., s. 204.

Kazaklarda buna benzer “kutti konak kelse koy ekiz tuadı, kutsız konak kelse koyga kaskır şabadı” savı var. Eğer kutlu konuk gelirse koyunun sayısının çoğalacağına, kutsuz konuk gelirse kürtün eve geleceğine inanıyorlardı¹⁷¹⁸.

TÖR: “Evin önemli yeri ve sediri”. Kazaklar eve gelen misafirleri evin en iyi yerine “tör”e oturturlar. O zaman “törge otırınız” derler. Misafirlerin oturduğu yere konulan kalın, süslü yorgana “tör körpe” denir¹⁷¹⁹.

ER MEĞİLEDİ= Adam beyin yedi. Beyni için koyun kesildiği zaman böyle denir, çünkü vücutta en değerli yer dimağdır; kendisi için koyun kesilerek o koyunun beyini sunulan kişi, hatırı sayılan kişidir. Kazaklarda “my” beyin karşılığı olarak söyleniyor. Beyini saygı duyar kişilere, ihtiyarlara sunmak âdeti hala yaşamaktadır¹⁷²⁰.

OLAR BİR İKİNDİGE ET TATRUŞDI = Onlar birbirine et tattırdılar. Kazakların geleneğine göre misafir olan adam ev sahibine “bizdin uyden et tatıp ket” diyerek kendi evine davet eder¹⁷²¹.

LÜÇNÜT: “İmece, buğday ve benzeri şeyleri temizlemekte köylülerin yardımlaşması”. Bu geleneğe benzer Sır nehrinin kıyısında yaşayan Kazakların “koyan kaştı” diye âdeti vardır. Bu adet’e göre köylüler buğday, darı ve ona benzeri şeyleri toplamakta bir-birine yardım ediyorlar. Yardımlaşmaya Kazaklar “asar” diyorlar. Yardım edenlere ev sahibi ise güzel bir sofraya hazırlar¹⁷²².

İDHÜK: “Kutlu ve mübarek olan nesne”. Bırakılan her hayvana da bu ad verilir. Bu hayvana uük vurulmaz, süt sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanır¹⁷²³. Kazak Türkçesinde bu terim kullanılmamaktadır. Fakat buna benzer at, deve, koyun, sığır gibi hayvanlar kutlu sayılır. Mesela eğer atın yalı ve kuyruğunda

¹⁷¹⁸ Atalay I, 92, 93; Kazak..., s. 89.

¹⁷¹⁹ Atalay III, 202; Diyalogologyalık..., s. 647.

¹⁷²⁰ Atalay III, 405; Sadikov. a.g.e., s.122.

¹⁷²¹ Atalay II, 217; Kazbekov. a.g.e., s. 204.

¹⁷²² Atalay I, 451; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁷²³ Atalay I, 65.

beyaz bir parça varsa onu mübarek sayarlar ve bu hayvan kesilmez, birisine verilmez. Eğer kutsal hayvan kesilirse bundan sonra sahibinin hayvanları çoğalmaz diyorlar¹⁷²⁴.

AYTIŞ: “Aytış” Divan’da “aytış” iki kişinin birbirine hallerini sormaları diye açıklanıyorsa, günümüz Kazak Türkçesinde bu terimin manası daha genişlemiş. “Aytış” deyimiyile karşımıza çıkan bu kelime “halk arasında iki kişinin bir-biriyle söz yarışması” anlamını vermektedir. Halkın derdi, ülkenin sorunları bu söz yarışmanın esas konuları. Aytış’ın amacı söyledikleri han’a iletmektir. Kazakistan’da “alaman aytış”, “kız ve yiğit aytışı” gibi aytış çeşitleri hala yaşamaktadır¹⁷²⁵.

KIZGUT: “Ceza, işkence”. Başkalarının öğüt alması için suçu yüzünden birinin halk arasına cezaya, işkenceye uğraması. Ünlü Kazak yazarı Muhtar Auezov ‘un “Abay yolu” romanında suçlu olan insanı halk arasında “taşla vurmak” şeklinde cezaya uğraması geçiyor¹⁷²⁶. Belki bununla bir irtibat olabilir.

AJUN: “Bu ajun = Bu dünya”. Müslim, gayri Müslim bütün Türkler dünya hayatının geçici ve aldatıcı olduğuna inanıyorlardı. İnsanların aldandığı şeylere “arguç” diyen Türklerin aldatıcı ve yalancı dünya anlamında “arguç ajun” ifadesini kullanmıştır¹⁷²⁷. Çin’de yaşayan Kazaklar “ajın” deyişini kullanmaktadır¹⁷²⁸.

İNANÇ: “Güvenilen, inanılan”. Kazak lehçesinde bu kelime “inaniş” olarak karşımıza çıkar¹⁷²⁹.

ABAÇI: “Umacı, çocukları korkutmak için “ abaçı keldi” demektir”. Kazak Türkçesinde “albastı” kelimesi bu manada kullanılmaktadır¹⁷³⁰.

¹⁷²⁴ Nurgisa Kalyakberkizi’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷²⁵ Atalay I, 113; A.Seydimbek, Kazak Âlemi: Etnomadeni Payımdau, Almaty: Sanat, 1997, s. 271.

¹⁷²⁶ Atalay I, 451; A.Erlankızı, “Abay Jolındağı Salt Dastürler ülgileri,” Studençeskoe Nauçnoe Tvorçestvo, Öskemen, 2006, s. 49.

¹⁷²⁷ Atalay I, 77; Genç. a.g.e., s. 137.

¹⁷²⁸ Diyalektologyalık..., s. 25.

¹⁷²⁹ Atalay I, 133, Diyalektologyalık..., s. 321.

¹⁷³⁰ Atalay I, 136; Ualihanov. a.g.e., s. 79.

KUT: “Kutluluk, devlet”. Kazak lehçesinde “kut” şeklinde söylenip uğur manasında kullanılmaktadır¹⁷³¹.

KARGIŞ: “Lanet, ilenme”. Kazaklar “kargısı kattı” diye baykuş kuşunu öldürmüyorlar¹⁷³².

YAGIŞ: “İslam’dan evvel Türklerin adak için yahut Tanrılara yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban”¹⁷³³. Çin’de yaşayan Kazaklar “Cagış” kelimesini aynı manada kullanmaktadırlar. Günümüz Kazak toplumunda Tanrıya kurban kesme âdeti devam etmektedir. Genellikle kurbana hayvanın erkeği kesilir. “Şora” adlı şiir bir zengin adamın karısının çocuğu olmadığı için Tanrıya yalvarılıp, kurban’a deve, at, sığır ve koyun kestiği hakkında bilgi vermektedir. Eski Türklerde gibi çocuk sahibi olmak isteyenler kutsal yere (eğer bozkır yerde yalnız ağaç bulunuyorsa kutsal sayılır), türbelere ziyaret ederek kurban kesmek Kazaklar arasında da yaygın bir inançtır. Eskiden yağmur yağmadığı zamanlarda da kurban kesiyorlardı¹⁷³⁴. Bu inanç varlığını Kazak toplumunda hala korumaktadır.

YAZUK: “Günah”. Bu kelime Kazak Türkçesinde “jazık” şeklinde karşımıza çıkar¹⁷³⁵.

YARATGAN: “Tanrı” . Kazaklar arasında Tanrı’ya yalvarırken “Jaratkan yiem” diye ifade edenler de rastlanıyor¹⁷³⁶.

¹⁷³¹ Atalay I, 320; Kazak Tilinin..., C.4, s. 304.

¹⁷³² Atalay I, 461; Kazbekov. a.g.e., s. 192.

¹⁷³³ Atalay III, 10.

¹⁷³⁴ Diyalektolgyalık..., s. 250; Nurgisa Kalyakberkizi’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷³⁵ Atalay III, 16; Kazak Tilinin..., C. 3, s. 408.

¹⁷³⁶ Atalay III, 52; Ualihanov. a.g.e., s. 76.

MENĞGÜ: “Sonsuzluk, sonsuz, edebi”. Menğgü ajün = sonu olmayan dünya (ahiret). Kazak lehçesinde ses değişmesine uğrayarak “mangi” şeklinde söylenmektedir¹⁷³⁷.

ÖZ: “Öz konukı – göğdenin içinde kımıldayan nesne, ruh”. Kazaklar buna “öz iyesi” diyorlar¹⁷³⁸.

ISRİK: “Çocukları perilere ve göz dokunmasına karşı afsunlamak için ilaç yapıldığı zaman söylenir, çocuğun yüzüne tütsü verilerek ısırik ısırik denir ki “ ey, peri ısırılmış olası” demektir”. “Baskı”lar arasında göz dokunmasına karşı çoğu zaman su ve nefesle afsunlamak çok yaygındır¹⁷³⁹.

OGLANIĞ YEL KAPDI = Çocuğa yel dokundu (cin yeli dokundu)¹⁷⁴⁰.

KAM IRKLADI = Şaman kâhinlik etti, fala baktı. Batı Anadolu’da ve hele Kütahya vilayetlerinin bazı yerlerinde ırk bakmak bugün de fala bakmak anlamındadır¹⁷⁴¹. Kazaklar şamana “kam” demektir. Şamanlar fasuliye ve kürek kemikle fal açmaktadırlar¹⁷⁴².

KAŞ: “ Lekesiz, saf, beyaz bir taştır”. Yüzüklere konur. Yüzüğün sahibine şimşek dokunmaz. Çünkü yaratılışı öyledir. Bu, bir beze sarılıp da ateşe atılacak olursa ne bez yanar ne de taş. Bu sınanmıştır. Bir adam susadığı zaman bunu ağzına alsas susuzluğu gider. Kazak lehçesinde renkli değerli taşı olan yüzüğe “kas yüzük” deyişi kullanılmaktadır¹⁷⁴³. Belki bununla bir irtibat olabilir.

¹⁷³⁷ Atalay III, 378; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 528.

¹⁷³⁸ Atalay I, 45; Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷³⁹ Atalay I, 99; Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷⁴⁰ Atalay II, 3-4; Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷⁴¹ Atalay III, 443; Genç. a.g.e., s. 132.

¹⁷⁴² ualihanov. a.g.e., s. 91; Nurgisa Kalyakberkızı’yla yapılan özel görüşme, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, Kazakistan, 1 Mayıs 2009.

¹⁷⁴³ Atalay III, 22; Diyalektologyalılık..., s. 430.

Resim 19. Nurgisa Kalyakberkızı'nın afsunlamak için kullandığı aletleri (bıçak, kamçı, dua kitapları)

YÖRÜK: “Tabir”. Tüş yörüğü= düş yorması. Kazaklar kötü rüya görse de “Tüsip Paygambardın körui, Cüsip Paygambardın coruı bolsın” diye hep iyiliğe yorur¹⁷⁴⁴.

TENĞRİ: “Ulu Tanrı”. Türk inanışında, asıl büyük ve yüce gücün sahibi Tanrıdır. Tanrı kelimesi bütün Türk lehçelerinde aynı şekilde kullanılmaktadır. Günümüz Kazak toplumunda yaşayan bu deyiş eski inanıştaki anlamı ve İslamiyet'in Allah'ı kavramını kapsamaktadır¹⁷⁴⁵.

UMAY: “Kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur”. Buna çocuğun ana karnındaki eşi denir. Şu atasözünde de kullanılmıştır: “Umayka tapınsa ogul bolur, yani birisi buna hizmet ederse oğlu olur. Kadınlar bunu uğur sayarlar”. Bilindiği gibi Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan tanrıçadır. Umay, bu koruculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşıncaya, er adını kazanıncaya kadar sürdürür. Umay'ın Tanrı değil, her dinde mevcut bulunan melek ve

¹⁷⁴⁴ Atalay III, 18; Magiza Tanekenova'la yapılan özel görüşme, Semey, Jarma ilçesi, Kazakistan, 7 Mayıs 2009.

¹⁷⁴⁵ Atalay III, 376-377; Ualihanov. a.g.e., s. 76.

mukaddes varlıklar olduğunu belirtmektedir¹⁷⁴⁶. Günümüz Kazak toplumunda çocukların lohusalık dönemi geçene kadar koruyucu fonksiyonunu sürdüren Umay aynı adla anılmaktadır¹⁷⁴⁷.

2.6. EĞLENCE, MESİRE, SPOR

Kaşgarlı Mahmud 11. yüzyılda yazmış olduğu Divanü Lügat't-Türk adlı eseriyle Türk oyunlarının tarihine ışık tutmuştur. Günümüz Türkçesinde oyun ve oynamak sözcüğünün pek çok anlamları vardır. Çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kâğıt, zar gibi baht oyunları; sporla ilgili eylemler hep oyun sözcüğüyle belirtilir. Bunlardan başka oyun sözcüğünün mecazi anlamları da oldukça fazladır. Divan'da oyun sözcüğü yarışma, hoşça vakit geçirme, spor gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır. Divan'daki oyunlara genel olarak baktığımızda, bugün milli sporlarımız olarak saydığımız ve toplumun yaşayış özelliklerinden doğmuş olan oyunların çoğunlukta olduğunu görürüz. Türk toplumunun göçebelik hayat sürdürmelerinden dolayı oyunların çoğu hayvanlarla ilgilidir. At üzerinde oynanan oyunlar, aşık oyunu, ok atma yarışları gibi oyunlar buna delil. Bununla beraber kabile mensupları, yabani hayvanlardan korunmak ve yaşamları için gerekli besin maddelerini onları avlayarak temin etmek için kuvvetli olmak zorunda idiler. Bu maksatla aralarında yaptıkları yıkmaca, seyirtmek, taş atmak, yumruk döğüşü gibi benzeri oyunlarla beden kültürlerini geliştirerek güçlü ve kuvvetli kalıyorlardı.

Birinci bölümde takip ettiğimiz oyunların çoğunun nasıl ve ne zaman oynadığı konusunda eserde yeterli bilgi yok. Bunun için Divan'daki mevcut bilgiler çerçevesinde oyunları “büyüklerin oynadıkları oyunlar” ve “çocuk oyunları” olarak iki başlık altında incelemektedir. Büyükler çevgen, ok atma, at yarışı, güreş gibi oyunlar oynasalar, küçükler müngüz müngüz, köçürme, aşık, ceviz oyunlarını oynuyorlardı. Divan'da adı geçen oyunların bazıları günümüz Kazak toplumunda aşağı yukarı aynen şekilde hala yaşamaktadır. Bazıları ise değişime uğrayarak oynanmaktadır.

2.6.1 Çocuk Oyunları

¹⁷⁴⁶ Atalay I, 123; Genç. a.g.e., s. 130.

¹⁷⁴⁷ Kazbekov. a.g.e., s. 87.

OYNAGU: “Oynayacak yer”. Türklerde 11 yüzyılda çeşitli oyunların oynandığı özel bir yerin bulunması o devrin sosyal hayatında çeşitli oyunlarla spora verilen önemi belirtmesi bakımından ilgi çekicidir. Günümüz Kazak lehçesinde “oynak” denmektedir¹⁷⁴⁸. Oyun yeri olarak büyük açık alanlarla beraber evin odaları da kullanılıyor.

OXŞAGU: “Oyuncak”. Kadınlara da denir. Divan’da “oxşagu” diye geçen oyuncak bugün Kazak lehçesinde “oyınışık” denmektedir¹⁷⁴⁹.

ÇİK: “Aşık oyununda aşığın yan yattığında çukur tarafı yukarı geldiğinde “çik turdu” denir”¹⁷⁵⁰. Kazak halkının en eski milli oyunlarının biri aşık oyunudur. Yine bilindiği gibi bu oyun hayvanların bacaklarındaki eklemelerden çıkarılan ve aşık denilen kemik ile oynanmaktadır. Aşık oyunu için koyun, sığır aşığı gerekmektedir. Oyun açık alanlarda, evde bile oynanılmaktadır. Ne kadar aşık çoksa o kadar oyun ilginçtir ve uzun sürer. Aşık oyununu küçüklerle beraber büyükler de oynuyorlar, kız çocuklar oynamıyorlar. Bu oyunun çok çeşitleri var: alşı, köterispek, ketsin bir, kumar, ompı, han atu. Oyun oynayanların sayısı oyun çeşidine bağlıdır (iki ve ondan fazla olabilir). Mesela han atu’ya 2–4 oyuncu, ompı’ya 10 oyuncu katılabiliyorlar. Bu oyunun asıl amacı – çok aşık kazanmak. Oyunu başlamadan önce oynama sırasını belirtiyorlar. Bunun için ilk başta oyuncular yere aşıkların bırakıp, saka diye adlandırılan en büyük aşıkların toplayıp yere atıyorlar. “Saka’yı” attığında onun nasıl bir şekilde gelmesi çok önemli. Çünkü sırayı ve oyun kuralını belli eden budur. Aşığın “alşı”, “bük”, “tayke”, “çik” gibi gelme şekilleri vardır. Eğer kimin sakası alşı gelse oyunu birinci olarak, bük ise ikinci, tayke ise üçüncü ve çik ise oyunu dördüncü olarak başlıyor. Eğer aşık yattığında aşığın çukur tarafı yukarı gelirse ona “çik turdu”, çukur tarafı aşağı gelirse ona “bük” diyorlar¹⁷⁵¹.

¹⁷⁴⁸ Atalay I, 121; Diyalektologyalık..., s. 537.

¹⁷⁴⁹ Atalay I, 138; Kazak Tilinin..., C. 5, s. 531.

¹⁷⁵⁰ Atalay I, 130.

¹⁷⁵¹ Alespek Konayev’la yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

Resim 20. Aşık oyunu

KUDHURÇUK: “Kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla”. Kazak lehçesinde “kırşak” denmektedir¹⁷⁵².

MÜNĞÜZ-MÜNĞÜZ: “Boynuz-boynuz”. Bu bir çeşit çocuk oyunudur. Irmağın kenarına diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldururlar, sonra elleriyle kuma vururlar. Onlardan birisi münğüz-münğüz der ve çocuklar ne münğüz diye sorarlar. Birisi boynuzlu hayvanları birer-birer söylemeye başlar. Çocuklar bunu tekrar ederler. Bu arada deve, eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın adını da söyler. Çocukların birisi bu hayvanı veya başka boynuzsuz bir hayvan adını söylerse çaya atılır¹⁷⁵³. Çocukların oynadığı “münğüz münğüz” oyunu günümüz Kazak toplumunda değişime uğrayarak oynanmaktadır. Bu oyuna benzer “uçtu uçtu” oyunu var. Bu oyun

¹⁷⁵² Atalay I, 501; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 290.

¹⁷⁵³ Atalay III, 363-364.

açık alanlarda birçok çocuklarla oynanır. Bir çocuk ortaya çıkıp uçan kuşların adını söyler. Mesela “uçtu uçtu kırlangıç uçtu” diyor. Çocuklar uçan nesnenin adını duyduğunda ellerini yukarı kaldırmaları gerekiyor. Kim ellini kaldırmayıp yanılırsa o oyundan atılır veya ona ceza olarak şarkı söylenir¹⁷⁵⁴.

ÇENĞLİ: Çenğli menğli = bir çocuk oyununun adıdır. Araplar buna salıncak derler. Arapça açıklamasından anlaşıldığına göre bir tahta parçası veya ona benzer bir şey iple bir yere asılır ve çocuklar bunun üzerine binerek sallanırlar. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, oyun bugün çok yaygın olan salıncak oyunudur. Kazak lehçesinde salıncağa “aytkenşek” denir¹⁷⁵⁵.

2.6.2. Sportif Oyunlar

İTİŞ: “İki kişi arasında el ile karşı koyuş, itişme”. Bu oyun kökü çok eskilere gider ve devamını sürdürmektedir. “İter-mek” sözünün karşılığı olarak kullanılabilir. Bugün el ile itişme yarışına “kol jıgısu” diyorlar¹⁷⁵⁶.

ÇALIŞ: “Çelme, güreş”. İnsanoğlu hayvanlarla, kendi cinsinden olanlarla yakından mücadele etmek zorunda kalınca kendi vücut ağırlığı kas gücünden faydalanma şeklini, yani güreş sanatını yaratmıştır. Güreş, iki canlı arasındaki mücadelenin en mükemmel şeklidir. Kaşgarlı milli sporumuz güreş hakkında çok az bilgi vermektedir. Divan’da doğrudan doğruya güreş kelimesi sadece bir defa geçmektedir. “Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma”, yani kız ile güreşme, çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alteder, kısrak ile yarışma, kısrak attan daha çevik daha sıçrayışlı olduğundan seni geçer denmektedir. Bundan başka güreşte kullanılan ayak sarma yönteminden bahsetmektedir¹⁷⁵⁷. Bu açıklama dolayısıyla güreş’e Kazaklar 11. yüzyılda gibi “küres” demektedir. Güreş Kazak halkının en eski spor oyunlarının biridir. Halk arasında güreşin “kazakça küres” adlı çeşidi çok yaygındır. “Güç dedesini

¹⁷⁵⁴ B. Tötenayev, Kazaktın Ultık Oyındarı, Almaty: Kaynar, 1994, s. 94.

¹⁷⁵⁵ Atalay III, 379; Tötenayev. a.g.e., s. 106.

¹⁷⁵⁶ Atalay I, 61; Tötenayev. a.g.e., s. 52.

¹⁷⁵⁷ Atalay I, 368, II, 327.

tanımıyor” sloganıyla bu sporun özelliği açıklamaktadır, çünkü güreşeceklerin ağırlık derecesi önemli değil. Bazen büyük ve küçüklerin güreştiklerini de rastlamaktayız. Eski zamanları güreş düğün, nevrüz bayramı gibi toylarda mutlaka düzenleniyordu. Asıl amaç karşısındaki kişiyi yere yatırmak. Kazakça güreşte zaman sınırı yok. Yere kilem yandıktan sonra güreşçiler kemer takıp, ayaklarına “masi” giyerek veya yalan ayak güreşiyorlar. Güreşçiler bir ellerini yukarıya ikincisini aşağıya koyarak tutuşup güreşmeyi başlarlar. Böyle bir tutuşmaya “koyankoltık” denmektedir. Eğer güreşçi bir yöntem kullanıp karşısıyla beraber yere yatarsa ona “it jıgıs” diyerek tekrar güreşmeyi devam ederler. Aşağıda Kazakça güreşin yöntemlerini sıralayacağız:

- Omuzdan atmak. Atan kişi yere düşmemesi gerek.
- Güreşçinin kendisi yere düşüp karşısındakini altına almak.
- Ayağını sarıp yere yatırmak vs.

Güreşmede izin verilmeyen şartlar ise:

-ellerini kemerden bırakmak. Belli bir yöntem kullanmak isterse tek ellini bırakabilir.

- karşısındaki kişiyi itmek
- boğaz, parmak, kulaktan tutmak
- yere attığı zaman başına zarar vermemek
- yere attıktan sonra ayalarına veya kollarına zarar vermemek v.s¹⁷⁵⁸.

TOP: “ Topık” kelimesinin kısaltılmasıdır. Kazak Türkçesinde “dop” olarak geçmektedir¹⁷⁵⁹.

YARIŞ: “Yarış, at yarışı”. Divan’da atın Türkler için önemini Kaşgarlı şü atasözleriyle belirtmektedir: “Kuş kanatın er atın”. Yani, kuş için kanat ne kadar önemliyse er için de at o kadar önemlidir demektedir. Kazaklar arasında bu atasözün manası değişime uğramadan “ At er kanatı” şeklinde yaşamaktadır. Eserin birçok yerinde de görüldüğü gibi at, Türkler için hem binek hem savaş, hem de taşıma aracı olarak vazgeçilmez ve kutsal bir hayvan olmuştur. Eski zamanlarda bayram veya

¹⁷⁵⁸ Alespek Konayev’la yapılan özel görüşme, Öskemen, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁷⁵⁹ Atalay III, 119; Kazak tilinin..., C. 7, s. 103.

kurban sunma gibi toplantılarda sportif oyunlar ve hareketler meydanında at yarışları yapılıyordu. Bundan başka atla ilgili “at üsünde tartıs”, “audarıspak”, “jambı atu”, “kız kuu”, “kokpar” gibi oyunlar var. Bu oyunlar Nevruz bayramında hala düzenlenmektedir. Kaşgarlı at yarışın nasıl ve ne zaman oynandığı konusunda yeterli bilgi vermemekle birlikte atlardan ve yarışlardan çok kısa olarak bahsetmektedir. Kazak lehçesinde at yarışına “bayge” denmektedir. At yarışının “alaman bayge”, “jorga jarıs”, “tuye jarıs” gibi çeşitleri var. Genel olarak at yarışları bozkırlarda oynanıp, yarışa erkeklerle beraber kızlar da katılabilir. Oyuncular sayısı sınırsız¹⁷⁶⁰.

OL MENİŃ BİRLE OK ATIŞGAN = O, benimle -yarışmak için- ok atışmak âdetidir. Ok’un Türklere bir spor vasıtası olmaktan çok, bir savaş aleti olarak kullanıldığı bellidir. En yaygın ve 19. yüzyıl boyunca da devam eden idmanlardan birisidir. Kazaklarda ok ile ilgili “cambı” yarışı vardır. Bir ipe bağlı olarak 2 m. kadar yükseğe asılan gümüş olup, nişancılar ipe isabet ettirerek koparmaya ve cambıyı almaya çalışırlar. Bu ok ile yapılırdı. Ünlü kazak şairi S.Seyfullin’in “Köşke tau” adlı eseri ok atma âdetini güzel bir şekilde açıklamaktadır¹⁷⁶¹.

2.5.3. Müzik ve Çalgılar

Müzik kulağa dayalı bir zevk, insanın tabii ve severek icra ettiği bir eğlence meşgalidir. İnsanın ve insanlığın evrensel bir gerçeği olduğundan, en sadesinden, en modern insana kadar herkesde belirli bir düzeyde müzik vardır. Türkler için de bu gerçek, en eski zamanlardan beri söz konusudur. Müzik, insanı çok yönlü olarak oldukça güçlü bir şekilde etkiler; kimi zaman onu canavarlaştırır, kimi zaman ise melek gibi uysal ve sakin kılar. Bu açıdan müzik, askeri teşkilatın içinde yer alır. Özellikle davul, eski zaman savaşlarında çokça söz edilen müzik aletidir, çünkü bunların sesi,

¹⁷⁶⁰ Atalay III, 10; Tötenayev. a.g.e., s. 94.

¹⁷⁶¹ Atalay I, 157; Tötenayev. a.g.e., s. 114.

oldukça gür çıkar ve askerleri etkileyebilir. Kazak müziği eski Türklerin müziğinin devamıdır. Bolat Sarıbayev Kazak müzik aletlerini şöyle kümelendirmektedir:

- Deri sesliler (vurmalı): dabil, dangıra, dauılpaz nardauılpaz v.s
- Üflenerek çalınan aletler: uran, kerney, üskirik, sırnay, şankobız, sıbızgı v.s.
- Mızraplı: adırna, jetigen, şerter, dombıra v.s
- Yaylı: kobız, narkobız, sazgen v.s
- Sallamalı: asatayak, konırau, sakpan, tokıldak v.s¹⁷⁶².

KUBUZ: “Kubuz, uda benzer bir çalgı”¹⁷⁶³. Kazaklarda önemli olan çalgı ise kobızdır. Kobız, yayla çalınan telli çalgılardandır. Kobızın büyülu sesini asırlarca Şamanlar, törenlerinde hasta tedavi etmek, kötü ruhları kovmak gibi amaçlar için kullanmışlardır. Baksı veya kamlar, tedavi seansı sırasında kutsal saydıkları müzik aletlerine özel önem verirlerdi. Yayın tellere sürtünmesinden çıkan sesin, ata ruhu ile bağlantı kurmaya yardımcı olduğuna ve bu sesin iyi ruhları çağırıp kötü ruhları kovduğuna inanırlardı. Bu nedenle kılkobız baksılar tarafından kullanılmıştır. Kobız’ın atası Dede Korkut diyorlar. Bir efsaneye göre Korkut Dede geceleyin kendi kendinden çalınan kobızı bulmuş diyorlarsa, diğer efsane Korkut Dede’nin kobızı çalarak ölümü yenmiş gibi söylentiler vardır¹⁷⁶⁴. Etnogrof P.S. Palas: “kobuzun teli at kılından yapılmışsa, sesi ve şekli ku kuşuna benziyor” diyor. İ.G.Andreev ise” kapağı yok rus kemanından büyük ve yayla çalınan müzik alet” diye açıklıyor. Kazaklarda kobız’ın “kılkobız”, “narkobız”, “üç telli kobız”, “dört telli kobız” gibi çeşitleri vardır¹⁷⁶⁵.

¹⁷⁶² B. Sarıbayev, Kazaktın Muzikalık Aspaptarı, Almaty: Öner, 1981, s. 58.

¹⁷⁶³ Atalay I, 365.

¹⁷⁶⁴ A. Margulan, Ejelgi Cır, Anızdar, Almaty: Cazuşı, 1985, s. 222; A. Cubanov, Gasırlar Pernesi, Almaty: Cazuşı, 1975, s. 263.

¹⁷⁶⁵ Sarıbayev. a.g.e., s. 61.

Resim 21. Kalkobız, narkobız, cezkobız (XVIII, XIX yüzyıllara ait)

SIBIZGU: “Düdük, boru”¹⁷⁶⁶. Kaşgarlı’nın öttürdü fiilerinin izahı münasebetiyle bahsettiği “sıbizgu” denilen düdüğe Kazak Türkçesinde “sıbizgi” denir. Sıbizgi söğüt ve benzeri ağaçların dallarının kabuklarını kavlatıp çıkarmaları suretiyle yapılıyor. Sıbizgi’nin uzunluğu 55–70 santimetre ise, kalınlığı 10–25 milimetredir. “Kuray sıbizgi”, “ağaç sıbizgi” gibi çeşitleri var¹⁷⁶⁷.

¹⁷⁶⁶ Atalay I, 489.

¹⁷⁶⁷ Kazak Muzıkalık Aspaptarı, Almaty: Öner, 1995, s. 70-71.

Resim 22. Sıbızgı: Düdük, boru

YIR: IR = OL YIR YIRLADI = O bir ir, şarkı söyledi. Kazak lehçesinde “cır” şeklinde telaffuz edilen kelime dombra eşliğinde şarkı anlamına kullanılmaktadır¹⁷⁶⁸.

YIRAGU: “Çalgıcı, çağırıcı, şarkıcı”. Kazak lehçesinde “cırau” olarak geçmektedir. İnsan yaşamıyla ilgili farklı konularda dombra eşliğinde şarkı ve gazel okuyan kimse. Kazaklar arasında Bukar, Jayau Musa, Şal jıraular tanınmaktadır¹⁷⁶⁹.

KÖĞ: “Şiirin aruzu, ırın ölçüsü, ırlamakta sesin yükselip alçalışı”. “Küg” müzik kelimesinin Türkçesi olarak bilinir. Kazak Türkçesinde “küy” deyişi ile karşımıza çıkar. Küy hakanların ve beylerin huzurunda destanların, kahramanlık hikâyelerin veya insan yaşamındaki bir anı, tabiat gibi çeşitli konuları seslendirerek kobuz veya dombayla çalmak. Küy çalanlara “küyşi” denir. Küy’de yalnızca müzik çalınır, şarkı ve ona benzer şeyler söylenmez. Günümüz Kazak toplumunda “Konil tolkını”, “Balbıraım”, “Jeti kız”, “Bozingen” gibi küyler halk arasında sevilip çok dinlenmektedir¹⁷⁷⁰.

ÇENĞ:” Zil, çalpara”. Kazak Türkçesinde “şın” diye adlandırılan zilli müzik aleti kalaydan yapılmaktadır. Eski zamanlarda seferberlikte kullanılmıştı. “Şın”ın sesi haber

¹⁷⁶⁸ Atalay III, 3; Seydimbek. a.g.e., s. 156.

¹⁷⁶⁹ Atalay III, 36; Seydimbek. a.g.e., s. 155.

¹⁷⁷⁰ Atalay III, 131; Sarıbayev. a.g.e., s. 14.

almanın işareti idi. Bundan başka at yarışlarında “başla” işareti yerine bu alet kullanılıyordu¹⁷⁷¹.

TOVIL: “Davul”. Kazak Türkçesinde “dabil” deyişiyile karşımıza çıkar.

Kara kaska at mingen

At kuyruğu şart tuygen,

Adlında dabil tönkeren

Artına saut böktergen... parçasında dabil’in savaş zamanında askerleri toplamak için vurularak çalındığını açıklamaktadır. Ayrıca avcıların av için salduklarıdoğan kuşunu çağırmaq için çalınmakta idi¹⁷⁷².

Resim 23. Dabil: davul

2.6.4 Bayram, Eğlence

BEDHREM= BEYREM: Bayram, halk arasında gülme, sevinme. Bir yer ışıklarla çiçeklerle bezendiği zaman “bedhrem yer” gönlü açan yer demektir. Kazaklar bu deyişe “meyram” diyorlar¹⁷⁷³.

¹⁷⁷¹ Atalay III, 357; Kazak Muzikalık..., s. 100.

¹⁷⁷² Atalay III, 165; Kazak Muzikalık..., s. 12, 86-87.

¹⁷⁷³ Atalay I, 484; Kazak Tilinin..., C.5, s. 142.

YALNĖU: Salıncak 11 yüzyılda sadece çocuk eğlencesi değil, aynı zamanda kızlarla cariyelerin de yaygın eğlencelerindendi. Divan'a göre "yalnĖu" cariyelerin oynadığı bir oyundur. İpin iki ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır, ortasına cariyeye oturur, ayağıyla yeri teper, böylelikle kâh yükselir, alçalır¹⁷⁷⁴. Kazak toplumunda buna benzer "altıbakan" (salıncak anlamı) oyunu yaşamını devam ettirmektedir. Altıbakan oyunu çoğunluğunda yazın akşamüstü köy dışında oynanır. Altıbakan, yani salıncak kurmak için yüksekliği 3-4 metrelik altı tane direk, kalın ağaç ve arkan lazımdır. Üçgen gibi üçer direği birbirine iki yerde iple bağlayıp üzerine kalın bel ağacı konulur. Ondan sonra bel ağaca arkan bağlanır ve arkanın ortasına uzun tahta parçası asılır. Salıncak sallanınca üzerinde oturanlar şarkı söylemeye başlarlar. Kaşgarlı "yalnĖu" oyununu kadın ve kızların başlıca eğlencelerinin biri olduğu anlaşılmaktadır. "Altıbakan"a ise çoğu zaman sallanmak için erkek ve kız olarak çiftler biner. Aşağıda kalan gençler yukarıda sallananlarla beraber şarkı söylemeye katılırlar. Böylece gençler altıbakan'a sırayla geçip, eğlenmeyi devam ederler. Bu eğlencede gençler tanışıyorlardı, âşıklar buluşuyorlardı. Altıbakan sadece oyun çeşidi değil, Kazakların sosyal hayatında da önem taşıyan eğlencelerin bir türüdür¹⁷⁷⁵.

TOY: "Ordu kurağı, ordu karargâhıdır". Bu sözden alınarak "Xan toy" denir ki, "Hakanın ordu kurduğu yer" demektir. Günümüz Kazak lehçesinde "toy" insan sevinçli günlerini yakın akrabaları, arkadaşlarıyla paylaşmak için düzenlediği törendir. Kazak halkı çocuğun doğmasıyla ilgili "kursak şaşu", "besik toy", "şildehana", "tusau keser toyı", "tılaşar", "sundet toy"; evlenmeyle ilgili "kuda tusu", "esik-tör körsetu toyı", "urın toy", "kız uzatu", "kelin tusıru" gibi toyları düzenlemektedir¹⁷⁷⁶.

¹⁷⁷⁴ Atalay III, 380.

¹⁷⁷⁵ Tötenayev. a.g.e., s. 69.

¹⁷⁷⁶ Atalay III, 141; B. Saparılı. a.g.e., s.16-17.

2.7. YOLCULUK, HABERLEŞME

KÖPRÜĞ: “ Köprü”. Kazak lehçesinde “köpir” şeklinde söylenmektedir¹⁷⁷⁷.

TÜŞ: “ Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman”. Kazak Türkçesinde öğle vakti “tüs” olarak adlandırılmaktadır¹⁷⁷⁸.

KÖLÜK : “Arka, gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan”¹⁷⁷⁹.

KÖÇ: “Göç”. Kazak lehçesinde “köş” şeklinde söylenmektedir¹⁷⁸⁰.

Resim 24. Göç (XX. yüzyılın başı)

YOLAK: “Çığır, cılka, kırlarda bulunur küçük yol”¹⁷⁸¹.

YOLSIZ: “Yolunu azıtan kimse”¹⁷⁸².

¹⁷⁷⁷ Atalay I, 478; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 291.

¹⁷⁷⁸ Atalay I, 330; Kazak Tilinin..., C. 7, s. 152.

¹⁷⁷⁹ Atalay I, 392; Diaylektologyalılık..., s. 363.

¹⁷⁸⁰ Atalay I, 321; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 301.

¹⁷⁸¹ Atalay III, 17; Diyalektologyalılık..., s. 291.

¹⁷⁸² Atalay III, 40; Diyalektologyalılık..., s. 291.

KAYGIT: “Kayık”¹⁷⁸³.

KÜRGEK: “Gemi küreği ve her çeşit kürek”¹⁷⁸⁴.

KEMİ: “Gemi”. “Gemi içerisinde oturup İla suyunu- bu, büyük bir ırmaktır-geçtik. Uygurlardan yana yöneldik, Mınlak elini açtık” denmektedir. Kazak lehçesinde “keme” şeklinde söylenmektedir¹⁷⁸⁵.

UÇAN: “İki yelkenli gemi”. Kazak lehçesinde bu kelime yelkenli büyük kayığın bir türü manasına gelmektedir¹⁷⁸⁶.

YÜGÜRGEN: “Koşucu. Çinden çıkarak İslam diyarına gelmek üzere olan kervandan daha önce, onların mektubunu, haberlerini getiren kişi”. Günümüz Kazak dilinde koşucu anlamını vermektedir¹⁷⁸⁷.

¹⁷⁸³ Atalay III, 175; Kazak tilinin..., C.4, s. 410.

¹⁷⁸⁴ Atalay II, 389; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 325.

¹⁷⁸⁵ Atalay II, 235; Kazak Tilinin..., s. 218.

¹⁷⁸⁶ Atalay I, 122; Diyalektologyalık..., s. 666.

¹⁷⁸⁷ Atalay III, 54, Kazak Tilinin..., C. 3, s. 225.

2.8. İKTİSADİ HAYAT

2.8.1 Tarım

ARPA: “Arpa”. Arpa çok dayanıklı bir bitkidir. Az rutubetli, çok sıcak ve soğuk yerlerde de yetişir. Bu sebeple dağ başlarına ve yüksek yerlere de arpa ekilebilir. Arpa at hayvanı için de çok gerekli olduğundan, ziraatın en azından darı kadar eski olması gerekmektedir. Arpa bütün Türk kavimlerinde, arpa veya arba şeklinde söylenir. Bazı Moğol kavimlerinin arwe veya arbai şeklinde değiştirerek söyledikleri de görülmüştür¹⁷⁸⁸. Kazak lehçesinde “arpa” deyişiyle söylenir.

ARPAGAN: “Arpaya benzer bir bitkidir”. Prof. W. Eberhard’ın “Çin’in Şimal komşuları” adlı eserinde, Altay dağlarının kuzeyinde oturan Türklerin, yulaf ekimine önem verdiklerin, göstermişti. Asım Efendi yulafın arpaya benzer ve ondan arık ve uzun, tadı acı ve karatmak tane olduğunu belirtmektedir¹⁷⁸⁹. Kazaklar yulafa “sulı” diyorlar. “Arpagan” deyişiyle karşımıza çıkan tahıl “ yulafa benzer bir bitki” diye açıklanmaktadır¹⁷⁹⁰.

AŞLIK: “Buğday”. “Aşlık”, Türklerce yamaklık manasında söylenen bir sözdür. Oğuzlar, buğdaya aşlık derlerdi. Kuzeylerde yaşayan Tobol Türkleri arpaya aşlık derlerdi¹⁷⁹¹. Kazak Türkçesinde aşlık sözü (astık) bütün tahıl ve hububat çeşitlerini içine alan umumi bir deyiş halinde kullanılmaktadır¹⁷⁹².

OL TARIĞ ÜGİTTİ = O buğday öğüttü¹⁷⁹³.

¹⁷⁸⁸ Atalay I, 123; Ögel. a.g.e., C. 2, s. 144.

¹⁷⁸⁹ Atalay I, 320; Ögel. a.g.e., C. 2, s. 177.

¹⁷⁹⁰ Diyalektologyalılık..., s. 143.

¹⁷⁹¹ Atalay I, 320; Ögel. a.g.e., C.2, s. 161.

¹⁷⁹² Diyalektologyalılık..., s. 145.

¹⁷⁹³ Atalay I, 213; Diyalektologyalılık..., s. 668.

BURÇAK: “Burçak”. Adını ve etkisini günümüzde de sürdüren bir hububat türüdür. Kazakistan’ın güney bölgelerinde “burşak” deyişi mısır anlamında kullanılmaktadır¹⁷⁹⁴.

KONAK: “Çavdar”. Kaşgarlı Mahmud konak sözü altında iki taneli bir bitkiyi tanıtmak işlemiştir. “Konak başı sedhregi yeg” (çavdar başının seyreği iyidir, çünkü daneler seyrek olursa büyük olur, çok olursa küçük olur) atasözünde çavdar anlamını veriyor. “Konak darısının taneleri azaldı ve seyrekleşti. Sütten ise kaymak süzülüp kayboldu. Bunu yiyebilmek için ikisini de birlikte pişirmek gereklidir” diye darı manasında da kullanıyor. Kazak Türkçesinde “konak” sözü kırmızı renkli darıya benzeyen tahıl olarak açıklanmaktadır¹⁷⁹⁵.

BUGDAY: “Buğday” . Buğday, yiyecek kültürünün ana maddesidir. Buğday, Orta Asya’nın en soğuk ve elverişsiz bölgelerinde oturan Türk kavimleri tarafından bile, ekilen bir tahıldır. Bu söz başlangıçtan beri, bütün Türk kavimleri tarafından, buğday adı ile anılıyor. Kazak lehçesinde de “biday” şeklinde söylenmektedir¹⁷⁹⁶.

OL SUWUĞ BÜKDİ= O suyu durdurdu önüne yaptığı görmeçle büğet ile suyu topladı. Kazak lehçesinde “böget” kelimesi “suyun önüne sed çekmek veya yolu kapama” yani suyun kolayca tarlaya akmasını sağlayan arık yapma yöntemlerinin biridir¹⁷⁹⁷.

EKİN: Bir ekin yer= bir ekişte ekilecek kadar olan yer. Kazak Türkçesinde “egim jer ” olarak geçmektedir¹⁷⁹⁸.

EGİN: “Çiftlik”¹⁷⁹⁹.

¹⁷⁹⁴ Atalay I, 466; Diyalogologyalılık..., s. 189.

¹⁷⁹⁵ Atalay I, 384; Diyalogologyalılık..., 455.

¹⁷⁹⁶ Atalay III, 240; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁷⁹⁷ Atalay II, 19; Ahantayeva. a.g.e., s. 16.

¹⁷⁹⁸ Atalay I, 78; Diyalogologyalılık..., s. 238.

¹⁷⁹⁹ Atalay I, 78; Diyaletologyalılık..., s. 238.

AŞU: “Kırmızı toprak”. “Aşuat jer” deyimi tuzlu ve çorak yer anlamını vermektedir. Belki bununla bir irtibat olabilir¹⁸⁰⁰.

TATIR YER: “Suyu ağacı olmayan yer”. Kazak lehçesinde bölgelere göre “tatır” veya “takır” şeklinde söylenebilir¹⁸⁰¹.

TEBİZ YER: “Çorak Yer”. Debiz, darbız şeklinde, “nem ve rutubet” anlayışına kullanılan iki deyiş daha var. “Suya doymayan toprak” için kullanılıyor. Ayrıca “çorak yer” manası da vardır. Kazak lehçesinde otu bol olan yere “tebiz jer” denmektedir¹⁸⁰².

TARIĞ: “Ekin”. Bütün Türklerde buğday yalnız Oğuzlarda darı deniyor. Buğdaya aklık denir. Darı günümüzde “ak darı”, “alabuyrek”, “sarı darı” v.s. adlarla anılan, Türkler’in milli ve en eski ziraat türüdür. Kazak lehçesinde “tarı” şeklinde söylenmektedir. Darı hem ekmeği yenebilen nir hububat, hen de taklanı (kavrulan darı unu) besleyici olduktan başka bundan yapılan boza da çok yararlı ve güçlü içecektir. “Bidaydan bir tamganda, tarıdan eki tamadı” diyerek tarının çok önemli bir tahıl olduğunu belirtiyor¹⁸⁰³.

SABAN: “Çiftçilik”. Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas = tarla ekilip sürülürken kavga olursa, harmanda, çeç zamanında gürültü olmaz. Bu atasözün manası, “Başlangıçta işini sıkı tutarsan, sonunda kavga çıkmaz” demektir. “Sabanlamak” fiili Harezmsahlr zamanında “toprağı altüst etmek”, yani toprağı sabanla sürüp, altını üstüne getirdi anlamında kullanılmıştı¹⁸⁰⁴. Kazaklar “çift olarak, koşum takımları ve hayvanları ile birlikte, pulluğa” saban adını veriyorlar. Yalnızca yeri kazan alete “kos” deniyor. Ayrıca Kazaklar sonbaharda bütün tarlada işler bittikten sonra “saban toyu”nu düzenliyorlar. “Saban toy” bir tür çiftçilik bayramıdır¹⁸⁰⁵.

¹⁸⁰⁰ Atalay I, 89; Diyalektologyalık..., s. 98.

¹⁸⁰¹ Atalay I, 365; Diyalektologyalık..., s. 627.

¹⁸⁰² Atalay I, 365; Diyalektologyalık..., s. 632.

¹⁸⁰³ Atalay I, 320; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁸⁰⁴ Atalay I, 402; Ögel. a.g.e., C.2, s. 9.

¹⁸⁰⁵ Diyalektologyalık..., s. 562; Ahantayeva. a.g.e., s.18, 23.

TATIRLIĞ: Tatırlığı yer= toprağı düz olmakla beraber sert olan yer. Böyle bir yere Kazaklar “takır jer” diyorlar¹⁸⁰⁶.

TAZ YER= Bitkisi az olan çorak yer. Taşlı, bitkisi az olan dağın tepeciklerine “taz jer” diye adlandırmaktadır¹⁸⁰⁷.

ÇALANĞ: Çalanğ yer = yanmış gibi siyah ot bitmeyen, çorak yer. “Jalan jerde bekte ustar bir buta ya bir jılga jok”, derken “calanğ yerde bir ot, bitki göremeyiz” anlayışı çıkıyor. Kazak lehçesinde “jalan” sözünü kullanılmaktadır¹⁸⁰⁸.

KIĞ: “Toprağı kabartmak için kullanılan gübre”. Aynı anlamda kullanılmakta olan bu kelime “kıy” şeklinde kullanılmaktadır¹⁸⁰⁹.

TIŞ: “Sapan demiri”. Kazaklar buna “tis” veya “tıs” diyorlar¹⁸¹⁰.

AMAÇ: “Çift öküzlü tarım aygıtları”. Günümüz Kazak toplumunda “Amaş” şeklinde söylenen bu deyiş “ağaçtan yapılmış pulluk” anlamını vermektedir¹⁸¹¹.

URUĞ: “Tane tohum”¹⁸¹².

ÇİĞİT: “Pamuk çekirdeği”. Kazakistan’ın Çimkent, Kızılorda bölgelerinde pamuk üretildiğinden dolayı pamuk çekirdeğine “şigit” diyorlar. Bu sözü diğer bölgelerde yaşayanlar bilmez¹⁸¹³.

ORGAK: “Orak”¹⁸¹⁴.

¹⁸⁰⁶ Atalay I, 494; Diyalogologyalılık..., s. 627.

¹⁸⁰⁷ Atalay III, 149; Diyalogologyalılık..., s. 615.

¹⁸⁰⁸ Atalay III, 371; Diyalogologyalılık..., s. 442.

¹⁸⁰⁹ Atalay III, 129; Diyalogologyalılık..., s. 492.

¹⁸¹⁰ Atalay III, 125; Ahantayeva. a.g.e., s. 18.

¹⁸¹¹ Atalay I, 52; Diyalogologyalılık..., s. 60.

¹⁸¹² Atalay I, 54; Diyalogologyalılık..., s. 665.

¹⁸¹³ Atalay I, 356; Diyalogologyalılık..., s. 758.

¹⁸¹⁴ Atalay I, 119; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

KETMEN: “Yeri kazmak için kullanılan aygıt”. Bu aygıt kanal kazmak için kullanılmaktadır. Kazak lehçesinde “kepten” şeklinde söylenir. “Büyük kepten” ve “şokketpen” gibi çeşitleri vardır¹⁸¹⁵.

ER ARIK KAZDI= Adam arık kazdı¹⁸¹⁶.

TUĞ: “Su bendi, büvet, germeç”. Suwka tuğ ur = suya germeç ger, büget yap. Kazaklar su bendine “togan” derler¹⁸¹⁷. Belki bununla bir irtibat olabilir.

OL OT ORDİ = O, ot kesti, biçti. Biçilen ekin ve diğer şeyler için de böyle denir. Orak sözü de “or-mak” fiil köklerinden yapılmış bir alet adıdır. Or-mak deyişi Kazakçada hem biçmek ve hem de “kesmek” manasında kullanıyor¹⁸¹⁸.

ANGİZ: “Anız”. Buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra tarlada kalan biçilmiş kökler. “Anız” sözünün “ekinin biçilmesinden sonra tarlada kalan “köklü sap kısmı”, “ekin biçildikten sonra, sürülmeden “boş kalan tarla”, “mahsul kaldırıldıktan sonra, ekilmeyerek “nadasa bırakılan tarla” ve “nadas ekilmeyen tarla” gibi anlamları vardır¹⁸¹⁹. Kazak Türkçesinde “anız” ekin ekilecek yeri gübrelemek anlamında kullanılmaktadır¹⁸²⁰.

OP: “Harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz”. Kazak Türkçesinde “op” kelimesinin iki manası vardır. Birisi “harman ağacı” ise, diğer anlamı “harman dövmek için koşulan öküz, at”tır¹⁸²¹.

ADHRI: “Buğday temizlemek için kullanılan aygıt”¹⁸²².

¹⁸¹⁵ Atalay I, 444; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁸¹⁶ Atalay II, 10; Ahantayeva .a.g.e., s. 16.

¹⁸¹⁷ Atalay III, 127; Ahantayeva. a.g.e., s. 16.

¹⁸¹⁸ Atalay I, 172; Kazak Tilinin..., C.5, s. 466.

¹⁸¹⁹ Atalay I, 94; Ögel. a.g.e., C. 2, s. 29.

¹⁸²⁰ Diyalektologyalılık..., s. 64.

¹⁸²¹ Atalay I, 34; Diyalektologyalılık..., s. 539.

KAVUK: “Kepek darı kepeği”. Un’un elemesi ile elde edilen kepek, hayvan yemi olarak kullanılıyordu. Barsganlılar ise kepeğe “sökti” demekte idi. Kazaklar ise “kabık” diyorlar¹⁸²³.

TÖGİ: “Darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü”. Kazak lehçesinde “tök” denilir¹⁸²⁴.

BALA: “Bir adamın işlerinde kendisine yardım eden kimse, çırak”. Bu çok kere çiftlik işlerinde kullanılır. Kazak Türkçesinde “bala” çocuk anlamını vermektedir¹⁸²⁵.

2.8.2. Hayvancılık

OP: “Harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz”. Kazak Türkçesinde “op” kelimesinin iki manası vardır. Birisi “harman ağacı” ise, diğer anlamı “harman dövmek için koşulan öküz, at”tır¹⁸²⁶.

AT: “At”. “Kuşkatım er atın savında da” girmiştir. Kuş kanadı ile er atıyla, yani, kuş için kanat ne kadar önemliyse er için de at o kadar önemlidir demektedir. Kazaklar arasında bu atasözün manası değişime uğramadan “ At er kanatı” şeklinde yaşamaktadır. Türk’ün en eskiden beri tanıdığı bir hayvandır. Eserin birçok yerinde de görüldüğü gibi at, Türkler için hem binek hem savaş, hem gıda, hem de taşıma aracı olarak vazgeçilmez ve kutsal bir hayvan olmuştur. “At” Kazakçanın da en eski kelimelerinden birisi olmalıdır. Atlar rengine göre konur. Tor, konır, kara, kok, ak kok, burıl, jiren (kaska, ala) gibi renklerine göre ayırıyor. Kazaklar atı kulun, tay, dönen,

¹⁸²² Diyalektologyalık..., s. 35; Ahantayeva. a.g.e., s. 19.

¹⁸²³ Atalay III, 165; Diyalektologyalık..., s. 390.

¹⁸²⁴ Atalay III, 229; Diyalektologyalık..., s. 646.

¹⁸²⁵ Atalay III, 232; Diyalektologyalık..., s. 140.

¹⁸²⁶ Atalay I, 34; Diyalektologyalık..., s. 539.

kunan, besti, at diye yaşlarına göre adlandırmaktadır. Byie dişisi, aygır ise erkeğidir. Kazaklarda atların koruyucusu Kambar at idi¹⁸²⁷.

Resim 25. Kaska at: Yüzünde beyaz parçası olan at

OR: Or at= donuk kırmızı ile sarı arasında bulunan at. Yaban aygırı ile evci kısırdan olan at'a Kazaklar "or at" diyorlar. Atın rengi kırmızı, ağzının yanı sarı olursa ona "or auz" derler¹⁸²⁸.

ÖKÜZ: "Öküz"¹⁸²⁹. Kazak lehçesinde aynı şekilde söylenmektedir.

OZUK: Ozuk at= koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başka atları geçen at. Kazakçada "oz-mak" fiili yarışma sırasında ileri gitmek, geçmek anlamını veriyor¹⁸³⁰. Bu "ozuk" kelimesinin kökü olabilir.

ERKEÇ: "Erkeç"¹⁸³¹.

¹⁸²⁷ Atalay I, 34; Ardak Nurmuhambetov'la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸²⁸ Atalay I, 45; Diyalektologyalık..., s. 540.

¹⁸²⁹ Atalay I, 59.

¹⁸³⁰ Atalay I, 66; Kazak Tilinin..., C.5, s. 519.

¹⁸³¹ Atalay I, 95.

BUZAGU: “Buzağı”¹⁸³².

ADHĞIR: “Aygır”¹⁸³³.

ÜDHREK: “Tüyleri ürpermiş insan ve hayvan”. Kaşgarlı başka her hangi bir örnek vermiyor. Kazaklar ördeğe “üyrek” derler¹⁸³⁴. Ses değişikliğine uğrayıp bu manada şimdi kullanılabilir.

ARKUN: “Yaban aygırı ile evci kısraktan olan at koşuyu en çok bu atlar kazanır”. Kazak lehçesinde “argımak” şeklinde söylenir¹⁸³⁵.

EŞGEK: “Eşek”¹⁸³⁶.

OĞLAK: “Oğlak”. Kazak lehçesinde bu kelime “lak” deyişiyile söylenir¹⁸³⁷.

KÖRPE: “Mevsimi geçtikten sonra çıkan nesneye denir. Vakti geçtikten sonra doğan kuzu, köşek, dana gibi şeylere de “körpe” denir”. Kazak lehçesinde “körpe” diye “geç doğan kuzu”nu adlandırmaktadır¹⁸³⁸.

İNĞAN: “Dişi deve”. 4-5 yaşındaki dişi deveye “ingen” denilmektedir¹⁸³⁹.

EKÇÜ: “Keçi”. Dağlık yörelerde, koyuna göre daha geç ehlileştirilmiş olmalıdır. Çoğu zaman koyun sürüsünü yönetmek için keçiyi yetiştirirler. Kazaklar keçiye “eşki”

¹⁸³² Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸³³ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸³⁴ Atalay I, 103; Tört Tülik, Almaty: Bilim, 2006, s. 24.

¹⁸³⁵ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸³⁶ Atalay I, 111; Tört..., s. 47.

¹⁸³⁷ Atalay I, 119; Tört..., s. 31.

¹⁸³⁸ Atalay I, 415; Diyalektologyalık..., s. 367.

¹⁸³⁹ Atalay I, 120; Diyalektologyalık..., s. 776.

derler. Keçi soğuğa dayanıksız hayvandır. Keçi eti çabuk donduğu için soğuk havalar başlayınca yenmez¹⁸⁴⁰.

KAŞGA KOY: “Başı ak başka yerleri kara olan koyun”¹⁸⁴¹.

KAŞGA AT: “Yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at”¹⁸⁴².

KOÇNĖGAR: “Koç”. Kazaklar koyunun erkeğine” koşkar” diyorlar¹⁸⁴³.

TOK YILKI: “Boynuzsuz hayvan”. Boynuzsuz hayvanlara “tokal” ifadesini kullanmaktadır¹⁸⁴⁴.

ÇİK-ÇİK, ÇÖK-ÇÖK: “Keçiyi deveyi çağırmaq için kullanılır”. Kazaklar keçiyi “çöke-çöke” diye çağırılmaktadırlar¹⁸⁴⁵.

TÜM KARA AT: “Düz kara at”.Eğer at düz kara ise, “kara at” veya “kızıl at” gibi deyişlerle ifade edilmektedir¹⁸⁴⁶.

TÜM TORUĞ AT: “Düz tamamen doru at”¹⁸⁴⁷.

SIGIR: “Sığır”. Kazak lehçesinde “syır” denir¹⁸⁴⁸.

KISIR: “Kısır”. Doğurmayan kadın veya hayvan¹⁸⁴⁹.

¹⁸⁴⁰ Atalay I, 128; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁴¹ Atalay I, 426; Tört..., s. 35.

¹⁸⁴² Atalay I, 426; Tört..., s. 35.

¹⁸⁴³ Atalay I, 321; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁴⁴ Atalay I, 332; Tört..., s. 51.

¹⁸⁴⁵ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁴⁶ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁴⁷ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁴⁸ Tört..., s. 45.

¹⁸⁴⁹ Atalay I, 364; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 321.

BULAK AT: Boyu kısa sırtı geniş at¹⁸⁵⁰.

ŞEŞÜK: Şeşük at=çözülmüş at. Kazak lehçesinde “şeş-u” fiili çözülmüş anlamını vermektedir¹⁸⁵¹. Belki bununla bir irtibat olabilir.

TOKUM: “Boğazlanacak hayvan en çok boğazlanacak at için kullanılır”¹⁸⁵². Kazaklar kışın kesmek için hazırladığı hayvana “sogım” derler.

TADHUN: “Tosun iki yaşında olan sığır”. “Dh” harfleri Kazakçada “y” sesini verdiği için “tayun” sözü çıkmaktadır. İki yaşta olan sığıra “tayınça” derler¹⁸⁵³.

KULUN: “Tay”. Burada açıklamamız gerek olan nokta var. “Tay” bir yaşı dolduran kulun ise, kulun yeni doğan at yavrusuna denilir¹⁸⁵⁴.

TUSAĞ: “Köstek, at ayağına vurulan bukağı”. Kazak lehçesinde aynı manada “tusau” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁵⁵.

BOGRA: “Deve aygırı”. Kazak Türkçesinde “bura” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁵⁶.

ATAN: “İğdiş edilmiş deve”¹⁸⁵⁷.

TOKLU: “Altı aylık kuzu”. Kazak Türkçesinde 1 yaştaki koyuna “toktı” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁵⁸.

¹⁸⁵⁰ Atalay I, 379; Diyalektologyalılık..., s. 186.

¹⁸⁵¹ Atalay I, 390; Kazak Tilinin..., C. 9, s. 529.

¹⁸⁵² Atalay I, 396.

¹⁸⁵³ Atalay I, 400; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁵⁴ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁵⁵ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁵⁶ Atalay I, 420; Tört..., s. 69.

¹⁸⁵⁷ Atalay I, 75; Tört..., s. 69.

¹⁸⁵⁸ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

BAKLAN: Baklan kuzu= taze semiz kuzu. Kazaklar 6 aylık kuzuya “baglan kozi” derler¹⁸⁵⁹.

SAGLIK: “Dişi koyun”¹⁸⁶⁰.

TARGIL YILKI: “Sırtında aklı karalı çiziler bulan an alacalı her hayvan”¹⁸⁶¹.

YILKI: “Dört ayaklı hayvanlara verilen genel isim”. Yılkı sözünün esas manası, “canlı ve hayvan” demektir. Orta Asya bazı lehçelerinde cılkı sözü, yalnızca “at” için kullanılır. Mesela “cılıkına karap ıskır”, yani at sürüsünün büyüklüğüne bakarak, ona göre ıslık çal atasözü, bunun bir örneğidir¹⁸⁶².

YELKİN AT: “Yeklin= Koşar atlı”. At yürüyüşünün şeklidir. Uzun yolculuklara dayanıklı ata “jelkin at” denir¹⁸⁶³.

YILKI YUTIKTI: Yılkı yutadı=Yılkı ve davar kardan öldü¹⁸⁶⁴. Kışın soğukta hayvanları öldüren felakete “cut” denir.

TEWEY: “Deve”. At gibi önemli bir hayvandır. Asya devesi soğuğa dayanıklı, çift höğüçlü develerdir. Deve, özellikle yük taşımakta atın iki, eşeğin ise dört katı yük taşır. Kazak deveye “tüye” derler¹⁸⁶⁵.

KULA AT: “Kula renkli at”¹⁸⁶⁶.

¹⁸⁵⁹ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁶⁰ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁶¹ Atalay I, 482.

¹⁸⁶² Atalay III, 34; Ögel. a.g.e., C.1, s. 29.

¹⁸⁶³ Atalay III, 37; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁶⁴ Atalay III, 76; Tört..., s. 12.

¹⁸⁶⁵ Atalay III, 225; Tört..., s. 69.

¹⁸⁶⁶ Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

OT: “Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad”¹⁸⁶⁷. “Ottık cer” yeşillik bol olan yer olarak geçmektedir¹⁸⁶⁸.

AGIL: “Koyun yatağı”¹⁸⁶⁹.

ARAN: “At tavlasi, ahır”¹⁸⁷⁰.

TEZEK: “At gübresi”¹⁸⁷¹.

TÜLEK: “Dört ayaklı hayvanların tüyelerinden attıkları sıra”¹⁸⁷².

ÇOBAN: “Köy büyüğünün muhtarının yamağı”¹⁸⁷³.

KÖGEN: “İlmikli köstek süt sağılacağı zaman hayvanın ayağına vurulur”. Koyun sağılacağı zaman ayaklarına bağlanan ipe “kosak”, kuzuların ayaklarına vurulan bağa “köstek” denir¹⁸⁷⁴.

SUWLAĞ: “Hayvan sulanacak yer”¹⁸⁷⁵.

ER ATTIN KİŞEN SEÇDİ= Adam attan köstek çözdü¹⁸⁷⁶.

YAYLAĞ: “Yayla yazlanılan yer”¹⁸⁷⁷.

¹⁸⁶⁷ Atalay I, 35.

¹⁸⁶⁸ Atalay I, 65; Diyalektologyalılık..., s. 531.

¹⁸⁶⁹ Atalay I, 73; Diyalektologyalılık..., s. 22.

¹⁸⁷⁰ Atalay I, 76; Diyalektologyalılık..., s. 68.

¹⁸⁷¹ Atalay I, 386; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁷² Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁸⁷³ Atalay I, 402.

¹⁸⁷⁴ Diyalektologyalılık..., 355; Djanibekov. a.g.e., s. 94.

¹⁸⁷⁵ Atalay I, 464; Diyalektologyalılık..., s. 592.

¹⁸⁷⁶ Atalay II, 14; Djanibekov. a.g.e, s.94.

¹⁸⁷⁷ Atakay III, 47; Djanibekov. a.g.e, s. 75.

2.8.3. AVCILIK

AW: “Av”. “Avcılık” İnsanın en eski ve en sevdiği işlerden birisidir. Her şeyden önce insanın gıdasını temin eder. Bir idman, yani spor veya boş zaman faaliyeti olarak ta avcılık yapılabilir. Kazaklar ava “au” diyorlar¹⁸⁷⁸.

TUZAK: “Av için kullanılan tuzak”¹⁸⁷⁹.

OL İTİĞ KEYİKGE ÜŞGÜRDÜ= O köpeğini geyiğe kışkırttı. Kaçan avcılığı, it, yani “tazı” eğitilmiş köpek yapabilir. Kuşla (kartal) avcılık yapmak geleneği günümüz Kazak toplumunda yaygındır. Kaşgarlı “Gençlere çakır kuşu vererek av yaptırınız tazıları geyik, domuz, tilki gibi hayvanları ısırtmak üzere salıveririz. Tazıya yardım için o hayvanları taşlarız” diye 11. yüzyılın avcılığını açıklamaktadır¹⁸⁸⁰. Kazaklar avcılıkta it, yani eğitilmiş köpek (tazı) ile eğitilmiş kuş salma (kartal) yöntemlerini kullanmışlardı¹⁸⁸¹.

İT KEYİKNİ KOWDU= İt avı kovdu kovaladı¹⁸⁸².

TOR: “Tuzak kuş, balık avlanan ağ”¹⁸⁸³.

ÇAPAK: “Türk gölünde bulunan ufak bir balık”¹⁸⁸⁴.

¹⁸⁷⁸ Taytöleu Janbosinov’la yapılan özel görüşme, Semey, Abayi ilçesi, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁸⁷⁹ Atalay I, 380, Kazak Tilinin..., C.7, s. 214.

¹⁸⁸⁰ Atalay I, 228, II, 344.

¹⁸⁸¹ Taytöleu Janbosinov’la yapılan özel görüşme, Semey, Abayi ilçesi, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁸⁸² Taytöleu Janbosinov’la yapılan özel görüşme, Semey, Abayi ilçesi, Kazakistan, 6 Mayıs 2009.

¹⁸⁸³ Atalay III, 121; Diyalektologyalık..., s. 643.

¹⁸⁸⁴ Atalay I, 380; Diyalektologyalık..., s. 686.

2.8.4. SANAYİ

AYAK: “Kap-kacak”. Kaşgarlı'nın ifadesine göre Oğuzlar bu kelimeyi bilmiyorlar ve onlar kap-kacağa “çanak” diyorlardı. Gerek ayaksa, gerekse çanak hem madenden hem de topraktan yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁸⁵. “Ayak” Türk kültüründe, çok yaygın ve eski hatıraları olan, bir kadeh çeşidi ve adıdır. Ayak sözü ilk önce Uygur yazılarında görülmektedir. Kazakistan'ın doğu bölgelerinde “ayak” deyişi “çanak” anlamında kullanılmaktadır¹⁸⁸⁶.

SİR: “Kendisiyle Çin kâseleri cilan alıp üzerine nakış yapılan macun”¹⁸⁸⁷.

ÜGİT: “Buğday ve buğdaya benzer şeyleri öğütmek”¹⁸⁸⁸.

TEĞİRMEN: “Değirmen”. Öğütme işinin yapıldığı yer ve işi yaran alet. Kazak lehçesinde “dyirmen” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁸⁹.

ÇİGRI: “Değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı, ip çıkırığı ve her türlü makara”¹⁸⁹⁰.

TEĞİRMEN TİŞEDİ = Değirmen dişedi (değirmen taşını dişedi, dişlerini keskinleştirdi). “Değirmen taşı” esas öğütme işini yapan aletti. Bu taşın altlı üstlü iki tane olduğu muhakkaktır. Üstteki taş bir ağaç parçasının üzerine oturtulur, daha doğrusu iki taş arasına, ağaçtan yapılmış takoz gibi bir şey konulur ve sabit olan alt taşa karşılık üstteki taş bu ağaçtan parça üzerinde dönerdi¹⁸⁹¹.

¹⁸⁸⁵ Atalay I, 80; Genç, a.g.e., s. 230.

¹⁸⁸⁶ Diyalektologyalılık..., s. 101.

¹⁸⁸⁷ Atalay I, 324; Diyalektologyalılık..., s. 607.

¹⁸⁸⁸ Atalay I, 51; Diyalektologyalılık..., s. 668.

¹⁸⁸⁹ Atalay I, 369; Ahantayeva, a.g.e., s. 17.

¹⁸⁹⁰ Atalay I, 421; Diyalektologyalılık..., s. 746.

¹⁸⁹¹ Atalay III, 266; Genç, a.g.e., s. 321.

YARMAŞ UN: “İnce un”. Değirmen taşının inişi ile elde edilen un¹⁸⁹². Kazak Türkçesinde buğday kepeğine “jarmak” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁹³.

KAVUK: “Kepek, darı kepeği”. Keza, özellikle darı ve darıya benzer şeylerin kepeğine “kawık” denilmektedir¹⁸⁹⁴.

SAP: “Bir söze verilecek cevapta sıra, yanıt. Değirmende tahıl üğütmede, toprak sulamakta sıra, gezek için de böyle denir”. Kazak lehçesinde sıra için “sap” kelimesini kullanmaktadır¹⁸⁹⁵.

TEMÜR: “Demir”. Demircinin kılıç, bıçak ve benzeri şeyleri dokumasından da söz edilmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere 11. yüzyılda kılıç, bıçak v.b. şeyleri dövmek suretiyle yapmaya dokumak(tokımak) diyorlardı¹⁸⁹⁶.

KÖRÜK: “Kuyumcu ya da demirci körüğü”. Demirciler elde edilen madenden çeşitli eşya yapmak amacıyla madenleri tavlayarak şekil vermek için körük kullanıyordu. Körük’ün hem demirci hem de kuyumcu körük olarak iki türü vardı¹⁸⁹⁷.

ALTIN: “Altın”¹⁸⁹⁸.

ÇODHIN: “Tunç ve süzölmüş bakır”. Kazak lehçesinde “şoyın” şeklinde söylenmektedir¹⁸⁹⁹.

KUYMA: “Herhangi bir madenden, çekiçle dövme suretiyle değil, eriterek dökme suretiyle yapılmış olan havan, kandil ucu ve çekiç gibi şeyler”¹⁹⁰⁰.

¹⁸⁹² Atalay III, 40; Genç, a.g.e., s. 321.

¹⁸⁹³ Diyalektologyalık..., s. 268.

¹⁸⁹⁴ Atalay III, 165; Diyalektologyalık..., s. 439.

¹⁸⁹⁵ Atalay III, 145; Diyalektologyalık..., s. 573.

¹⁸⁹⁶ Atalay I, 361, II, 219; Amirgazin K, Kazak Kolöneri: Terini, Ağaştı, Temirdi Öndeü, Astana: Elorda, 2004, s. 62.

¹⁸⁹⁷ Atalay I, 391; Dcanibekov, a.g.e., s. 233.

¹⁸⁹⁸ Atalay I, 120; Kazak Tilinin..., C.1, s. 301.

¹⁸⁹⁹ Atalay I, 409; Amirgazin, a.g.e., s. 62.

ELRĪ: “Oğlak derisi”. “Eldiri” dahi denir. Kazak Türkçesinde “eltiri” 2-3 aylık kuzu derisidir. Bu çeşit deriden işik, tımak, bōrik, bōstek gibi başlıklar dikiliyor¹⁹⁰¹.

OL TERĪ EZDĪ = O deriyi kazdı, sıyırdı¹⁹⁰².

EDHLENDĪ NENĖ: “O şey, bir nesne için kullanıldı, yüzüstü bırakılmadı (deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi)”. Kazak Türkçesinde “iyle-u” bir nesneyi işlemek anlamını vermektedir. İşlenmiş deriye Kazaklar “iy” derler¹⁹⁰³.

KOYKA: “Deri, aslında deri için kullanılan bu kelime kürk için dahi kullanılır”. Kazak lehçesinde hayvanın kafasının derisine “kuyka” derler¹⁹⁰⁴.

SIGZİĞ: “Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasında konulan sahtiyan”¹⁹⁰⁵.

KADHIŞ: “Kayış”. Hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayış¹⁹⁰⁶.

2.8.5. EL SANATI

KĪDHĪZLĪK YÜNĖ: “Keçe yapmak için hazırlanan yün”¹⁹⁰⁷.

KIZ ANASINĖA KĪDHĪZ SIRIŞDI = Kız anasına keçe dikmekte yardım etti¹⁹⁰⁸.

¹⁹⁰⁰ Atalay III, 173; Diyalektologyalık..., s. 467.

¹⁹⁰¹ Atalay I, 127; Amirgazin. a.g.e., s. 103.

¹⁹⁰² Atalay I, 165; Tacimuratov, a.g.e., s. 76.

¹⁹⁰³ Atalay I, 257; Tacimuratov, a.g.e., s. 78.

¹⁹⁰⁴ Atalay III, 173; Kazak Tilinin..., C.4, s. 412.

¹⁹⁰⁵ Atalay I, 464; Tacimuratov, a.g.e., s. 90.

¹⁹⁰⁶ Atalay I, 369; Mukanov. a.g.e., s. 82.

¹⁹⁰⁷ Atalay I, 507;

¹⁹⁰⁸ Atalay II, 96; Gulcan Samsekova'yla yapılan özel görüşme, Makeyevka köyü, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

OL MANĖA OYMA BASIŞDI = O bana keçeden çizme yapmakta yardım etti (o, bana çizme yapılan Türkmen keçesini tepmekte yardım etti). Kaşgarlı, keçenin yünü ayakla tepmek suretiyle yapıldığını kaydediyorsa da, bu hususta fazla bilgi vermemiştir. Kazak Türkçesinde “magan oyu bastı” şeklinde söylenebilir¹⁹⁰⁹.

Resim 26. Kiyizdi sıru: keçe dikmek

KEÇE: “ Keçe”. Oğuzca. Diğer Türkler ise “kidhiz” diyorlardı. Keçe 11. yüzyıl Türk toplumu için çok önemli bir ihtiyaç maddesidir. Sayısız denecek kadar çok koyun sürelerine sahip bir toplumda bu, pek tabiidir. Keçe dünyanın bilinen en eski, dokuma olmayan tekstil ürünüdür. Dünyanın birçok bölgesindeki arkeolojik kazılarda keçe parçaları bulunmaktadır. Bugüne kadar bulunan en eski keçe örneklerine M.Ö. 6500'lü yıllarda rastlanmıştır ve bunlar St. Petersburg Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir. Keçe ısıya ve suya karşı dayanıklılığı nedeniyle en eski çağlardan beri insanlığın çok amaçlı kullanabildiği en önemli buluşlardan biri olsa gerek. Çok iyi bir yalıtım malzemesi olarak sıcaktan ve soğuktan koruyan bir özelliği var. Su geçirmediği için

¹⁹⁰⁹ Atalay II, 100; Gulcan Samsekova'yla yapılan özel görüşme, Makeyevka köyü, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

bir tür yağmurluk aynı zamanda. Ve çok zor alev aldığı için de iyi bir koruyucu. Kazak lehçesinde “kiyiz” şeklinde söylenmektedir.¹⁹¹⁰.

CAYDAM: “Yatağa doldurulan ve yağmurluk yapılan ince keçe”. Kazak lehçesinde aynı anlama gelen “cayma” sözüyle irtibat olabilir¹⁹¹¹.

OL KIZKA KİDHİZ SIRITTI = O, kıza keçe sırttı (o, kıza keçeyi sıkça sırttı). Bu elbisede sık dikmek yerindedir¹⁹¹².

OL TONUĞ İÇÜKLEDİ = O elbiseye iç geçirtti, samur, sansar ve buna benzer kürklerle içini kaplattı¹⁹¹³.

TEMEN YİĞNE: “Büyük iğne”. Kazak lehçesinde “teben ine” şeklinde karşımıza çıkar¹⁹¹⁴.

TON KADILDI = Elbise seyrekçe dikildi¹⁹¹⁵.

KADHIĞ: “İkileme dikiş”. Divan’daki ifadelerden, elbise ve benzeri şeyler dikmede çeşitli dikiş şekillerinin kullandığı anlaşılıyor. Kadhiğ sık ve kuvvetli dikiş anlamındadır. Kazak lehçesinde iki ipi X şeklinde dikmek şekline “kıyık” derler¹⁹¹⁶.

¹⁹¹⁰ Atalay III, 219; Medeubekov K, Cün Öndiru, Almaty: Cazuşı, 1970, s. 52.

¹⁹¹¹ Atalay III, 176; Diyalektologyalık..., s. 253.

¹⁹¹² Atalay II, 304; Gulcan Samsekova’yla yapılan özel görüşme, Makeyevka köyü, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁹¹³ Atalay I, 305, 315; Tacimuratov. a.g.e., s. 82.

¹⁹¹⁴ Atalay III, 35; Kazak Tilinin..., C.7, s. 275.

¹⁹¹⁵ Atalay II, 134; Gulcan Samsekova’yla yapılan özel görüşme, Makeyevka köyü, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁹¹⁶ Atalay I, 375; Gulcan Samsekova’yla yapılan özel görüşme, Makeyevka köyü, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

Resim 27. Motifli “tüs-kiyiz”

YÜNĞ KIRKILDI = Koyunun yünü kirkıldı¹⁹¹⁷.

OL MANĞA YÜNĞ TİTİŞDİ = O bana yün ditmekle yardım etti. Kazak lehçesinde “cün tütu” şeklinde söylenmektedir¹⁹¹⁸.

YIP: “İp”¹⁹¹⁹.

EGRİK: “Eğrilen ip”¹⁹²⁰.

YAMAKU: “Yün ve yapağı yoluntusu”. Kazak Türkçesinde “jabagı” şeklinde karşımıza çıkar¹⁹²¹.

¹⁹¹⁷ Atalay II, 236; Mukanov. a.g.e., s. 38.

¹⁹¹⁸ Atalay II, 89; Mukanov. a.g.e., s. 39-40.

¹⁹¹⁹ Atalay III, 3; Mukanov. a.g.e., s. 39.

¹⁹²⁰ Atalay I, 105; Mukanov. a.g.e., s. 39.

¹⁹²¹ Atalay III, 36; Mukanov. a.g.e., s.36.

2.8.6. At Takımları ve Silahlar

ER AT EDHERLEDİ = Adam atı eğherledi. 11. yüzyılda Türkler eğere “edher” diyorlardı. Eğerin üç ana kısımdan ibaret olduğu bilinmektedir. Kazak lehçesinde “er” şeklinde söylenmektedir. Çocukların eğerine “aşamay” deniyor. Kazakistan’da “kazak”, “kurandı”, “akbas” eğer gibi çeşitleri var¹⁹²².

TERLİK: “Teri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe”¹⁹²³.

YABI: “Eğerin üstüne ve altına konan keçe, eğer yastığı”¹⁹²⁴.

KÖPÇÜK: “Eğerin ön ve arka yastıkları”¹⁹²⁵.

KUDHURGUN: “Kuskun, eğerin kuskunu”. Atın kuyruğu altından geçirilerek, eğerin öne kaymamasını sağlayan kayış. Kazaklar bu tür kayışa “kuyıskan” derler ve çoğu zaman sığır derisinden yapılır¹⁹²⁶.

KÜMÜLDÜRÜK: “At göğüslüğü”. Eğerin ön uçlarından bağlanarak atın boynunun iki yanından gelip göğsünde birleşen ve buradan atın ön ayakları arasından tek bir kayış halinde kolana bağlanan göğüslük. Kazaklar at göğüslüğüne “ömüldürük” derler¹⁹²⁷.

¹⁹²² Atalay I, 300; Kasimanov S, Kazak halkının kolöneri, Almaty: Kazakistan, 1995, s. 71-73.

¹⁹²³ Atalay I, 476; Mukanov. a.g.e., s. 46.

¹⁹²⁴ Atalay III, 24; Mukanov, a.g.e., s. 48.

¹⁹²⁵ Atalay I, 478; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁹²⁶ Atalay I, 518; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁹²⁷ Atalay I, 530; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

YÜĞÜN ÇİNGİL ÇİNGİL ETTİ = Gem çingil çingil etti. Türkler gеме “yüğün” diyorlardı. Kazak lehçesinde “cügen” şeklinde söylenmektedir¹⁹²⁸. Gem yapılan deriye göre “kayıs”, “tüyme”, “bılgarı”, “örme” gibi çeşitleri vardır.

TİZGİN: “Yular ve dizgin”¹⁹²⁹.

OL ATIN KAMÇILADI = O, atını kamçladı¹⁹³⁰. İhtiyatlı olmaya, yanında her zaman bir silah bulundurmaya önem veren Türklerin bazen kamçıları da silah olarak hazırladıkları ve bu maksatla onların iki parça şeklinde yaptıkları kamçı saplarının içerisine küçük bir kılıç yerleştikleri anlaşılmaktadır¹⁹³¹.

YIP: “Kendisiyle at bağlanan uzunca örk”. Kazak lehçesinde “cip” şeklinde söylenmektedir¹⁹³².

BAŞAKLIĞ SÜNGÜ: “Temrenli süngü, başlı mızrak”. Temrenli oka da böyle denir. Kazak lehçesinde “süngü” kelimesi kılıç anlamını vermektedir¹⁹³³.

OL OK YELİMLENDİ = O, oka yelek yapıştırdı. Genellikle üç adet olan okun hedefe isabetini teminde önemli rol olan tüylerin oka yapıştırılmasına böyle diyor¹⁹³⁴.

KURMAN: “Gedeleş, yay konan kap, yaylık”. Ok ve yay konan kapa “kurman” denir¹⁹³⁵.

OKLUK: “Sadak”. Günümüz Kazak Türkçesinde silaha “oklık” denmektedir¹⁹³⁶.

¹⁹²⁸ Atalay III, 366; Mukanov. a.g.e., s. 46.

¹⁹²⁹ Atalay I, 339; Kasımanov. a.g.e., s. 71.

¹⁹³⁰ Atalay III, 352; Ardak Nurmuhambetov’la yapılan özel görüşme, Tavrya ili, Kazakistan, 10 Mayıs 2009.

¹⁹³¹ Atalay I, 417.

¹⁹³² Atalay III, 3; Mukanov. a.g.e., s. 53.

¹⁹³³ Atalay I, 497; Diyalektologyalık..., s. 600.

¹⁹³⁴ Atalay III, 343.

¹⁹³⁵ Atalay I, 444; Diyalektologyalık..., s. 475.

¹⁹³⁶ Atalay I, 100; Diyalektologyalık..., s. 538.

2.8.7. Ticaret

ÜLÜŞ: “Pay, hisse”¹⁹³⁷.

YARMAK: “Para”. Kazak lehçesinde “jarmak” sadaka anlamında kullanılmaktadır¹⁹³⁸.

ALIM: “Alacak, kişinin üzerinde olan borç”. Kostanay bölgelerinde para anlamında kullanılmaktadır¹⁹³⁹.

KÖMÜÇ: “Define, gömü”¹⁹⁴⁰.

BAKIR: “Çin’de geçen bir para”. Alışverişleri bununla yapıyorlardı¹⁹⁴¹.

TAWAR: “Canlı, cansız mal”¹⁹⁴².

KARIŞ: “Karış”¹⁹⁴³.

KİRİŞ: “Bir adamın akarlarından olan geliri”¹⁹⁴⁴.

KÜMÜŞ: “Akçe, çünkü akçede gümüş vardır”¹⁹⁴⁵.

SATIĞ: “Satma, satış”¹⁹⁴⁶.

BERİM: “Borç, verim”¹⁹⁴⁷.

¹⁹³⁷ Atalay I, 62; Diyalektologyalık..., s. 671.

¹⁹³⁸ Atalay I, 180; Diyalektologyalık..., s. 268.

¹⁹³⁹ Atalay I, 188; Diyalektologyalık..., s. 58.

¹⁹⁴⁰ Atalay I, 360; Diyalektologyalık..., 363.

¹⁹⁴¹ Atalay I, 361; Diyalektologyalık..., s. 140.

¹⁹⁴² Atalay I, 362; Kazak Tilinin..., C. 7, s. 152.

¹⁹⁴³ Atalay I, 369; Diyalektologyalık..., s. 429.

¹⁹⁴⁴ Atalay I, 370; Diyalektologyalık..., s. 388.

¹⁹⁴⁵ Atalay I, 371; Kazak Tilinin..., C. 4, s. 263.

¹⁹⁴⁶ Atalay I, 374; Kazak Tilinin..., C.6, s. 494.

BAY: “Zengin”¹⁹⁴⁸. (3/158)

ÇIGAY: “Yoksul, fakir”¹⁹⁴⁹. (3/238)

¹⁹⁴⁷ Atalay I, 409; Diyalektologyalık..., s. 165.

¹⁹⁴⁸ Atalay III, 158; Kazak Tilinin..., C. 1, s. 363.

¹⁹⁴⁹ Atalay III, 238; Diyalektologyalık..., s. 745.

3. KAZAKİSTAN’DA YAPILAN GÖRÜŞMELER

(Kaydar Sagadyev, 1934 doğumlu, Öskemen şehri. 15.12.2008 tarihinde görüşüldü. Eşi Bulbul Sagadyeva, 1941 doğumlu)

“Tuisı birdin – uısı bir”, yani akrabası olanın avucu bir dediği gibi Kazaklar akrabalık ilişkilerine tarih boyunca önem vermişler. Kazaklar konargöçer hayatta aniden düşmanın geldiğinde veya kışlıktan yazlığa göçtüğünde ilk yardım edecek kişiler onun akrabaları olacaktır. Kazaklarda akrabalık ilişkileri bağlayan “yedi at” süreci vardır (bala- ake – ata – baba – ulı baba – argı ata – tüp ata). Her kazak kendi yedi babasını bilmesi gerekiyor. Yedi atasını bilmeyen insana soysuz denir. Kanın temizliğine çok önem veren kazak halkı yedi dedeye kadar akrabalık ilişkisini bozmamış ve kız alıp vermemiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Aba~Apa: Bazı yörelere göre değişik manada kullanılmıyor. Mesela, Batı Kazakistan’da – abla, Doğu Kazakistan’da – nine, Güney Kazakistan’da – anne olarak söylenmektedir.

Aba: moğolca “ baba ” manasını vermektedir.

Aştal: Mesela Moğolistan’da “aşım” sözü var ve “yedinci torun ” manasına gelmektedir. Kadnagun: Moğolca “kadım” – kayın, “gun” – hükümdar unvanı olarak geçmektedir, yani, benim kayıncurt manasına geliyor. “Kadnagun= kayın, kayınbabalar; güveyiler için söylenebilir.

Kangsık: Kazak lehçesinde “kangsık” kelimesi kurumuş manasında kullanılmaktadır. Moğol dilinde “angısıkın” sözünün manası tek yalnızdır.

Kis: Karı veya kocası manasına gelen “kisi” şeklinde söyleniyor. Mesela “menin kısım kayda?” yani, benim karım nerede ifadesini verip bu kelimeni kullanmaktayız.

Küdegü: Bu söz günümüzde Moğolca “damat” sözünü açıklamaktadır. “Kü” sözü moğolca erkek manasını veriyor.

Uma: Moğol halkının dini putunu “ uma” diye adlandırıyor. Fakat Kazaklar uma, “erkek hayvanın yumurtası” manasında kullanıyor.

Uragut: Moğolca “ ur” kelimesi soy, kuşak, tohum anlamını veriyor. Bundan dolayı “uragut ” akrabalığı, soyu ifade ediyor olmalıdır.

İni: Aynı ana babadan olan erkek kardeşlerin küçükleri ise ini denir.

Kap: Moğolca “hap” sözü yakınlığı bildirir, kazakçada torba manasını vermektedir. Kazaklarda “ Kabı da bir, sabı da bir (Ağaları nasıl olsa inileri de onlara benzer)” atasözü var.

Tul: Eskiden evin sahibi öldükten sonra 1 yıl dolana kadar evin bir köşesinde ölünün sembolik olarak bir kuklası bulunurdu. Ölünün ayakkabılarından, silah ve börtüne kadar bütün elbiseleri kullanılır ve bir eyerin üzerine oturtulurdu. Kışlaktan yaylaya veya yayladan kışlağa göç ederken bu kukla için bir at yedeklenirdi. Bu kuklaya Kazaklar “tul” adını veriyorlar. Ayrıca dul kadına “jesir” veya “tul” diyorlar.

(Nurgisa Kalyakberkızı, 1940 doğumlu, Katon-Karagay ili, Belkaragay ilçesi, 01.05.2009 tarihinde görüşüldü)

İnsan topluluklarının hayat tarzını, yaşayış biçimini, toplum düşüncesinde dinin aldığı yeri çok önemli. Çünkü din toplumun iskeletidir. Kazak toplumunda genelde Şamanizm inancının izleri hala devam etmektedir. Mesela “ateş”e inanmak sadece Kazaklarda değil, bütün “alaş” diye adlandırdığımız milletlerde vardır. Eve yeni gelin

geldiğinde ateşe yağ dökmek, yeni eve taşındığımızda eve ateş yakmak gibi adetler Şamanizm inanının izleridir. Bundan başka şamanlara inanmak, onların kötü ruhlarla savaşmasına inanmak hala devam etmektedir. Kazaklar tabiat unsurlarını yani, güneş, ay, yıldız, ağacı kutsal saymışlardır. Kazaklar İslamiyet’i kabul etmişlerse de eski inanışların etkisi devam etmektedir.

Bıçış: Büyüklerin konukluğuna, düğününe davetine gidenlere verilen ipekli kumaşa “jirtis” deniyor. “Jirtis taratu” âdeti çoğu zaman kişi öldükten sonra “ölen insanın gözü” diye gelenlere bir parça kumaş veriyorlar. Ayrıca cenazeye gelenler de kumaş getiriyorlar. Bu “sizin üzüntünüz bizim üzüntüdür” işaretidir. Jirtis 3 metre beyaz kumaş ve tatlılardan oluşmaktadır. Jirtis’in bölgelere göre manası da değişiyor. Katon Karagay ilinde eğer kişi ölürse onun akrabaları insanı saracak kadar beyaz ipek kumaş getirirler. Buna “aktık” derler. Daha bir adet Kazak düğününde dünürler birbirlerine “korjin” hazırlar. Korjin dünürler tarafından gönderilen hediyeler dolu torbadır. Hediye olarak torbaya tatlı, kıyafet, süs eşyaları ve 10 metre kumaş koyarlar. Düğün bitmeden önce “korjin aşu”, yani “torba açmak” âdeti düzenleniyor. Genellikle bu âdete kadınlar davet edilir. Torbadaki 10 metre kumaşın birer parçası korjin’i açmaya gelenlere dağıtılır. Kumaş dağıtma yani, “jirtis” âdetinin kökünün başlangıç tarihini bilmem, fakat dede, ninemler “jirtis” a çok önem verirlerdi.

Köçrüm: Sovyet zamanında halkın oturduğu yerinden kaçışma sebepleri çoktu. Memleket “Din dediğimiz uyuşturucu” fikrinde yönetildikten sonra halk arasında dini yaşatan insanları yok etmeye çalıştılar. “Baksılar” yani şamanlar, mollalar oturduğu yerinden kaçmak zorunda kaldılar. Eğer gitmeseler “halk düşmanı” olarak Sibiry’a gönderilirdi veya öldürülürdü. Kazakistan sınırını geçenler de az değildi. Çoğu Moğolistan, Çin ülkelerine gitmişlerdi. O zaman “ bu baksı nereye giiti” diye sorduklarında “o köşip ketti” derlerdi.

Egit: Kara iyelerden biri olarak kabul edilen nazar, kişioğlunun bizzat kendinden kaynaklanır. Gözler vasıtasıyla, bakışlarla nazar edildiği kanaati hâkim ise de, kişioğlu görmeden de, duyarak ve tadararak da nazar alabilir. Nazara karşı en fazla bebeklerin korunmaya ihtiyacı vardır. Aslında ben göz değdiğinde böyle bir ilaç yapmıyorum. İnsana baktığım zaman eğer ona göz dokunduysa gözlerime işaret verilir, eğer dil dokunduysa ağızım taraflarına işaret verilir. Böylece “dokunma”ya karşı afsunlamak

için suyla, nefesle insanı iyileştirmeye çalışıyorum. Bazen kamçı, bıçak kırını da nazarı gidermek için kullanıyorum. Bunlar çoğu zaman çocuğa yel çarptığında kullanılıyor.

Yatçı yatladı = Şaman taşıyla afsun yaptı (Şaman taşıyla yağmur yağdırmak için afsun yaptı) . Bekli terim eski zamanlarda kullanılmıştır. Fakat benim bildiğim, gördüğüm beyaz ve siyah renkli taşları bir kumaşa koyarak ondan çocuklara “tumar”, yani koruyucu yapıyordu. Bana gelen büyük insanlara dua “tumar”ını yapıyorum. Aslında benim dedem de şaman olmuştu. O ise kaz, tavuğun boğazında kalan taşları aldıktan sonra temizleyip onları koruyucu olarak kullanıyordu.

İdhük: “Kutlu ve mübarek olan nesne”. Bırakılan her hayvana da bu ad verilir. Bu hayvana vurulmaz, süt sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanır. Kazaklarda at, deve, koyun, sığır gibi hayvanlar kutlu sayılır. Mesela eğer atın yalı ve kuyruğunda beyaz bir parça varsa onu mübarek sayarlar ve bu hayvan kesilmez, birisine verilmez. Eğer kutsal hayvan kesilirse bundan sonra sahibinin hayvanları çoğalmaz diyorlar.

Yağış: “İslam’dan evvel Türklerin adak için yahut Tanrılara yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban”. Kazak toplumunda Tanrıya kurban kesme âdeti devam etmektedir. Genellikle kurban hayvanın erkeği kesilir. “Şora” adlı şiir bir zengin adamın karısının çocuğu olmadığı için Tanrıya yalvarılıp, kurban’a deve, at, sığır ve koyun kestiği hakkında bilgi vermektedir. Çocuk sahibi olmak isteyenler kutsal yere (eğer dağ tepesinde yalnız ağaç bulunuyorsa, kutsal sayılır), türbelere ziyaret ederek oraları geceleyip kurban kesiyorlar. Eskiden yağmur yağmadığı zamanlarda da kurban kesiyorlardı. 1994 yılı yazı yağmur hiç yağmadığından dolayı dağda yaygınlar başlamıştı. Bütün köy halkı toplanmıştı. Nehir yanında büyük bir ağaç altında kurban kesilip, dua okunup kanı nehre dökülmüştü. Tam o zaman yağmur yağmaya başlamıştı. Eskiden atalarımız gökyüzüne bakarak yakın arada hava durumunu öğreniyordu. Ay doğduğunda eğer ay dik duruyorsa bir ay boyunca hava güzel, eğer ay uzanıp yatarsa kötü olacak diyorlardı. Akşamüstü gökyüzü kızıl ise ertesi gün havanın güzel olacak, kızıl değilse kötü olacak diyorlardı.

Öz: “Öz konukı – göğdenin içinde kımıldayan nesne, ruh”. Kazaklar Tanrı, yardımcı iyeler, yer ve gök ile yer altı iyeleri, ruhlar insan hayatı üzerinde mühim rol oynuyor. Bu ruh bazı insanlara yollanılır. Kamlık gücü ve kabiliyeti soydan

gelmektedir. Mesela benim annem tarafından bir akrabamızda böyle bir kabiliyeti varmış. Öğrenme yolu ile elde edilemez. Öz'ün olmasını hissettiği andan itibaren insanları her hangi beladan kurtarmaya, iyileştirmeye başlarlar. Öz ise kişiğluna bütün haberleri önceden hissettirip haber veriyor. Mesela köyde yakın arada ne olacağını önceden hissederim. Eğer de bu öz'ü kişiğlu kabul etmeyip, insanlara yardım etmeyecekse baksının çok hastalanacağına, öleceğine inanırlar. Ben 8 yaşından başlayıp hastalanmaya başladım. Bayıldığım zamanlar da oldu. Hastanelere gittim ancak hiç yardımı olmadı. O zaman köyümüzde yaşayan baksı'ya gittim O ise benim "öz'üm" olduğunu söyledi ve iyileştirmek için gücüm yetmez, sadece kendin kendini kurtarabilirsin dedi. Böylece bana bu hakkında bahsetti. Baksı'lığım 40 yaşında başladım.

Kam ırkladı = Şaman fala bakmak anlamındadır. Kazaklar ona "bal aşmak" diyorlar. Ben fasulye ve kürek kemikle fala bakıyorum. Fasulye sayısı 40 tane olup, üçer üçer bölüyorsun. Kürek kemikle fala baktığında onu önce ateşe tutarsın. O zaman kemik üzerinde çizgiler oluşuyor. Bu çizgiler yakında ne olacağına simge verir. Fakat "öz" verdiği bu kabiliyeti devam etmesen senden alır. Bazı sebeplerle bu tür fal bakmayı bıraktım.

(Kabet Çingaliyev, 1939 doğumlu, Glubokoe ili, 04.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Bal en yaygın ve en önemli tatlıdır. Hem doğrudan bir yiyecek hem de en önemli tatlandırma unsurudur. Arıdan elde edildiğinden arıbalı da denir. Şu beyitte dahi gelmiştir: “Bala dili bal” yani çocuk ilk söylemeye başladığı sözler bal gibi tatlı olur.

Arıcılık Kazak toplumunda da meslek olarak yaşamaktadır. Arıların birçok çeşidi var: orta rus, kaskasyalı, orta karpatlı, ukraynalı vs. Arılar arasında en çalışkan ve kaliteli bal yapan ünlü orta rus arısıdır. Arılar çoğu zaman tarla çiçeklerinden, ağaç türlerinden, bazen de ayçiçeği ve karabuğdaydan balözünü topluyorlar. Bir kovada arılar dişi, besleyici, arayıcı, koruyucu gibi hizmetleri kendi aralarında bölüşüp yaşıyorlar. Arıcılara göre arı dişisi kovanın yaşaması için çok önemli. Eğer dişi herhangi bir sebeple ölürse bu kovanın yaşama ihtimali yoktur. Bal toplama zamanında bir kovadan en az 50–60 kilo bal toplanabilir. Bal toplama zamanına göre balın da birkaç türü var. Mayıs ayında toplanan en erken bala “mayıs balı” denmektedir. Bundan sonra yazın, Haziran ortası; Temmuz sonu ve Ağustos’un ilk çeyreğinde toplanan bala “yaz balı” diyorlar. Bu bal en kaliteli bal olarak sayılıyor. 11. yüzyıldaki gibi şimdi de bal hem yiyecek hem de en önemli tatlandırma unsuru olarak kullanılmaktadır.

(Taytöleu Janbosinov, 1929 doğumlu, Semey, Abayi ilçesi, 06.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Avcılık genellikle yemek, hayvanların derisinden yararlanmak ve eğlenmek için yapılır. Genelde tilki, bozkır tilkisi, kurt, küzen adı verilen ve derisi değerli olan fareler avlanır. Geyik boynuzları çok pahalı olduğu için yurt dışına satılır. Geyiklerin avlanması yasaklanmıştır. Kuşlardan ise daha çok ördek, kaz, turna gibi kuşlar avlanır.

Ben 30 yaşlarımda avcılıkla ilgilenmişim. Kendimde “Samurık” adlı kartal kuşum vardı. Kartalla avcılık Kazakların en eski avlanma şekillerinden biridir. Kartalın yakalanması, evcilleştirilmesi, eğitilmesi, bakılması gibi av gelenekleri günümüzde

Kazaklar arasında canlanmaya başladı. Kartalı yakalayıp eğiten ve avda kullanan avcılara kusbegi, yani kusbeyi veya “burkitci” yani kartalci diyorlar. Genel olarak kusbeyleri kartalı birkaç şekilde yakalayabilirler. Yerde avını yakalayıp yemekte olan kartalın iyice doyması beklenir. Kartalın doyup uçmaya hazırlandığı sırada, hızlı bir atla üzerine sürülerek kartal yakalanır. Doyan kartal bazen uçmakta gecikir ve yakalanır. Ancak bazen de avcıdan önce davranarak uçup kurtulur. Daha bir avlama şekli de vardır. Kartalların çok görüldüğü bölgeye ağla tuzak kurulur. Bunun için etrafı yere saplanmış sıırıklar sayesinde ağla çevrilmiş şeklindeki yere canlı veya derisi doldurulmuş tavsan veya tilki yem olarak konur. Havadan bu yemi gören kartal almak için son surat süzeler dalış yaptığında ege takılır. Böylece kartal yakalanır. Kus beyleri, yavru iken yakalanıp eğitilen kartallara “kolbala” yani elde büyütülen kartal ve yetişken iken yakalanıp eğitilen kartala ise “tuz kartalı” yani doğa kartalı diyorlar. Doğa kartalını eğitmek, yavru iken yakalanıp elde büyütülen kartalı eğitmekten daha zordur. Vahşi kartalı ehlileştirme sürecinde, onu vurmamak, bağırarak yasak. Çünkü kartal ikinci bir hayvandır. Maruz kaldığı kötü davranışları unutmaz. Günün birinde intikam alabilir. Nitekim efsaneye göre, Naymanların Toletay isimli beyinin oğlu Kitay’ı eğittiği kartalı saldırarak öldürmüştür. Kuş iyice ehlileşip yeme gelmeye başladığında, avcılık eğitimine geçilir. Bunun için “sırğa” veya dalbay denilen sahte av hayvanları hazırlanır. Sırğa veya dalbay için yun, saman vs. ile doldurulmuş tilki veya tavsan derisinden hazırlanmış bir torbadır. Buna tilkikuyruğu da eklenir. Böylece uzaktan bakıldığında tilkiye benzer sahte av hazırlanmış olur. Uzun bir ipe bağlanan sırgayı bir kişi ata binerek sürükler. Buna “sırğa çekmek” denir. Kuşbeyi elinde kartalı olduğu halde atlı adamın geçeceği bir yerde durur ve kartalın tomagasını çıkarır. Aç olan kus sırgayı görür görmez saldırır. Sırgaya konan kus bir yem verilerek alınır. Böylece bu talimler devam eder. Kartal daha sonra ava çıkıldığında, sırgaya saldırdığı gibi tilkiye de saldıracaktır. Bir kartal elli yaşına kadar yaşayabilirse de, kuş beyleri bir kartalı en fazla on yıl ellerinde tutarlar ve sonra doğaya salıverirler. Çünkü bundan sonra, kartalın av becerisinin düştüğü görülür. İşte böylece bir kartal av için eğitilmiş olur. Görüldüğü gibi bu çok sabır ve sevgi isteyen bir ıstır. Kartal, yakaladığı avı kendi sahibinden bile kıskanarak vermek istemez. Bu hususta bir Kazak atasözü “it sahibi, kartal kendisi için avlanır” demektir. Bu yüzden avcı, kartalı avından ayırmak için ona yem vermek

zorundadır. Böylece hayvan bir yemle kandırılarak avı elinden alınır. Eğer avcı hemen yetişmezse, kartal yakaladığı avı parçalamaya baslar ve avın derisine zarar verir. Bu yüzden kuşbeyleri kartalı avda kontrollü uçurmak zorundadırlar. Kendileri de avı görmedikçe, kartalı uçurmazlar. Uçurduktan sonra da avın peşinden son surat atlarıyla koştururlar. Kartalla avcılıkta en zevklisi tilki avıdır. Kazaklar “alpıs eki aylalı tülki” yani altmış iki hilesi olan tilkinin avının avcılar için çok eğlenceli olduğunu söylerler. Daha avcılıkta it, yani eğitilmiş köpek (tazı) ile av yakalanırdı. Fakat bu tür avcılıkla uğraşmadım. Duyduklarıma göre avcılar tazı yavrularına bir yıl boyunca çok iyi bakarlar. Sıcak bir yerde barındırırlar ve pişirilmiş yemeklerini zamanında verirler. Genellikle nisan-mayıs aylarında doğan tazılar bir yıl sonra "ağızlandırılırlar", yani avlayacakları hayvanın kanının tadını almasını öğretirler. Bunu yaparken de bir fare türü olan "qoskulağı" yuvasından uzak bir yerde düz bir alana salarak köpeği üzerine bırakırlar. Ağızlandırmayı öğrendikten sonra geyik, tilki, bozkır tilkisi gibi hayvanlar avlanır.

(Alespek Konayev, 1957 doğumlu, Çin, 06.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Çocukken en çok oynadığımız oyunlarının biri aşık oyunuydu. Aşık koyun, sığır bacaklarındaki eklemlerden çıkarılan ve aşık denilen kemik ile oynanmaktadır. Oyun açık alanlarda, evde bile oynanılıyor. Bazen kışın buz üzerinde de oynardık. Ne kadar aşık çoksa o kadar oyun ilginçtir ve uzun sürer. Aşık oyununu küçüklerle beraber büyükler de oynuyorlar, kız çocuklar oynamıyorlar. Bu oyunun çok çeşitleri var: alşı, köterispek, ketsin bir, kumar, ompı, han atu. Oyun oynayanların sayısı oyun çeşidine bağlıdır (iki ve ondan fazla olabilir). Mesela han atu'ya 2–4 oyuncu, ompı'ya 10 oyuncu katılabiliyorlar. Bu oyunun asıl amacı – çok aşık kazanmak. Oyunu başlamadan önce oynama sırasını belirtiyorlar. Bunun için ilk başta oyuncular yere aşıklarını bırakıp, saka

diye adlandıran en büyük aşıklarını toplayıp yere atıyorlar. Sığı aşığına “tompay” denir. Tompay aşıkların en büyüğü, ağırı “saka” olur. “Saka’yı” attığında onun nasıl bir şekilde gelmesi çok önemli. Çünkü sırayı ve oyun kuralını belli eden budur. Aşığın “alşı”, “bük”, “tayke”, “çik” gibi gelme şekilleri vardır. Eğer kimin sakası alşı gelse oyunu birinci olarak, bük ise ikinci, tayke ise üçüncü ve çik ise oyunu dördüncü olarak başlıyor. Eğer aşık yattığında aşığın çukur tarafı yukarı gelirse ona “çik turdu”, çukur tarafı aşağı gelirse ona “bük” diyorlar. Eğer aşığın yan tarafındaki eğri oyuncunun kendisine bakarsa “alşı”, karşı oyuncuya geliyorsa “tayke” denir. Aşığın dik durmasına “ompi” denir.

Güreş Kazak halkının en eski spor oyunlarının biridir. Halk arasında güreşin “kazakça küres” adlı çeşidi çok yaygındır. “Güç dedesini tanımıyor” diyerek güreşeceklerin ağırlık derecesi öneme alınmıyor. Bazen büyük ve küçüklerin güreştikleri oluyor. Hatırlıyorum, Nevruz bayramında 15 yaşar çocukla 35 yaştaki adam güreşmişlerdi. Çok eğlenceliydi. Eski zamanları güreş düğün, nevruz bayramı gibi toylarda mutlaka düzenleniyordu. Güreşte asıl amaç karşısındaki kişiyi yere yatırmak. Kazakça güreşte zaman sınırı yok. Yere kilem yadıktan sonra güreşçiler kemer takıp, ayaklarına “masi” giyerek veya yalan ayak güreşiyorlar. Güreşçiler bir ellerini yukarıya ikincisini aşağıya koyarak tutuşup güreşmeyi başlarlar. Böyle bir tutuşmaya “koyankoltık” diyorlar. Eğer güreşçi bir yöntem kullanıp karşıyla beraber yere yatarsa ona “it jıgıs” diyerek tekrar güreşmeyi devam ederler. Güreşte bazı kurallar uygulanıyor.

- Omuzdan atmak. Atan kişi yere düşmemesi gerek.
- Güreşçinin kendisi yere düşüp karşısındakini altına almak.
- Ayağını sarıp yere yatırmak vs.

Güreşmede izin verilmeyen şartlar ise:

-ellerini kemerden bırakmak. Belli bir yöntem kullanmak isterse tek ellini bırakabilir.

- karşısındaki kişiyi itmek
- boğaz, parmak, kulaktan tutmak
- yere attığı zaman başına zarar vermemek
- yere attıktan sonra ayaklarına veya kollarına zarar vermemek vs.

Toylarda atla oynanan avdarıspak ve kökpar oyunları oynanıyor. Avdarıspak, at üzerindeki iki kişinin birbirini düşürmeye çalışmasıdır. Kökpar ise kesilerek sahanın ortasına bırakılan siyah bir keçinin at üzerindeki oyuncular tarafından kapılması ve belirlenen yere ya da kişiye götürülmesi oyunudur.

(Kadır Sabyev, 1925 doğumlu, Tarbagatay ilçesi, Akcar, 06.05.2009 tarihinde görüşüldü, Eşi Gulbanu Sabyeva, 1930 doğumlu)

Kazaklarda aile kurmak, soyun devamını sağlamak amacıyla evlilik şart görülmüştür. Aile kurmanın ilk aşaması evlilik, evliliğin ilk aşaması ise kız istemedir. Erkek tarafından bir grup, kızı istemeye gider. Kızı istemeye giden erkek tarafı, kızın babasına iyi cins bir at götürüyor. Kız tarafının istediği hediyeler, düğün için alınacaklar ve "kalın" adı verilen başlık parası hakkında konuşmalar yapılıyor. Kalın genellikle büyük baş hayvan olur. Deve, hızlı at, pahalı halı, kürk vb. gibi değerli bir eşyayı kalın olarak verebilirler. Kız istemeye çok kalabalık bir şekilde gidilir ve orada birkaç gün kalınır. Ancak kız evinde uyunmaz. Eğer kız tarafı kızlarını vermeye razı olurlarsa kızı küpe takılır. Küpe, kızın sahiplenildiğini, sözlü olduğunu göstermek amacıyla takılır. Sözenmiş kızlar altınlarla süslenmiş uzun bir şapka takarlar. Kızın başında şapka görenler onun sözlü olduğunu anlarlar. Kızın babası da istemedikten sonra oğlana "çapan" adı verilen bir giysi gönderir. Oğlan kimsesizse, parası yoksa kızı ister, ama başlık parası yerine kız tarafına gidip işçi olarak çalışır. Aileler arasında arkadaşlık varsa çocukları beşikteyken beşik kertmesi yapıyorlardı. Benim Bagijamal adlı arkadaşım evlenirken beşik kertmesiyle evlenmişti. Kız 9 yaşını doldurduğunda kaynanası kızı

kendi evine götürmüştü. 15 yaşına geldiğinde oğlanına evlendirmişti. Kiyit, Kazaklarda hâlâ yaşayan bir gelenektir.

Kiyit hem kız tarafı hem de erkek tarafından verilecek değerli hediyeler. Bizim zamanımızda kiyit, bir yakasına kunduz kürkü geçirilmiş giysi, kurt kürkünden yapılmış bir palto ya da kıymetli başka bir eşya idi. Şimdi ise fabrikalardan üretilen yakalı sırt giyim veriyoruz. Kız verildikten sonra oğlan, kızını görmeye gider, giderken de kız tarafının istediği hediyeleri götürür. Kazaklarda en değerli hediye attır. Bu sebeple hesaplar at üzerinden yapılır ve özellikle eskiden durumu iyi olan aileler kız görmeye gittiklerinde kızın ailesine yardımcı olsun diye sürüyle at verirler. Kalın ödenmeden evlenme de olmaz. Eğer istenilen kız, başlık parası verilerek alındığı için nişanlıyken ölse bile yerine baldız alınıyordu diyorlardı. Fakat bunun gibi olaylar görmedim.

Çeyiz, hem kızın hem de ailesinin varlığı, emeği, şerefi, namusu, güvencesi, haysiyetidir. Bu bakımdan kız çeyizine hazırlıklar, daha o beşikteyken başlanır. Kazaklar arasında gelin edilen kıza verilecek olan (dünya malı)'e "casau" adını verirler. Çeyize önem verildiği için kızın şapka, altın, kıyafet, tabak, çanak gibi pek çok çeyizi olur. Kızın çeyizi, oğlan evinden gelenlerle birlikte gönderilir. Kız tarafı yatak, yorgan, yastık yapar. Kız annesi kızın bütün ev ihtiyacını hazırlar. Kız evi kızlarına dört mevsimlik kıyafetini baştan aşağı çeşit çeşit alırlar. Yedi, dokuz sayısı kutsal olduğundan bu sayılara göre çeyiz hazırlanır. Çeyiz adlandırılırken bir dokuz, iki dokuz şeklinde adlandırmalar yapılır. Dünürler kızını almaya geldiğinde kız tarafı kızın çeyizini serer. Kız, düğünden sonra bu çeyizlerin bir kısmını kendisi kullanır, bir kısmını da damadın yakınlarına dağıtır. Ayrılma gibi bir durumda kızın çeyizinin değerini oğlan evi ödemek zorundadır.

Gelini almak üzere oğlan evinden gelirler. Oğlan evinden gelenlerin sayısı 5, 7, 9 gibi tek sayıdadır. Damadı kızdırmak amacıyla kendisi, atı ve giysisi için her türlü kötü veya mizahi şey söylenir. Ancak bu arada damadın hiç sesi çıkmaz, sesini çıkarırsa ceza verilir. Damat, düğün için büyük baş hayvan, çerez, pahalı kumaş, çay gibi hediyeler getirir. Ayrıca kızın annesine, temiz süt emzirdiği ve kızını bugünlere namuslu bir şekilde getirdiği için süt hakkı olarak hediye verir ve anneye, istediği hediyelerden alır. Kızın babasına da at, deve gibi hediyeler götürür. Kazaklar kız almaya giderken hem erkek tarafı bazı hazırlıklar yapar. Erkek tarafı çeşitli hediyeler,

çikolata, havlu, başörtüsü, para gibi şeyler alarak kız evine gelir. Kız istemeye gidilirken alınan hediyeye “kade” yani dil bağı denmektedir. Kızı ilk defa göstermek için para veya hediye istenir. Kızı vermemek için her türlü zorluk çıkarılır ve bu zorluklar “kade”yle atlatılır. Kız "sımsuğ" adı verilen acıklı şarkılar söyler ve herkesi ağlatır. Kız, evinden ayrılırken arkaya bakmadan gitmelidir. Buna çok önem verilir. Eğer arkaya dönüp bakarsa geri döneceğine inanılır.

Gelin erkek evine getirilirken yüzüne de kayınvalidesi tarafından büyük beyaz bir başörtüsü örtülür. Bu beyaz örtü, temizliğin sembolü olur. Gelin, perdelerle süslü bir yerde başındaki örtüyle oturur. Hava çok kararmadan kızın yüzünü açma merasimi olur. Bu merasimi ozan yapar. Ozan, ailenin büyüklerinden başlayarak aileyi tanıtır. Tanıtma sırasında selamlaşma da olur. En büyükten en küçüğüne kadar herkese selam verir, sonra yüzü kayınvalide tarafından açılır. Gelinin yüzü ilk açıldığında karşısında kimi görürse onunla arasının çok iyi, çok tatlı olacağına inanılır. Bu bakımdan da gelinin yüzü, kayınvalide tarafından açılır. Selamlaşma sırasında isimler söylendiği için ozanın önündeki tabağa para bırakılır. Yüz açmaya "bet aşar" denir. Bu arada gelinin elinden ilk çayı içilir. Bu şekilde gelinin marifeti ölçülür. Gelin çay verince büyükler de dua ederler. Çaylar bitince de tepsiye para bırakılır. Yüz açma merasiminden sonra bazıları düğünü aynı gün, bazıları da ertesi günü yapar. Gündüz, çeşitli eğlenceler yapılır. At yarışları eğlencelerin en önemlisidir. At yarışlarından birinci gelene çok güzel hediyeler verilir. Erkekler beğendikleri bir kızı atla belli bir mesafeye kadar kovalarlar. Ödül olarak da beğendikleri kızı öperler. Eğer erkek, kızı yakalayamazsa bu sefer de kız, oğlanı kamçıyla kovalar. Bu milli oyuna “kız kovar” denir. Merasimlerden sonra akşama düğün yapılır. Semey bölgesinde yapılan düğünlerde erkek tarafı, geline tay verir. Düğün bittikten sonra gelin sağ ayakla eve girerken erkek evi tarafından gelinin başından aşığı tatlılar, paralar yani, “şaşu” atılır. Bu hediyeleri de etraftaki çocuklar toplar. Düğünden sonra "kudalık" başlar. Bu, ailelerin birbirleriyle iyice tanışmasıdır. Düğünden sonra damadın bütün akrabaları gezilir. Bu gezmelerde kızın ailesine kürkten başlamak üzere değişik hediyeler verilir. Kızın ailesi de onlara hediyeler getirir. Hediye olarak daha çok kıyafet başta olmak üzere hayvan vb. hediyeler de götürülür. Bir müddet sonra kız tarafına gidilir.

(Magiza Tanekenova, 1925 doğumlu, Semey, Jarma ilçesi, 07.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Kaynanalar gelinlerinin neyi aşerdiğini öğrenebilmeleri için komşularını eve davet ediyorlar. Buna “kursak dağıtmak” diyorlar. Onlarda çeşit çeşit yemekler getirirler. Böylece gelinin hangi yemeği çok istediği belli oluyor. Eğer hamile kadın istediği yemeği bulamazsa doğan çocuğun ağzından salyaların akacağına inanılır. Eğer kadın görkemli hayvanın etine (ayı yüreği, kartal beyni) aşerirse ileride çocuğun han veya savaşı olacağına inanılır.

Anası karnında çocuğunun içerisinde bulunan torbayla doğarsa bu çocukla uğurlu sayılır. Bu çocuğa “ton bala” derler. Kazaklar bu torbaya “şarana” demektedir. Torbayı kurutup çocuğa nazar değmemesi için boynuna takarlar ve mutluluk getireceğine inanırlar.

Kazaklar yeni doğan kadına yemek olarak verilen bu tatlı çeşidine “jent” demektedir. Darı kavru olarak değirmende un gibi incelttikten sonra tereyağı, şeker katılır. “Jent” küçük çocuklarla ihtiyarların en sevdikleri tatlıdır. Yeni doğan kadına “jent”in verilmesi yaygın değil.

Çocuğun göbek bağı düştükten sonra bebeği beşiğe yatırmak “Beşiğe yatırmak” törenine yakın akrabalar, aile arkadaşları ve komşular davet edilir. Gelen konuklar “şaşu” yani şeker ve başka tatlı çeşitlerini getirirler. “Şaşu” sevinçli günleri gelenlere tatlıları dağıtmak demektedir. Bebeği beşiğe yatırmadan önce “tıştı ma” âdeti düzenliyor. Birisi beşik deliğinden getirilen tatlıları aşağı doğru bırakır ve “tıştı ma” diye sorar. Beşik deliğinden tatlı alan çocuklar “tıştı” diye cevap veriyorlar. Bu adetin düzenlenmesinin anlamı: beşiğe yatan çocuğa Allah’ın mutluluk vereceğine

inanmasıdır. Çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamaşa “şümek” ve “tübek” derler.

6 aydan sonra çocuğun dişleri çıkmaya başlar. Dişin çıkma şekli onun karakteri belli oluyor. Eğer dişleri erken çıksa çocuk hareketli, şımarık, geçse uslu olacak diye tahmin ediyor. Eğer ilk tavşan dişi çıkarsa çocuk uğurlu, azıdişi çıkarsa gelecekte büyük insan olacak sayılır. Kazaklar yirmi yaştan sonra çıkan dip dişlere” akıl dişi”, yani bilgelik dişi demektedir. “Akıl dişi” çıkan insan olgunlaşıp, daha dengeli, akıllı olacağına inanılır. Bunun gibi Kazakların kendi inançları çoktur. Mesela, birisi bir kötü rüya görse rüyayı kötü demez. Rüyayı yoran kişi “Tüsip Paygambardın körui, Cüsip Paygambardın corui bolsın” diye iyiliğe yorar.

Gelecekte elin koruyacak büyük savaşı olsun diye altı yaşa gelen çocuğa ata binmeyi öğretmeye başlarlar. Genellikle çocuğa babası at (tay) armağan ediyor. Bu adete göre babası bütün köye toy düzenleyip, at yarışırır.

Yeni yürümeye başlayan çocuklara “tısav keser” yani “çocuğu yürütme” merasimi yapılır. Çocuğun ayağına bir ip bağlanır. Akrabalar veya gelen konuklar arasından birisi “koşar ol, çabuk yürü” dileğiyle ipi kesiyorlar.

Çocuğu beş, yedi veya dokuz yaşına geldiğinde sünnet ediyorlar. Sünnet toyuna gelenler “Sünnetin kabul olsun” diye çocuğa getirdiği hediyeleri veriyorlar. Sünnet toyunun başka toylarda farkı – çocuğun sünnet toya kendisine armağan edilen ata binip konukları davet etmesi. Kızların sünneti ise kulaklarına küpe takmaktadır.

“Kalın mal” Sovyetler zamanında “babasının kendi kızını mala satması” diyerek yanlış anlatmakta idi. Gerçekte ise “kalın mal” kızın çeyizine, düğüne ve başka ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla babasının istediği alımdır. İki taraf düğün hakkında anlaşdıktan sonra gelinin malı olan çeyiz eşyalarını 3, 5, 7, 9 sayılarında hazırlıyorlardı. Bir söylentiye göre köyün zengini kızına çeyiz hazırladığında her şeyi 55 taneden hazırlamış (55 yastık, 55 yorgan v.s.). Çeyiz aşağıda gösterilen eşyalardan mevcuttu: bir beyaz çadır, yatak, kılık-kıyafet, silah, marangoz aletleri, ev-mutfak eşyaları, at, at takımı ve başka ufak tefek eşyalar.

Damat tarafının düğününde “betaşar” geleneği düzenleniyor. "Betaşar" yeni gelen gelin için söylenen şiirlerdir. Yeni gelen gelinin yüzü kimseye göstermeden örtülür, önüne de perde gerilir. Buna çok önem verilir ve gelinin yüzü topluluk önünde

şairlerin okudukları "betaşar"larla açılır. "Betaşar" gelin kayınbabasının evine getirildiğinde önce gelini öven şiirlerle başlar. Sonra da nasihatlerle devam eder. Gelini; yeni evi, yeni yuvasıyla tanıştırmak gerekir. Betaşar'ın bir amacı da budur. Betaşar güveyi tarafından biri söyler. Söyleyici erkek bir şairdir. Toplumla birlikte gelin de söylenenleri dinler. Betaşar'da gelinin güzelliği, gençliği, gösterişi övüldükten sonra, kocasına nasıl hürmet edeceği, kocasının kardeş ve akrabalarına nasıl davranıp saygı göstereceği, eve gelen misafire nasıl davranması gerektiği vs. konusunda geline nasihatlerde bulunulur. Betaşar'ı söyleyen ozan, bazen sözüne ara verir ve genç gelinin âdet üzere büyüklere hürmet etmesini diler. Genç gelin de "bunların hepsi kabulüm" dercesine başını eğerek selâm verir ve hürmet gösterir.

(Esimhamet Dakimbayulı, 1928 doğumlu, Ulan ili, Jolıktı köyü, 07.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Tarihsel oluşum süreci içinde bugünkü Kazakistan toprakları içerisinde üç etnik grup meydana gelmiştir. Bunlara Ulu, Orta ve Küçük Cüz adı verilmiştir. Cüzler, Kazak etnik kimliğinin bir özelliğidir. Her bir cüzün kendisine özgü bir özelliği ve farklılığı vardır. Kazaklar bunu şöyle anlatır: “Ulu cüze değnek ver ki hayvanla uğraşsın, Orta cüze kalem ver ki davayla uğraşsın, Küçük cüze mızrak ver ki düşmanla uğraşsın”. Bu atasözünün doğruluğunu üç cüzün gelişim sürecine bakıldığında haklılık payı taşıdığı görülüyor. Ulu Cüz diğer iki cüze göre daha yerleşik ve yarı yerleşik hayat tarzına sahiptir. Bunun sonucu olarak tarım ve hayvancılıkta gelişmişlerdi. Orta Cüz, Rusya'nın eğitim merkezlerine yakındı, ilim adamı ve aydınlar daha çok bu cüzden çıkmıştı.

Küçük Cüz ise Kazakların savaşçı yanını oluşturuyordu. Kazak ordusunun temeli Küçük Cüz'ün savaşçılarından meydana geliyordu.

Bu üç cüze verilen ortak ad ise "Alaş"tır. Kazaklar bugün bile kendilerini Alaş diye isimlendiriyor. "Atamız alaş, adımız Kazak, üç cüzün nesliyiz." deyişi meşhurdur. Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz bütün Kazak topraklarına yayılmış şekilde yaşamaktadır.

1. Ulu Cüz, on bir kabileden ibarettir. Dulat, Ablan, Calayır, Sarı Uysin v.s. Onların yerleşim alanını, Jongar Alatau'nın beldeleri, Balkaş gölünün güney tarafı ve Çu nehrinin kuzey kıyılarından Sır-Derya havzasına kadar uzana coğrafi ortam oluşturmuşlar.
2. Orta Cüz, altı kabileden ibarettir: Kerey, Nayman, Argın, Kıpçak, Uak, Konırat. Onların yerleşim alanı ise Tarbagatay dağlarının güneyinden başlayarak, Balkaş gölü, Sarısu nehrinin baş tarafı, Karatau dağları ve kuzeyde Güney Sibiriya ovalarına kadar uzanan geniş topraklardır.
3. Küçük Cüz üç büyük kabileden ibarettir: Alımulı, Bayulı, Jetiru. Güneyde Sır-Derya ve Üstürt vadileri ve Hazar deniz'inin kıyılarından başlayarak, kuzeyde Jayık, Tobıl ve birçok küçük nehir ve göllerin vadilerini kapsamaktadır.

Kazakların boy oluşumunda "yedi yaştan yetmiş yaşa kadar" herkesin bilmesi gereken seçere çok önemlidir. Aile eğitiminin önemli parçasını oluşturan "yedi ata" sürecinin olması her Kazak'ın kendinden başlayarak yedi atasına kadar sayabilmesine neden olmuştur. Eğer de birisi yedi atasını sayamazsa "Yedi atasını bilmeyen öksüzlüğün işareti" diye ayıplar. Yedi atasını bilip seçere dağıtabilene "Yedi atasını bilen çocuk yedi yurdu düşünür" diye seviniyorlar. "Yedi ata" geleneğine göre "yedi ata" doldurmadan akrabalar arasında kız alınmaz veya verilmez. Kız istemeye geldiğinde kızın babasının ilk sorusu: "hangi boydansın, hangi kabiledensin?". Böylece kan temizliğine önem vermişler. Bunu açıkladıktan sonra gereken adetler yapılmaya başlar.

Yedi ata isimleri:

1. Kendisi 2. Ake (baba) 3. Ata 4. Baba 5. Ulu baba 6. Argı ata 7. Tüp ata

"Yedi at" sürecinin akrabalık isimleri:

1. Ake (Baba) 2. Bala (çocuk) 3. Nemere (torun) 4. Şöbere

5. Şöpsək 6. Nemene 7. Cürejat

(Gulcan Samsekova, 1954 doğumlu, Makeyevka köyü, 10.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Kilim, halı, sırmak, bir taraftan günlük ihtiyaçta kullanılan bir eşya, diğer tarafta bir sanat eseridir. Kazakistan coğrafyasının her yerinde yapılan kilim türleri ve isimleri oldukça fazladır. Mesela Bukar kilim, Şolak kilim, İpek kilim, Masatı kilim, Manta kilim, Kalı kilim, Kara kilim, Kulpırma kilim, Takır kilim, Tukti kilim, Aksırak kilim, Alaşa kilim, Andijan kilim, Türkmen kilim, Aday kilim gibi isimleri var. Halı-Kilim düğünlerde en önemli hediyedir. Hatalı kimseler hatalarını bu kilimlerden hediye vermek suretiyle affettirmişlerdir. Kazakların kanına işleyen misafirperverlik onu diğer halklardan ayıran en önemli özelliğidir. Misafire çadır kurulup içini süsleyip misafiri memnun etmek için elinden geleni yapıyorlar. Misafirin ağırlandığı evin iç düzeni günlük kullanımdan farklı, ustalıklı hazırlanan eşyalarla süsleniyor. Koyun, keçi veya deve yünü halı yapmakta kullanılıyor. Halı basma işi birkaç etapta oluşmaktadır. İlk başta keçeyi hazırlanır. Keçe ısıya ve suya karşı dayanıklıdır. Bunun için insanoğlunun çok amaçlı kullanabildiği en önemli materyal. Çok iyi bir yalıtım malzemesi olarak sıcaktan ve soğuktan koruyan bir özelliği var. Su geçirmediği için bir tür yağmurluk aynı zamanda. Ve çok zor alev aldığı için de iyi bir koruyucu. Keçe kırılmış koyun yünlerinin uzun ve zahmetli işlemlerden geçirilmesi ile oluşturuluyor. Yünler önce temizleniyor, boyanıyor ve taranıyor, Bu yünler hasırların üzerine çok düzgün bir biçimde yayılıyor, istenirse desen veriliyor, su ve sabunla ıslatılarak sarılıyor ve dövülme işlemi başlıyor. Zaman zaman açılan rulo tekrar sabunlu su ile ıslatılarak tekrar rulo yapılıp dövülmeye devam ediliyor. Böylece yünler birbirine kaynaşana kadar.

Yapılan ürün neredeyse yarı yarıya küçülmüş oluyor. O nedenle projenin dikkatli ölçülmesi gerekiyor. Keçeyi ister incecik bir kumaş gibi, ister çok kalın bir halı, kilim gibi üretmek mümkün. Hiç bir şekilde dikiş, yapıştırma kullanılmıyor. Keçeleşme işlemi bittikten sonra son durulama yapılıyor ve kurutulan keçe taraşlanıp ütülenebiliyor. Ve çok uzun yıllarca kullanılacak bir nesneye dönüşüyor. Bu sanatın öğrenilmesi oldukça meşakkatli bir iştir. Eğer kızlar gençken alıştırılırsa 16–17 yaşında gerçek birer usta olarak yetişirler. Kızlar 7–9 yaşlarında ip eğirmeyi öğrenirler 13–14 yaşında usta dokumacıların yanlarına verilerek yetiştirilir 20–25 yaşlarına geldiklerinde iyi halı dokuyucusu olurlar ve 30–35 yaşlarında her türlü halıyı basabilecek usta dokumacı olurlarmış. Koçboynuzu, Kırık boynuz, Tek boynuz, Çift boynuz, Devetabanı, Kuşkanadı motifleri çoktur. Su, İrek, Taşkın, Derya motifleri zenginliğin bir işareti olarak kabul edilmiş olup hala günümüzde kullanılan motifler arasındadır.

(Ardak Nurmuhambetov, 1957 doğumlu, Tavrya ili, 10.05.2009 tarihinde görüşüldü)

Kazaklar ömür boyu hayvancılıkla uğraşan millettir. Başta at üzere olmak yetiştirilmesine çok önem verir. Çünkü bütün insanın yaşamasına gerekli malzemeleri hayvandan üretmektedir. Hayvanın beslemenin çok açık yararları vardır.

1) Gıda için yararlıdır;

- Sütü, hem doğrudan bir yiyecek, hem de birçok başka yiyeceğin ham maddesidir. Ayran, katık, kurt, peynir, irimçik hepsisi süttten yapılıyor.

- Eti, temel gıdalardan birisidir.

2) İnsanın giyimini temin edebilir.

- Yünü, kılı, tüyü yararlıdır.

- Derisi de işe yarar.

3) Öteki alanlarda da yararlıdır.

- Binek, yük hayvanı olarak insanın en önemli yardımcısıdır; askeri önemi vardır.

- Dışkısı ziraat için gübredir. Bazen de yakıttır (tezek).

- Boynuzları bir çok alanda yararlıdır: bıçak, sapı, tarak ve başka şeyler de yapılabilir.

- Başka kemikleri çeşitli alet olarak kullanılır; ayrıca aşık kemiği oyun aracıdır.

- Yüzülen derisi (tuluk halinde), karın ve bağırsakları yiyeceklerin bulunduğu yerlerdir.

Hayvanlar, insanların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, binék ve yük taşımakta kullanılabilir. Yavruları veya kemikleri çocuklara oyuncak olarak işe yarıyor. Kamlar ise kürek kemiğiyle fala bakıyorlar. Kazak halkının hayatında yer alan belli başlı hayvanlar vardır. Beslenen hayvanlar arasında özellikle at çok önemlidir. At kazak geleneklerinde de “ata binme” âdeti devam etmektedir. İlk ata binış törenlerinde, çocuk ata bindiğinde toplanan köy halkı ve misafirleri selamlar. Bundan atın ne kadar önemli olduğunu görebiliyoruz. Atlar rengine göre konur. Tor, konır, kara, kok, ak kok, burıl, jiren (kaska, ala) gibi renklerine göre ayırıyor. Yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan ata kaska at denir. Atın jorga, jelken, jay gibi yürüyüşleri vardır. Kazaklar atı kulun, tay, dönen, kunan, besti, at diye yaşlarına göre adlandırmaktadır. Byie dişisi, aygır ise erkeğidir. At takımları da çok çeşitlidir. Deri işlendikten sonra ona “kayış” derler. Bu kayışı gerekli bir şekilde keserek, yağ sürerek at takımlarını yapıyor. Eğer büyük insanların oturduğu eğer ise, küçük çocukların egeri “aşamay” olarak adlandırmaktadır. Egerden başka: terlik, celdik, tebingi, üzengi, bau, taralgı, tartpa, ayıl, ömildirik, kuyıskan, cügen, şılbrı, tizgin, köpşik, pıstan, kecim, kamşı, şider, tusau, kisen, kanjıga gibi takımlar vardır. Kadınlar için yapılan eğer çok süslüdür. Kazaklarda

atların koruyucusu Kambar at idi. Attan sonra Kazaklar koyuna çok önem verirler. İnsan haytı için yararlı bir hayvandır. Eti, sütü, derisi, yünü ve hatta kemikleri çok yaylıdır. “Mal ösersen koy ösir, tabısı onun kos ösir” atasözü “hayvanlar arasında koyunu yetiştir, çünkü koyun çabuk çoğalıp, kazanç getirir” anlamını veriyor. Koyunlar Nisan’da kırıldığında yapağı, Ağustos sonunda ise yün elde edilir. Buna yaz ve güz yünü derler. Yıkanan koyunların yününden ev eşyaları, kıyafetler yapılır. Kazaklar koyunu kozi, tokti, saulık gibi yaş farklılıklarına göre ayırıyor. Koyunun erkeğine “koşkar” denir. 6 aylık kuzuya “baglan kozi” derler. Başka sığır hayvanını da Kazaklar çok yetiştiriyorlar. Yavrusu buzağı olup, yaş büyüyünce tayınça, dönen, kunan, besti diyerek ayırıyor. Koçkar Ata, Oysıl kara, Zengi Baba, Kambar Ata, Şeksek Ata koyun, deve, sığır, at ve keçinin pirleri olarak bilinirlerdi.

Hayvanları otladığında yayılım yere çok önem vermemiz lazım. Ak ot, boz ot, kök ot, casık ot, kara ot mya, itsigen, kum otu, kiyik otu, keurek, kuyreuik, kır otu, tarlau, itkonak gibi hayvanların beslendiği otlar vardır. Hayvanın ne zaman iyi otladığına da dikkat etmemiz gerekiyor. Bununla ilgili bazı yorumlar asırlarca halk aklında kalmış.

- Koyunu öğlene kadar batıda, öğlenden sonra doğuda otlanır.
 - Hayvanı otladığımızda ilk başta otu az ondan sonra kalın yerlerde otlanır.
 - Yağmurlu havada koyunu yaylaya dağıtarak otlanır.
 - Yazın toprağı sert olan yayılım yerlerde otlanması gerek. Eğer sulu yerlerde otlaniyorsa hastalığa uğrar.
 - Eğer hava sıcak olursa rüzgara karşı otlanır.
 - Yazın sonunda güzün ilk aylarında hayvanı geceleyin otlamak daha doğrudur.
-

(Şarbanu Duysekenova, 1928 doğumlu, Ulan ilçesi, Tekşil, 10.11.2008 tarihinde görüşüldü)

Asırlar boyu göçebe hayat tarzı sürdürdüklerinden dolayı, Kazak halkının mutfak kültüründe et ve hayvansal ürünler çokça kullanılmaktadır. Çoğunlukla: et, süt, kımız, tereyağı, ayran, kuru peynir, sarı peynir gibi hep hayvansal besin türleridir. Kazak milli mutfağının en başlı ve yeğane parçası tabi ki ettir. Tarımsal yemek çeşitleri ondan sonra gelir. Kazak halkını başlıca et yemekleri: Beşparmak, Kazı, Mantı, Tuşpara, Kespe köje, Kuirdak.

Etlik: Kazaklar hayvan kestikten sonra eti kurutmak için “ettik” veya “arsa”ya asıyorlar.

Sogut: Pirinç, et, ciğer çeşitli baharatla karıştırılarak bağırsağa doldurulup pişirilir. Buna Kazaklar “kıymay” derler.

Öpke: Kazakçada “ökpe” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ciğer ihtiyarların en sevdiği yemeğidir. Ayrıca kışlık et için kesilen hayvanı kestikten sonra hemen ardından hayvanın yüreği, ciğerini, azıcık et karıştırarak kavuruyorlar. Buna “sogım kuirdak” deyişini kullanmaktadır. Kuirdak’ın “may”, “sür”, “karın”, paça” gibi çeşitleri var.

Sögüç: Kazaklar kebab etmeğe yarayan 20 günlük oğlak veya kuzuya “sirne” derler.

Karın: Karın hayvanın bol vitamini olduğu kısmı. Sıcak ve soğuk şeklinde yenilebilir. Kazaklar yeni kesilmiş hayvanın karnına pirinç, et, ciğer, yürek (sakatat), soğan, baharat çeşitleri doldurularak büyük kazana pişirilir. Buna “buji” deniyor.

Soktu: “Sucuk”. “Şujık” hazırlamak için kıyılmış et sarımsak, karabiber, tuz ile karıştırılarak bağırsağa doldurulur. Böylece 3–4 saat çengele asarak rüzgârda kurutulup, 12–18 saat dumanda tutuluyor (kaklama). Bundan sonra 2–3 gün daha 12°C yerde kurutulur. Bu sucuklar “kışlık azık” olarak ta kullanılmaktadır. Moğollar ise yalnızca “kan ile doldurulmuş” sucuğa “sokta” adı veriyorlar.

Kartal et: Kazaklar birine kızdığında “Malın kartal bolsın” diye lanet ediyorlar. Bu deyiş “evdeki hayvanın parçalansın”, manasını vermektedir.

Ol kuzu küriledi: Kazaklar çukur içinde pişirilen ete “kömbe” derler. Kömbe’yi yaptığı malzemeye göre “koyun kömbe”, “sılama kömbe”, “karın kömbe”, “jaujumur kömbe” diye çeşitlere ayırıyorlar. Kömbe’yi hazırlamak için ilk başta koyunu derisinden ayırıp, sakatatını temizliyorlar. Ondan sonra ciğer, yürek ve başka iç kısımları yeniden temizlenip, çeşitli baharatlarla karıştırılıp karının içine konulur. Karın ise tekrar koyun gövdesine koyulup ağzı iple dikilir. Koyun kesilmeden önce çukura ateş yakılır. Çukur içi iyice ısıdıktan sonra hazır et içine konulur. Çukur üstüne kalın toprak döküldükten sonra kömbe 2.5-3 saat pişirilir.

Kak et: Kurutulmuş etler büyük bir değer taşıyordu. Çünkü kak et kuru bir azıktır. Kazak lehçesinde “kaktamak” fiilinin manası dumanla veya külün sıcağına eti kurutmaktır. Bundan “kaktalgan et” deyiminin manası çıkmaktadır. Eğer ağaç odununun dumanında et kurutulursa et siyah renk alıp kokar. Bunun için Kazaklar çoğu zaman ağaç odununun külünün sıcaklığına kurutma metodunu kullanırlar.

Yazok et: Bu deyiş Kazak lehçesinde “sür et” olarak adı geçiyor. “Sürlemek” fiilinin anlamı ilk başta eti kurutup, yani “kaktap” sonra tuzlamaktır. Sür etin kendisine ait bir tadı, hoş kokusu vardır. Çoğu zaman kazı, karta, jal, jaya, dös gibi etin kısımları “sürlenir”. “Sürlemek” için eti hafif kül sıcaklığında kurutur, sonra tuzlayıp serin yere koyulur. Kazaklar bazen sür eti unun içine koyarak saklamışlar. “Sür et” Nevruz bayramında pişirilen milli yemek “nevruz köje”nin en önemli malzemesidir.

Tös: Kazaklar “tös” demektedir. At, sığır döşüne dös eti bol olduğundan dolayı “tös et” deniyor. Genellikle dös eti kavrulup yenir. Ayrıca daha “sür et” yapılır (kurutulup, çeşitli baharatlarla tuzlanıp ilkbahara kadar saklanan et). Kazakların düğün geleneğine göre dös etini damatlar yiyorlar. Döşü yiyen damat karısına, dünürlerine sıcak davranacağına inanılır.

Sımsarak: Buna benzer yemeğe Kazaklar “dirildek” derler. Baş kelesi piştikten sonra parçalanıp ona sarımsak, çeşitli baharatlar katılarak soğuk yere konulur. Ayrıca Kazaklar hayvan bacağına yoğurta pişirme metodu da varmış. Böylece yapılmış peynir (irimşik) yağlı sarı renkli gelir. Pişmiş bacak ta yenilir.

Sül: “İyice pişmemiş olan kendisinde kan izleri kalan ete Kazaklar “söl et” derler.

Kazı: “Kazı” Kazak halkının en sevdiği milli et yemeklerinin biridir. Kazaklar kışlık et olarak at keserler. Atın kaburga etleri kemikten uzun parça şeklinde ayrıldıktan sonra sarımsak, çeşitli baharatlar katılıp bekletilir. At bağırsağını çevirerek içerisine Tuzunu almış kaburga eti konulur. Genellikle bir attan 12 tane kazı yapılabilir.

Çunğ et: “İri doğranmış et”. Kazaklar hayvanın etli parçalarına (bacak eti) “şon et” diyorlar.

Süt: İnek, koyun, keçi sütü denilirse, at sütüne “kıımız”, deve sütüne ise “şubat” derler.

Sagım: Kazaklar “bir sauım süt” deyişini yalnızca at sağıldığı zaman elde edilen süt miktarını belirtmek için söylüyorlar.

Ayran: Ayran en çok içilen süt ürünlerinin biridir. Ayranın çeşitlerli daha çok içine katılan suyun miktarına göre ayırt edilir. Kazak Türkçesinde uyutulmuş süte genel olarak ayran denilirse, içine pınar suyunu azcık katılmış ayrana “şalap” diyorlar. Kaymağı alınmayıp uyutulmuş süte “katık” denilir. Ayrıca ayrana süt katılıp ta içilir. Buna Kazaklar “koyırtpak” derler.

Kurut: Kurut “irkit” ten yapılmaktadır. İrkit hazırlamak için önce bir büyük küpeye azcık kaynamış süt uyutulur. Her gün üstüne kaynatılmamış süt ilave edilir. Küp dolduktan sonra sütü çırparak tereyağı süt üzerine çıkar. Altında tadı ekşi olan sıvı “irkit” kalır. İrkit kaynatıldığında koyu halle dönüyor. Kazan altındaki ateş söndürülüp soğutulduktan sonra suyu çekilmesi için torbaya konulur. Suyu çekildikten sonra tuzlanıp üçgen gibi formlar şeklinde kurutulur. Buna Kazaklar “kurt” diyorlar. Çoğu zaman kışlık ve yolluk azık için hazırlanmaktadır. Kurutu dişleri sağlam olsun diye küçük çocuklara verirler.

Süzme: Kazaklar “süzbe” diyorlar. Yapılışı kurut’un yapılışına benzer. Fakat “süzbe”yi ayrandan yapıyorlar. Süzbe kuruttan göre daha çok tuzlanır. Bundan dolayı

kuruta göre ekşi tadı daha fazladır. Kazaklar süzbe'nin ekşi tadı olduğu için et suyuna, çorbalara katıp içerler.

(Lazat Sembaykızı, 1924 doğumlu, Tavrya ilçesi, Lenintuı, 21.11.2008 tarihinde görüşüldü)

Kazak halkının tarihten bugüne yaşattığı hasletlerinden biri kuşkusuz misafirperverliğidir. Kazaklar misafirlerine kalplerini ve kapılarını sonuna kadar açar. Hele gelen konuk onlar için özelse ev sahibinin ilgisi baş döndürücüdür. Gelen misafirin şerefine mutlaka hayvan kesilir.

Başköşeye oturtulan misafirin önüne yemeğin sonuna doğru özel olarak pişirilen hayvanın kellesi getirilir. Misafir hayvanın alt çenesinin sağ tarafından bir parça alır. Yedikten sonra çenenin sol yanından bir parça eti ev sahibine ikram eder. Sonra sofrada bulunan herkese elleriyle keserek bir parça et sunar. Erkek çocuğa büyüklerin söz ve öğütlerini dinlesin diye kulak, kız çocuğa çalışkan ve hünerli olsun diye damak, evin hanımına eve göz kulak olsun diye göz verilir. Bu gelenek bugün de sürdürülmektedir. Konak geldiğinde ev sahibi çocuklarından bile saklayıp koyulan “talkan”, “jent” gibi tatlıları da sofraya koyar.

Tutmaç: Kazaklarda bu tür yemek adı geçmiyor. Fakat yoğrulan hamur, yufka biçiminde açıldıktan sonra ince ince şeklinde kesilmekte idi. Hazırlanan taneler tencerede bol su ile kaynatılıyor, bu esnada tıpkı makarna haşlar gibiydi. Pişen taneler, makarna gibi süzülerek suyundan ayrılıyordu. Süzme işi bittikten sonra, katık olarak

çoğu zaman kavrulmuş et veya ciğer sebzelerle karıştırılarak suyundan ayrılmış olan kespenin (ince kesilen yufka taneleri) üzerine dökülür. Taneleri yenildikten sonra suyu da içiliyordu. Ona “kespe” diyoruz ve bu çeşit yemek kazak mutfağında çok meşhur.

Uwa: “Bir yemek adıdır”. Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur, sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olmak üzere yenir. Kazaklarda buna benzer “kuriş botkası” adlı yemek vardır. Yemeği tarifesi şöyledir: pirinç sütte pişirildikten sonra tenceresiyle 10–15 dakika soğuk suyun altına konulur. Tereyağı ve şeker tadına göre katılır.

Kömeç: “Küle gömülerek pişirilen çörek”. Kazak bu çeşit ekmekler “kömbe” ve kömeş” şeklinde söyleniyor. “Kömbe” hazırlanmış bir hamur kümesi, sıcak külün altına gömülür ve külün altında pişirilir. Bazı bölgelerde tavaya konulup külde pişirilir. Gömeç somun şeklinde kabardıktan sonra, kabukları ayrılır ve içi iyice ufalanır. Bundan sonra da yağla karıştırılarak sofraya konulur. Kazaklar ince açılan yufkanın üzerine yağ sürüp sacda veya kazanda pişirilen ekmeğe “kattama” derler.

Kagut: “Kavut, darıdan yapılan bir yemektir”. Darı kaynatılır, kurutulur sonra dövülür un gibi inceletir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur. Bu yemeğe benzer yemeğe Kazalar “jent” derler. “Jent” hazırlamak için sök (kavrulmuş darı) gerekiyor. Darı un gibi incelendikten sonra tereyağı, şeker, cevizle karıştırılır. İçindeki malzemelere göre “kazı jent”, süt jent” diye ayırırlar. Jent Kazak sofrasında önemli yer almaktadır.

Talkan: “Kavut”. Talkan ise Kazaklar’ın en sevdiği yemeklerin biridir. Kavrulmuş darı, buğdayı değirmende veya kelisapta un gibi inceltir. Buna “taklan” deniliyor. Talkan’a tereyağı, süt, kaymak, şeker katılarak yenir.

Kürşek: “Darı özü suda veya sütle kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek”. Kazaklar kavrulmuş darı özüne “sök” derler. Sök üzerine sıcak su veya süt döktükten sonra 20-30 dakika bekletilir. Ondan sonra tereyağı ve tadına göre şeker katılıp yenir. Ayrıca su ve sütün yerine et suyun da katabilir.

Kawurmaç: “Kavrulmuş buğday”. Kazaklar kavrulmuş buğday ve mısırdan yapılan yemeğe “kırmaş” derler.

Suvsuş: “Buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu, üzerine su katılan ayrına da böyle denir”. Yazın sıcak günlerinde susuzluğu geçirmek için Kazaklar

“susın” içerler. Buğday, pirinç, darı temizlendikten sonra suda pişirilir. İyice kabarıp piştikten sonra ayran katılıp soğuk halinde içilir.

Yawgan: Yavan aş = içerisinde et bulunmayan yemek. Kazakçada iki manası var. Birinde etsiz, yağsız pişirilmiş yemeğe denir. Jaugan orba pişirildiğinde kesilen yeşillik eğlenen hamura atılır. Ondan sonra eğlenen hamur taneleri suya pişirilir. Bir de darıdan yapılan çorbaya da “jaugan” denmektedir.

(Balaş Merembayeva, 1931 dpğumlu, Abay ilçesi, Berikkara köyü, 04.12.2008 tarihinde görüşüldü)

Bir kazak deyiş i “Er jigittin üş curtu boladı. Biri tугan curtu, ekinşisi nagaşı curtu, üşünşüsü kayın curtu, yani yiğit kişinin üç yurdu (grup akrabaları) vardır. Bir baba yurdu, ikincisi dayı yurdu, üçüncüsü kayın yurdu” demektedir.

Baba tarafından akrabalar:

ata: dede.

argı ata: dedenin babası.

ace: nine

ake: baba

ana: ana

apke: abla

karıdas: kız kardeş

aga: ağabey

ini: erkek kardeş
agayın: yakın akraba
apa: nine
baba: dedenin babaları
cenge: yenge
kelin: gelin
ciyen: yeğen
ciyenşar: yeğenin çocuğu
cezde: enişte
böle: kuzen, teyze çocukları
nemereles: torun seviyesinde akraba, farklı babadan, fakat aynı dededen torunlar
atalas: dedeleri bir olan akrabalar
küyev: damat
nemere: torun
sinli: kadının kız kardeşi.

Bununla birlikte, Kazaklar anne tarafından yakınlığı olan kimseleri de akraba olarak görürler.

nagaşı ata: dede, annenin babası
nagaşı ace veya nagaşı apa: nine, anne tarafından
nagaşı aga: annesinin kendisinden büyük erkek kardeşi
nagaşı ini: annesinin kendisinden küçük erkek kardeşi
nagaşı apke: annesinin kendisinden büyük kız kardeşi
nagaşı karımdas: annesinin kendisinden küçük kız kardeşi
nagaşı cenge: dayısının hanımı
nagaşı cezde: annesinin kız kardeşiyle evli enişte.

Eş tarafından akrabalar için:

kuda: dünür, dünürün yetişkin erkek çocukları
kudagıy: dünürün hanımı
kudaşa: dünürün kızı
kuda bala: dünürün erkek çocuğu
kayın ata: kaynata

kayın ene: kaynana

kayın aga: eşinin ağabeyi

kayın biyke: eşinin ablası

kayın ini: eşinin erkek kardeşi

kayınsinli: kadının kendisinden küçük görümcesi

kayınbiyke: kadının kendisinden büyük görümcesi baldız: baldız

bacı: bacanak

abısın: kadının kendisinden büyük eltisi

acın: kadının kendisinden küçük eltisi.

SONUÇ

Kaşgarlı Mahmud günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce incelediğimiz eseri yazdı. Reşat Genç Hocanın dediği gibi “ Bize Orta Asya Türk dünyasının dil ve kültür mirasını bıraktı”. Eser Türk coğrafyasına, kültürüne ait değerli, özgün bilgiler içermektedir. Günümüz Kazak toplumunda bu mirasın ne kadar var olduğunu ya da Kaşgarlı Mahmud’un yazdıklarının ne kadar sağlıklı olduğunu belirlemek, yaptığımız araştırmaya özgün bir nitelik vermiştir. Araştırmanın sonunda 21 Nisan – 18 Mayıs tarih arasında Doğu Kazakistan’a bağlı Tavrya, Glubokoe, Makeeyevka, Leninka, Praporşikovo köylerinde yapılan görüşmelerin metinleri yer almaktadır. Araştırma başında Kaşgarlı Mahmud’un eseri Divanü Lugat’it-Türk’ten çıkardığımız bilgiler bu görüşmelerde tespit edilmiştir. Aile yaşamı ile söz varlığı başlığımız altında Divan’da geçen “Apa”, “Bey”, “Baldız”, “Emikdeş”, “İkiz”, “Kangdaş”, “Kelin (gelin)”, “Tul (dul)”, “Yezde (enişte)” gibi sözcüklerin aynen muhafaza edildiği ve bunların Kazak Türkçesinde büyük oranda mevcut olduğunu belirledik.

İnsan hayatına ilgili dönemi başlığında “Tenğri Oğul Tudırdı”, “Kursak”, “Bulut Öretendi (güneş batımının kızılıığı erkek çocuk getirdiğine)”, “Kavut (yeni doğuran kadına veren yiyecek)”, “Balu (nine)” gibi sözcükler aynı şekilde veya az değişime uğrayarak varlığını devam ettirmektedir. “Diş çıkarma”, “Ata binme”, “Kız isteme”, “Evlenme” adetlerine ait sözcükler Kazak toplumunda aynı şekilde devam ettirmektedir.

Araştırmada sosyal ve iktisadi hayatla ilgili “Mutfak kültürü”, “Giyim-kuşam” v.s. konularında geçen Kaşgarlı Mahmud’un sözleriyle Kazakistan Türk toplumunun yaşadıkları örtüşmektedir.

Kazakistan’ın araştırma yaptığımız alan Kaşgarlı Mahmud’un yaşadığı şehirin kuş uçuşuyla coğrafi ölçüm sonucu 1280 km. uzaklıktadır. Bin yıllık süre geçmesine, bu süreçte farklı siyasal egemenlikler yaşamasına, kırılma noktalarının olmasına rağmen kültürel devamlığın olması Türk milletinin ne kadar sağlam kaynaşmış yapıya sahip olduğunu gösterir.

KAYNAKLAR

- Ahantayeva A., "Sır Öniri Kazaktarının Dastürli Cer Şaruşılıgı", Almatı: B.C, 2008.
- Atalay, Besim., "Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it Türk Tercümesi".- Ankara: Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Basımevi,1998, C. I-IV.
- Batur, Suat., "Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it- Türk", İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2008.
- Birtek, Ferit., " Divanı Lügat-it-Türk'ten derlemeler I, En Eski Türk Sıvları", Ankara:TDK yayınları, 1944.
- Beketov K, Yıbatov A., "Mahmud Kaşgarlı, Kökü Bir- Türk Dili", Almatı: Ana tili, 1993.
- Caferoğlu, Ahmet., "Türk Dil Tarihi II", İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1964.
- Caferoğlu, Ahmet., " Kaşgarlı Mahmud", İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- _____ ,
Cigittin Üş Curtı, Almaty: Bayanjürek, 2006.
- Carıkbayev B., "Kazak Psikologyasının Tarihi", Almatı: Calın, 1996.
- Cubanov A., "Gasırlar Pernesi", Almaty: Cazuşı, 1975.
- Çiçekli, Ali., "Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat'it-Türk", İstanbul: May Yayınları, 1970.
- _____ ,
Diyalektologyalık Sözdik, Almaty: Anı baspası, 2007.
- Dcanibekov, Uzbekali., "Eho... Po Sledam Legendı o Zolotoy Dombre", Alma-ata: Öner, 1991.
- Ercilasun, Ahmet., "Divanü Lügat'it- Türk", Prof.Dr. Ahmet B. Ercilasun *Makaleler (Hazl. E. Arıkoğlu)*, Ankara: Akçağ yayınları,2007, ss. 192-194
- Ergaziyeva A., " XVIII-XIX Gasırlarda Kazaktın Dastürli İdis-Ayaktarı", Almaty: B.C., 1995.
- Erlankızı A., "Abay Jolındağı Salt Dastürler Ülgileri," *Studençeskoe Nauçnoe Tvorçestvo* , Öskemen, 2008, ss. 48-50.
- Genç, Reşat., "Kaşgarlı Mahmuda göre 11. yüzyılda Türk dünyası", Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi, 1997.
- Gömeç, Saadettin., "Divanü Lügat'it- Türk'de Akralalık Bildiren Terimler," *Tarih Araştırmalar Dergisi*, Cilt XX, No.32 , ss. 133-142.
- Gül, Bülent., "Bir Sözlüğüüm Hikâyesi," *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*, ed. F.Sema

- Barutçu Özönder, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008, ss. 137-148.
- Kasimanov S., "*Kazak Halkının Kolöneri*", Almatı: Kazakistan, 1995.
- _____
_____, "*Kazak Muzikalık Aspaptarı*", Almatı: Öner, 1995.
- _____, "*Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*, 10.cilt, Almatı: Kazssr-inin Gılım baspası, 1986.
- Kazbekov M., "*Naurız: Candırgan Salt-Dasturler*", Almatı: Kazakistan, 1991.
- _____, "*Kazak İsimleri*", Almaty: Kazakistan, 1998.
- _____, "*Kazaktın Makal Matelderı*", Almaty: Calın, 1995.
- Kamalaşulı B., "*Kazak Halkının Tuis-Tugandık Cuyesi, Urpak Ösıru, Tarbieleu*", Almatı: Öner, 2005.
- Kenceahmetulı S., "*Kazak Halkının Turmısı men Madeniyeti*", Almaty: Almatykitap, 2006.
- Kenceahmetulı S., "*Tuıstık Ataular Sırı*", Almaty: Ana tili, 2003.
- Korkmaz, Zeynep., "*Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugat'it- Türk*", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, TDK Yay: 629, Ankara, 1995, ss. 254-260.
- Kononov A.N., "*Mahmud Kaşgari ve Divanü Lügat'it Türk*", *Sovyet Türkolojiksi*, No1 (Ocak1972), ss. 3-17.
- Kuralulı A., "*Adamğa Baylanıstı Terminder men Söz Tirkesterinin Tusindirme Sözdigi*", Almaty: Öner, 2006.
- Kurgan, Şükrü., "*Divanü Lügat'it-Türk üzerine*",
http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1972s253/1972s253__08_S_KURGAN.
- Margulan A., "*Ejelgi Cır, Anızdar*", Almaty: Cazuşı, 1985.
- Mukanov K., "*Cünnen Casalğan Buyımdar*", Almaty: Kaynar, 1990.
- MedeubekovK., "*Cün Öndıru*", Almatı: Cazuşı, 1970.
- Ögel, Bahaeddin., "*Türk Kültür Tarihine Giriş*", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I- X, 1978.
- Sarıbayev B., "*Kazaktın Muzikalık Aspaptarı*", Almaty: Öner, 1981.
- Sadıkov B, Sarıbayev Y., "*Ak Dastarhan*", Almaty: Kaynar, 1987.
- Saparulı B, C. Daurenbekov., "*Kuttı Bolsın Toyların!*", Almaty: Öner, 1998.
- Sevim, Tekeli., "*İlk Japon haritasını çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un*

haritasına dayanarak en eski Amerika haritasını çizen Türk Amiralî Piri Reis", 2. baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkez, Başkanlığı, 1997.

- Seydimbek A., *"Kazak Âlemi: Etnomadenî Payımdau", Almaty: Sanat, 1997.*
- Suyınşaliyev H., *"Divanü Lügat'it-Türk", Almaty: Cazuşı, 1987.*
- Şağırova B., *"Mahmud Kaşgari Sözdiginin Adebî- Lingvistikalık zerttelui", Kazakhstan Mektebi, No.4 (Nisan 2002), ss. 62-65.*
- Tacimuratov A., *"Şeberdin Kolu Ortak", Almaty: Kazakistan, 1996.*
- Tötenayev B., *"Kazaktın Ultık Oyındarı", Almaty: Kaynar, 1994.*
- Tört Tülik, Almaty: Bilim, 2006.*
- Tuncer, Baykara., *"Türk Kültür Tarihine Bakışlar", Ankara: A.Y.K. Atatürk Kültür Merkezi, 2001.*
- Ualihanov, Şokan., *"Altınşaharga sapar", Almaty: Atamura, 2006.*

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : KAZAKİSTAN - 29.08.1984

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1990 2001 Cambıl Adındaki Lise

Lisans : 2001 2005 Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi

Yüksek Lisans :

Doktora :

Medeni Durum : Bekar

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : Rusça, Kazakça

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1. 2005 2006 Doğu Kazakistan Hümaniter Koleji

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar :

Diğer :

Tarih-İmza
Gulnaz KRAUBAYEVA